

T.C.  
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI  
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ



JEAN JACQUES ROUSSEAU'DA İNSAN, TOPLUM VE  
EĞİTİM

Yüksek Lisans Tezi

Özgür ÖZCAN

Danışman

Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

SAMSUN  
2021

## TEZ KABUL VE ONAY

Özgür ÖZCAN tarafından, Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR danışmanlığında hazırlanan “Jean Jacques Rousseau’da İnsan, Toplum ve Eğitim” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 23.2.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
<b>Başkan (Danışman)</b>	Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı		<input checked="" type="checkbox"/> Kabul <input type="checkbox"/> Ret
<b>Üye</b>	Prof. Dr. Hasan AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı		<input checked="" type="checkbox"/> Kabul <input type="checkbox"/> Ret
<b>Üye</b>	Doç. Dr. Kemal BAKIR Erzurum Teknik Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı		<input checked="" type="checkbox"/> Kabul <input type="checkbox"/> Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY  
... / ... / ...  
Prof. Dr. Ali BOLAT  
Enstitü Müdürü

## BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza  
23/02/2021  
Özgür ÖZCAN

## TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

**Tez Başlığı:** Jean Jacques Rousseau'da İnsan, Toplum ve Eğitim

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 26.01.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 21

Tek kaynak oranı : % 3 çıkmıştır.

İmza  
23/02/2021  
Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

*“Sevgiyle yaşamımı aydınlatan güzel yürekli annem ve babama ithafen...”*

## TEŞEKKÜR

Tez sürecimde öğrenci odaklı bakış açısı ve değerli bilgileri ile çalışmama katkı sunan saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR'e, tezin şekillenme aşamasında destek olan Prof. Dr. Hasan AYDIN'a ayrıca bu süreçte her zaman yanımda olan Damla ÖZKAN'a ve varlığı ile yaşamıma değer katan ablam Hürriyet ÖZCAN'a teşekkür ederim.

Özgür ÖZCAN

## ÖZET

JEAN JACQUES ROUSSEAU' DA İNSAN, TOPLUM VE EĞİTİM

Özgür ÖZCAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri

Yüksek Lisans, Şubat /2021

Danışman: Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

Bu tez çalışması 18.yüzyılda ileri sürdüğü görüşlerle kendinden sonraki dönemlerde de etkili olan Fransız filozofu Jean Jacques Rousseau'nun insan, toplum ve eğitim anlayışını içermektedir. Tarihsel süreç içerisinde insanın konumunu inceleyen Rousseau toplumsallaşma süreciyle birlikte insanın doğal yapısındaki değişimin etkilerini, politik toplum ve eğitim ilişkisinde özgürlük sorunu üzerinden sorgulamıştır. Onun insan, toplum ve eğitim düşünceleri insan doğasından hareketle doğa durumu tasviri üzerinden açıklanmıştır. Bu bağlamda çalışmamız Rousseau'nun doğa anlayışı üzerinden insan insan ilişkisi, insan toplum ilişkisi ve insan eğitim ilişkisini ayrıntılı olarak incelemeyi amaçlar. Çalışmamızda Rousseau'nun insan hakkındaki düşünceleri ardından toplumsallaşma evreleri ve sözleşmeler düzeni, uygarlık süreciyle birlikte toplum ve eğitim görüşleri ele alınmıştır. Bu kapsamda *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Temelleri*, *Ekonomi Politik*, *Toplum Sözleşmesi*, *Anayasa Projeleri*, *Dillerin Kökeni*, *Emile*, *Yalnız Gezerin Hayalleri*, *İçimizde Gezinen Sessizlik*, *İtiraflar* adlı eserler incelenerek, nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Yaptığımız araştırma sonucunda insan, toplum ve eğitim anlayışında eşitsizlik temel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Rousseau'nun düşüncelerinde önemli olan özgürlük ve eşitliktir. Özgürlüğü insanın yaşam felsefesinin temel dayanağı olarak görür. Bu nedenle insan, toplum ve eğitim anlayışında insanın bütünselliğini özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları üzerinden yapılandırmıştır.

**Anahtar Sözcükler:** İnsan, doğa, özgürlük, eşitlik, toplum, eğitim.

## ABSTRACT

### HUMAN SOCIETY AND EDUCATION IN JEAN JACQUES ROUSSEAU

Özgür ÖZCAN

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Philosophical, Social and Historical Foundations of Education

Master, February/2021

Supervisor: Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

This thesis study includes the understanding of human, society and education of the French philosopher Jean Jacques Rousseau, who was influential in the following periods with the views he put forward in the 18th century. Examining the position of humans in the historical process, Rousseau questioned the effects of the change in the natural structure of the human being with the socialization process through the issue of freedom in the relationship between political society and education. His thoughts on human, society and education are explained through his depiction of the state of nature based on human nature. In this context, our study aims to examine in detail the relationship between human-human, human-society relationship and human education through Rousseau's understanding of nature. In our study, after Rousseau's thoughts about human, socialization phases and the order of contracts, together with the civilization process, society and education views were discussed. In this context, works such as *Discourse on Sciences and Arts*, *Foundations of Inequality Between People*, *Political Economy*, *Social Contract*, *Constitution Projects*, *Origin of Languages*, *Emile*, *Lonely Wandering's Dreams*, *Silence Wandering Within*, *Confessions*, were examined and qualitative research methods and techniques were used. As a result of our research, inequality in the understanding of human, society and education emerges as a fundamental problem. What matters in Rousseau's thinking is freedom and equality. It sees freedom as the basic foundation of human life philosophy. For this reason, he has structured the unity of humans in his understanding of society and education over the concepts of freedom, equality and justice.

**Keywords:** Human, nature, freedom, equality, society, education.

## İÇİNDEKİLER

<b>TEZ KABUL VE ONAY</b> .....	<b>İ</b>
<b>BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI</b> .....	<b>İİ</b>
<b>TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI</b> .....	<b>İİ</b>
<b>TEŞEKKÜRLER</b> .....	<b>İV</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>V</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>VI</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>VII</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>VIII</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<b>1. DOĞAL DURUM, İNSAN VE İLK TOPLUMLAR</b> .....	<b>8</b>
1.1. Doğal Durumda İnsan .....	8
1.1.1. Doğal Durumda İnsanın Fiziksel Özellikleri .....	20
1.1.2. Doğal Durumda İnsanın Bilişsel Özellikleri .....	23
1.1.3. İnsanın Ayırıcı Nitelikleri .....	28
1.2. Doğal Durumdan Uygarlığa Geçiş Süreci ve İlk Toplamlar .....	31
1.2.1. Hileli Sözleşme .....	39
1.2.2. Gerçek Sözleşme .....	45
<b>2. İNSAN, UYGARLIK VE EĞİTİM</b> .....	<b>50</b>
2.1. Uygarlık Sorunu .....	50
2.2. Yeni Bir Toplum Projesi .....	55
2.3. Yeni Toplumun Varlık Koşulu Olarak Doğal Eğitim .....	61
2.3.1. Eğitim ve İnsanın Bilişsel Gelişimi .....	70
2.3.2. Eğitim ve Toplumsal Koşullar .....	74
2.3.3. Eğitimin İçeriği .....	77
2.3.4. Eğitimin Amacı .....	80
<b>SONUÇ</b> .....	<b>84</b>
<b>KAYNAKÇA</b> .....	<b>90</b>
<b>ÖZ GEÇMİŞ</b> .....	<b>93</b>

## KISALTMALAR

**ÇEV** : Çeviren

**BS** : Basım

**S** : Sayfa

**SS** : Sayfadan Sayfaya

## GİRİŞ

Yaşamı anlamlandırmaya çalışan insan, yalnızca hayatta kalmaya ve türünü devam ettirmeye çabalamaz aynı zamanda çevresindeki her şeyi bilmeye ve anlamaya çalışır. Çünkü o akıl ve merak sahibi bir varlıktır. Bu sebeple öncelikle kendini ve kendi doğasına ait özelliklerin neler olduğunu öğrenmek ister. Bu niteliği insanı diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özelliğidir.

İnsan biyolojik gereksinimlerini içinde yaşadığı doğal ortamın olanakları kapsamında gidermeye çalışır. Hayatta kalabilmek için doğaya muhtaç olan insan her zaman doğa ile ilişki içerisindedir. Fakat tüm gereksinimlerini yalnız doğal ortamın belirlediği biçimde değil, toplumsal yaşam süresince yetkinleştiği sosyal ilişki, değer yargıları ve davranış biçimlerine göre karşılamaya çalışır. Nitekim doğal ortamın bir parçası olarak aynı zamanda toplumsal bir ortamda yaşar. Bu çerçevede insan içinde yaşadığı doğal ve toplumsal dünyayı kendi yararı için değiştirmeye çalışır. Sosyal bir varlık olan insan, doğayı ve toplumu kendi yaşam alanı için yeniden inşa ederken kendisi de değişir. Değişim aynı zamanda insanın varlığını sürdürebilmesi için diyalektik bir süreci başlatır. Bu açıdan baktığımızda toplum yaşamı, insanların bir araya gelmelerinin yanı sıra insanlar arasındaki ilişkiler doğrultusunda paylaşılan değerler ve davranış biçimleriyle şekillenir. Açıkçası toplumun temelini oluşturan birbiriyle ilişkili bireysel topluluklardır. İki insan arasında kurulan ilişkiden, topluluğu oluşturan bütünün içindeki kişilerin birbirleri ile olan ilişkileri sonucunda bir süreklilik yaşanır. Dolayısıyla insan toplumu etkilediği gibi toplumda insanı etkiler. Böylelikle insan toplum ilişkisinde karşılıklı bir etkileşim meydana gelir. Sonuçta etkileşim ile birlikte değişim kaçınılmaz olarak toplumsal yaşamda, aile düzeni, devlet sistemi, ekonomik yaşam, iletişim, din, dil, sanat, eğitim gibi tüm alanları etkiler.

Etkileşim düzeni ile oluşan toplumsal yaşam içinde gerek insanların birbirleriyle gerek toplumla olan ilişkileri bir düzen ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. Daha açık ifade edersek toplumsal hayatta insanların belirli bir düzen içinde uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi için kurallar bir gereklilik oluşturur. Nitekim bu düzen bir takım toplumsal kurallar çerçevesinde işlevsellik kazanır. Bu kurallar ise insanın insanla ve toplumla etkileşim sürecinde belirlenen norm ve değerlerdir. Toplumsal işleyiş sistemini oluşturan bu kuralları ahlak kuralları, hukuk kuralları, din kuralları, gelenekler, görenekler ile görgü kuralları olarak gruplandırabiliriz. Dolayısıyla

toplumsal kuralların amacı, toplumun üyesi olan bireylerin aralarındaki ilişkileri düzenleyerek var olan sistemin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Öyle ki düzenin ve uyumun olmadığı bir toplumda Durkheim'in ifade ettiği gibi *anomi* (kuralsızlık/belirsizlik) durumu yaşanır.<sup>1</sup> Çünkü kuralsızlık düzensiz bir toplum yapısında kaos ortamının yaşanmasına neden olabilecektir. Buradan hareketle denilebilir ki toplum yaşamı hem insan için hem de toplum için düzen ihtiyacını gerekli kılar.

Toplumlar tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirdikleri maddi ve manevi değerlerini kuşaklara aktarabildiği noktada varlıklarını sürdürebilirler. Bu sürecin gerçekleşme yöntemlerinden en önemlisi eğitimidir. Çünkü toplumsal yaşamın işlerliğinin temel alt yapısını oluşturan kurallar ve değerler eğitim süreci ile birlikte kazanılarak nesilden nesile aktarılır. Nihayetinde insan toplumu toplum da bireyleri içinde barındırırken eğitim, insanın içinde yer aldığı toplumun norm ve değerlerine göre gerçekleşir. İnsanın değişimi ile başlayan süreçteki gelişimi ve dönüşümünde eğitimin belirleyici özelliği hiç şüphesiz ki önemli bir etkidir. Bu bağlamda bireyin sahip olduğu potansiyelinin gelişiminde bilgi, beceri ve tutumların kazandırıldığı bir süreçtir. Eğitim bir davranış değişikliği süreci olarak düşünüldüğünde pedagojik özelliğini belirtirken, sosyo ekonomik ve siyasal yapılanması ile toplumsal özelliğini belirtir. Bu açıdan bakıldığında eğitimin sosyal, ekonomik, psikolojik, tarihsel, siyasal, pedagojik ve felsefi bakış açısıyla değerlendirilmesini gerekli kılar. Eğitim, bireyin kendini gerçekleştirmesinin yanı sıra toplumsal yaşamın ve toplumsal varlığın da korunarak devamlılığının sürdürülmesinde temel işlevini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede birey toplum ilişkisinde eğitim yalnızca bilgiye indirgenemeyecek kadar bütünsel bir yapıya sahiptir. Denilebilir ki eğitim bireyden topluma dönüşümün en önemli aracıdır. Sonuçta insan, toplum ve eğitim ilişkisi yaşanan dönemin toplumsal yapısının göstergesidir.

Toplumsal değişimlerin yaşandığı her dönemin insana ve topluma bakışı değişmektedir. Aydınlanma dönemi (17. ve 18. yüzyıllar) toplumsal düşünce tarihinde büyük dönüşümlerin yaşandığı insan, toplum ve doğa hakkında yeni bakış açılarının ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Rasyonalist (akılcı) düşüncenin öne çıktığı bu dönem aynı zamanda *Akıl Çağı* olarak da ifade edilmektedir. Rasyonel düşünce,

---

<sup>1</sup> Türk Dil Kurumunun yayınladığı Büyük Sözlük'te *Anomi*, sosyal hayat içerisinde düzenin çalışmadığı, bozulduğu bir ortamda meydana gelen bir kuralsızlık durumudur.

doğanın sistemini, doğa yasalarını ve insan doğasını kapsayan doğa kavramını temele almış ve bireyin toplumsal yaşama katılması ile birlikte doğanın düzenine ait olarak kabul etmiştir.<sup>2</sup> Fransız Aydınlanma döneminin önemli düşünürü Jean Jacques Rousseau gerek düşünceleriyle gerek yaşamıyla yalnız yaşadığı dönemle değil kendinden sonraki düşünce hayatında da izler bırakır.

Rousseau, insan doğası, toplum ve eğitim alanında insanı derinlemesine inceleyerek insanın tarihsel süreç içindeki konumunu ortaya koymaya çalışır. Bunu yaparken öncelikle ideal bir insan modelini ele alır çünkü en önemli bilginin insana ait bilgi olduğunu dolayısıyla da insanın tanınması gerektiğini düşünür. Bu nedendir ki insanı tanımaya tarihin başlangıcında içinde yaşadığı varsayılan “doğa durumu” imgesi ile başlar. Doğa durumu, insanın doğa ile uyumlu yaşadığı, insanlar arası ilişkilerin sınırlı olduğu aynı zamanda politik düzenin olmadığı medeniyet öncesi bir durumdur. Rousseau doğa durumundaki insanı iyi, özgür ve mutlu olduğunu, kimseye kötülük yapmayacağını, ihtiyacı dışında hiçbir şeye göz dikmeyeceğini düşündüğü için insanın saf haline yani özüne yoğunlaşır. Denilebilir ki insana dair tüm çözümlerinin başlangıç noktası doğa durumu tasviridir.

Doğa durumundan toplum durumuna geçiş aşamasında insanın konumunu sorgulayan Rousseau, bu sürecin kaos ortamını da beraberinde getirdiğini düşünür. Geçiş sürecinde yaşanan değişimlerin yarattığı kaos ortamı insanların bir arada yaşayabileceği toplum düzeninde güvenilir ve haklı yönetim kurallarının ne olduğunu araştırmaya yöneltir. Bu araştırmalarının sonucunda ideal toplum modelini toplumsal sözleşme kavramı ile açıklar. Toplumsal sözleşme, siyasal toplumun diğer bir ifade ile devletin ortaya çıkışının açıklanmaya çalışıldığı bir kavramdır. Bu sözleşme, toplumu oluşturan üyelerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınabilmesi doğrultusunda aralarında gerçekleştirilen ve haklarını devlete devrettikleri bir anlaşmadır. Ancak bu anlaşma nasıl yapılandırılmalıdır ki tüm insanlar için eşit, özgür ve adil bir yaşam düzeni kurulabilmesini olanaklı hale getirmelidir.

Bu noktada Rousseau'nun özellikle üzerinde yoğunlaştığı eşitlik kavramı önemli bir ölçüttür. Öyle ki eşitsizlik hileli sözleşmenin yaşandığı bir durumun göstergesi

---

<sup>2</sup> Feryal Aysin Koçak Turhanoğlu, “Modernite ve Kapitalizm”, *Toplumsal Değişme Kuramları*, ed. Hatice Yeşildal, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, s. 4.

olarak şekillenir. Bu nedenle toplumsal sözleşme bir takım koşulların gerekliliğini zorunlu hale getirir. Böylelikle kolektif bütünün birleştirici özelliği olarak genel irade, egemenlik ve yasa çerçevesinde toplumsal sözleşmenin temel alt yapısı oluşturulur. Dolayısıyla toplumsal sözleşme ile politik otoritenin gerekliliği devlet üzerinden yasallık kazanırken, eşitlik bu yasallığın zeminini belirleyen merkezi bir konumda yer alır.

Rousseau yarattığı ideal toplum düzeninin devamının sağlanabilmesinin ancak eğitim ile gerçekleşeceğini düşünür. Bu nedenle eğitimi toplumun etkin bir dinamiği olarak özel bir yere yerleştirir. Eğitimi insan doğası temelinde yapılandırarak bireyin toplumla uyumlu bir şekilde bütünleşmesini sağlamaya çalışır. Rousseau'ya göre eğitim, insan kişiliğinin doğaya göre şekillenmesi odağında gerçekleştirileceğinden özgürlük vazgeçilmez bir konumda yer alır. Öyle ki “özgürlükten vazgeçmek, insanlıktan, insan haklarından ve aynı zamanda insani görevlerden vazgeçmektir.”<sup>3</sup> Birey için özgür olmak eğitimin belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple eğitim hakkındaki düşüncelerinin çıkış noktası özgürlük ve eşitlik temelinde, doğanın içinde bireyin deneyimleyerek öğrenmesine, kendini keşfetmesine ve bilmesine destek olacak şekilde yapılandırılır. Bu aşamada doğa önemli bir etken olarak eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Natüralist düşünce sistemini tüm ayrıntıları ile eğitim felsefesine uyarlayan Rousseau, insanın doğa ile birlikteliğindeki dengenin yaşam alanına uygulanmasının nedenlerini ve sonuçlarını metodolojik açıdan da göstermeye çalışır. Bu doğrultuda birey eğitim ilişkisinde eğitimin amacını, içeriğini ve toplumsal boyutunu bütünsel olarak değerlendirir. Bu söylemlerden hareketle diyebiliriz ki Rousseau'nun eğitim felsefesi doğa üzerine yapılandırılmıştır.

Rousseau, insanın tarihsel süreçteki konumunu imgesel yaşam modelini sunarken “*İtiraf*lar” adlı kitabında yaşamını tüm ayrıntılarıyla ortaya koyarak yapıtları ile yaşamı arasındaki ilişkinin boyutunu da sergiler. Yaşamın onda bıraktığı izler kişiliği ile bütünleşmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Nitekim doğumundan çok kısa bir süre sonra annesini kaybetmesi, babası ile birlikte geçirdiği kısıtlı zamanı, hiç örgün eğitim almamış olması, olumsuz şartlar nedeniyle yaşadığı yeri terk etmesi, yaşamın içinde kendine ait bir yer bulamaması ve sürekli bir kaçış hali içinde duygusal savrulmalar

---

<sup>3</sup>Jean Jacques Rousseau, *İçimizde Gezinen Sessizlik*, çev. Rabia Elif Özcan, Zeplin Kitap, İstanbul 2016, s. 53.

eşliğinde yaşanmış bir hayat. Bu açıdan bakıldığında ortaya koyduğu çalışmalarında yaşamı ile düşünceleri arasındaki benzerliğin yansımaları görülmektedir.

İnsanı bütünsel bakış açısı ile derinden inceleyen Rousseau, bireyi biyolojik, tarihsel, felsefi, sosyolojik ve psikolojik yönüyle değerlendirerek, toplum ve eğitim kuramını insanın doğasını temel alarak ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda iyi bir gözlemci olarak yaşadığı dönemin sorunlarına cevap aramaktadır. Değişimler çağı olarak da nitelendirilen bu dönemde Rousseau toplumsal bir gerçekliğe dikkat çekmek ister. Değişimin insanda ve toplumda yarattığı etik sorun karşısında doğal olanın basitliği ve sadeliği olarak ilişkilendirilen doğa vurgusudur. Aydınlanma dönemi içerisinde gerek düşünceleriyle gerekse yaşam tarzıyla farklı bir sestir Rousseau. Bu farklılığı ise aklın tek gerçek olarak kabul edildiği çağda duyguların önemini dile getiren çalışmalarıyla tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. O “tek yanlı olarak akla değer vermek karşısında canlı ‘duygunun’ hakkını savunacaktır.”<sup>4</sup> Toplum içerisinde kabul edilen düşünce karşısında farklı bakış açıları farkındalık yaratacağı gibi aynı zamanda tüm eleştirilerin de odağında cesaretle durabilmektir ki Rousseau bu durumu baştan göze alan bir kişidir. Çünkü farklılığın farkındalığına dikkat çeken bir filozoftur. Yaşadığı dönemin siyasi yapısında mutlak monarşiye karşı eleştiri getirmiş biri olarak toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin karşısında tüm insanlık adına eşitliği, özgürlüğü ve adaleti savunmuştur. Ortaya koyduğu yapıtlarında incelediği bilimler ile sanatlar, eşitsizliğin kaynağı, toplum sözleşmesi ve eğitim gibi farklı konular olmasına karşın temelde ele aldığı sorun politik toplum sorunundan hareketle şekillenir. Bu doğrultuda politik alan belirleyici bir özelliktir. “Görmüştüm ki her şey kökünden siyasete dayanıyordu.”<sup>5</sup>

Aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı gibi çalışmamızın konusu, Jean Jacques Rousseau’nun insan, toplum ve eğitim anlayışını içermektedir. Rousseau’nun insanın doğa, toplum ve eğitim ilişkisi hakkındaki düşüncelerinin yalnız yaşadığı dönemle sınırlı kalmaması, kendinden sonraki dönemlerde de etkili olmasından dolayıdır. Bu açıdan bakıldığında cevabı aranacak soru şu olacaktır: Rousseau’nun perspektifinde insan, toplum ve eğitim ilişkisi hangi temel kavramlar üzerine inşa edilmiştir? Her dönemin kendine özgü bir insan anlayışı vardır. Yaşanan toplumsal değişimler, hem

---

<sup>4</sup> Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 291.

<sup>5</sup> Jean Jacques Rousseau, *İtiraflar*, çev. Kenan Somer, İslık Yayınları, İstanbul 2016, s. 495.

insanda hem de toplumda olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alındığında farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesini de gerekli kılar. 18. yüzyılda yaşayan bir düşünürün düşüncelerinin günümüz 21. yüzyılda güncelliğini koruyor olması fikirlerinin etkisini gösterir. Nitekim teknolojinin gelişimiyle birlikte tanıklık ettiğimiz bir değişim sürecinin içindeyiz. Toplumsal hayat içinde insanın ve yaşam şeklinin dijital ortamda konumlanmaya başladığı günümüz koşullarında insanın doğa ile arasındaki mesafenin açıldığı, insanın kendine aynı zamanda insanın insana yabancılaşmaya başladığı toplumsal bir gerçek olarak görülmektedir. Öyle ki doğadan uzaklaşan insanın bu değişim sürecinde gerek kendisi ile gerek toplumla ilişkisi farklılaşırken aynı zamanda insanın doğa ile ilişkisi önem kazanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın amacı, Rousseau'nun doğa anlayışı üzerinden insan insan ilişkisi, insan toplum ilişkisi ve insan eğitim ilişkisinde bütünsel bakış açısını incelemektir.

İnsanın doğayla, toplumla ve eğitimle ilişkisi, toplumsal yaşamda farklı disiplinler açısından da karşılık bulan önemli bir konuma sahiptir. Çünkü bu kavramsal ilişki bireyin düşünce şekline, yaşamdaki duruşuna, felsefi algısına ve bunun gibi birçok gerekçeye bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın varsayımı, Rousseau'nun insan anlayışı temelinde toplum ve eğitim konusunda döneminden farklı yaklaşımlar ileri sürmesidir. Dolayısıyla çalışmamız Rousseau'nun insan, toplum ve eğitim hakkındaki düşünceleri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm konumuzun bütünselliği açısından Rousseau'nun insana bakışını ayrıntılarıyla açıklayarak doğa durumu ve doğa durumunda insanın özelliklerini içermektedir. Bu içerik kapsamında insanın fiziksel özellikleri, bilişsel özellikleri ve ayırıcı nitelikleri ortaya konulmuştur. Bu noktada Rousseau'nun düşüncelerinin daha anlaşılır olması bakımından Thomas Hobbes ve John Locke'un doğa durumu ve doğal insan görüşlerine yer verilmiştir. Çünkü Rousseau, doğa durumu kuramını bu filozofların düşüncelerine karşılık eleştirel bakış açısı ile ortaya koyar. Ayrıca insanın doğal durumdan toplumsallaşma sürecine geçiş evreleriyle birlikte ilk toplumun ortaya çıkış koşulları ve bu koşulların yarattığı sözleşmeler düzenini açıkladık. Bu bağlamda hileli sözleşme ve gerçek sözleşme kavramları ile Rousseau'nun eleştirel düşüncelerini inceledik. Çalışmamızın ikinci bölümünde Rousseau'nun uygarlık eleştirisini bilim ve sanatlar üzerinden dikkat çekmeye çalıştığı yozlaşmanın eşitsizlik üzerinden sorgulamaları yer

almaktadır. Bu bağlamda adil, özgür ve eşit bir sivil düzenin kurulabilmesi için yasal aynı zamanda güvenli bir toplum modelinin nasıl ve hangi şartlar temelinde uygulanması gerektiğini ve bu koşulları genel irade, egemenlik ve yasa kavramları üzerinden inceledik. Ayrıca Rousseau'nun ideal toplumunda eğitim anlayışını doğal eğitim kapsamında ele alarak insanın bilişsel gelişimini, eğitim toplum ilişkisini, eğitimin amacını ve içeriğini nasıl yapılandırdığı açıklanmaktadır.

# 1. DOĞAL DURUM, İNSAN VE İLK TOPLUMLAR

*“İnsanların sahip oldukları bilgiler içinde en fazla yararlı ve en az ilerlemiş olanı, insan hakkındaki bilgi gibi görünüyor.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>6</sup>

## 1.1. Doğal Durumda İnsan

Doğa durumu hipotezi politik düşünce tarihinde tartışılan önemli bir konu olmuştur. Siyaset felsefesi ile ilgilenen birçok düşünür doğa durumu olarak adlandırılan medeniyet öncesi bir duruma değinirler. Bu duruma ihtiyaç duyulmasına gerekçe olarak doğa durumundaki insanın sahip olduğu (ya da sahip oldukları varsayılan) birtakım hakları korumak için politik bir güce gereksinim duyduğunu öne sürebilmektedir.<sup>7</sup> Ya da devletin ortaya çıkış sürecini açıklayabilmektedir. Fakat doğa durumu kavramı hakkında ortak bir düşüncede birleşilememiştir. Çünkü doğal halin nasıl tanımlandığı, insanların bu durumda ne tür özelliklere sahip olduğu, o dönemdeki yaşamın nasıl şekillendiği konuları siyaset felsefecilerinin bakış açılarına göre farklı yorumlanmıştır.

17. ve 18. yüzyıl siyasal düşünce dünyasında doğa durumu özellikle Hobbes, Locke ve Rousseau gibi sözleşme kuramcılarının hipotezlerinde temellendirilen bir kavram olarak yer alır. Bu kavram gerçekte yaşanmış bir süreç olarak düşünülmez. Sosyal ve politik bir sistemin olmadığı bir yaşam şeklinde insanın nasıl konumlandığı bir imgeleme üzerinden yanıtlanmaya çalışılır. Bu nedenden dolayı doğa durumu bir hipotez olarak tasarlanır. Dolayısıyla bu başlık altında biz Rousseau'nun doğa durumu ve doğal insanı nasıl tanımladığını incelemeye çalışacağız.

Rousseau'nun doğa durumu ve doğal durumu insanı hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce bu kavramlar üzerine çalışmalar yapan Hobbes ve Locke'un görüşleri hakkında kısa bir açıklama yapmak çalışmamız açısından aydınlatıcı olacaktır. Çünkü Rousseau düşüncelerini Hobbes ve Locke'un doğa durumu hakkındaki bakış açılarını eleştirerek kendi görüşlerini açıklar. İngiliz filozof ve siyaset kuramcısı Thomas

---

<sup>6</sup> Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, 16.bs., İstanbul 2019, s. 79.

<sup>7</sup> Nicholas Dent, *Rousseau Sözlüğü*, çev. B. Gökhan, N. Ilgıcioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya, Sarmal Yayınları, İstanbul 1991, s. 136.

Hobbes (1588-1679) doğa durumunu olumsuz bir görüş üzerine dayandırır. Ona göre insanlar toplum aşamasına geçmeden önce, egemen bir gücün olmadığı herkesin herkese karşı savaş durumunda olduğu bir yaşam sürer.<sup>8</sup> İnsanların doğuştan eşit olduğunu düşünen Hobbes için bu eşitlik hem fiziksel hem de zihinsel yetenekleri bakımından aynıdır. Çünkü “bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, herşey gözönüne alındığında, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir.”<sup>9</sup>

Hobbes zihinsel yetenekler hakkında, insanlar arasında güç bakımından daha fazla eşitlik olduğunu düşünür. Çünkü insan, doğası bakımından kendi zekâsını diğerlerinden daha üstün olarak görür. Filozofa göre bu durum insanların zihinsel olarak eşitsizliğinden çok eşitliğinin kanıtıdır. Böyle bir durumda herkesin kendi payından hoşnut olması bir şeyin eşit paylaşıldığının göstergesidir.<sup>10</sup> Fakat bu eşitlik Hobbes’a göre güvensizliğin doğmasına neden olur. Dolayısıyla yetenek eşitliğinin sonucunda hedefine ulaşmak isteyen insanın eşitliği meydana gelir. Bu durumda iki insan aynı şeyleri aynı anda istediklerinde birbirlerine karşı düşman olurlar ve istediklerini elde etmek için biri diğerini yok etmeye ya da kendi himayesi altına almaya çalışır.

Güvensizlik filozofa göre insanın kendi varlığını korumak için diğer insanlar üzerinde egemenliğini arttırmasını zorunlu kılacağından bir savaş durumu ortaya çıkaracaktır.<sup>11</sup> Bu düşünceden hareketle “*insan insanın kurdudur*” diyen Hobbes’a göre saf doğa durumunda her insanda bir zarar verme eğilimi vardır.<sup>12</sup> Filozof insanın doğasında kavgaya neden olan üç ana etken olduğunu söyler. Bunlar, rekabet, güvensizlik, şan ve şereftir.<sup>13</sup> Dolayısıyla doğal halde insanlar arasındaki çatışmaların kaynağında bu üç temel güdü vardır. Bu üç güdü insanları kazanç, güvenlik ve şöhret

---

<sup>8</sup> Thomas Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, çev. Cihan Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, 3. bs., İstanbul 2018, s. 30.

<sup>9</sup> Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 19. bs., İstanbul 2019, s. 99.

<sup>10</sup> Hobbes, *Leviathan*, s. 100.

<sup>11</sup> Hobbes, *Leviathan*, s. 100.

<sup>12</sup> Hobbes saf doğa durumunda bulunan insana yapılan hiçbir şeyin adaletsizlik olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünür. Çünkü insana karşı yapılan haksızlıklar ancak insan yapımı kanunlar içinde geçerli olur, doğa durumunda bunlar mevcut değildir. Dolayısıyla her insan kendi güvenliğini sağlayabilmek için her şeyi kullanma hakkını elde eder. Bu durumda insan ne yapmışsa hak gereği yapmıştır, bu bir haksızlık gibi görünse de hakka dayanarak uygulanmıştır. Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s. 29.

<sup>13</sup> Hobbes, *Leviathan*, s.101.

elde etme mücadelesi ile ilişkilendirilir. Hobbes bu mücadele için şiddet kullanımının açılımını ise rekabet için diğer insanların kişiliklerine, eşlerine ve hayvanlarına sahip olmak için, güvensizlik nedeniyle kendilerini korumak için, şan ve şöhret için kişiliklerine yönelik aşağılama işareti olarak küçümsemelere karşı şiddet kullandığını belirtir.<sup>14</sup> Böylelikle Hobbes doğa durumunda insanların birbirlerine karşı uyguladıkları şiddetin gerekçelendirilmesini yapar.

Hobbes'a göre doğa durumunda yaşayan insanlar diğer bir ifade ile güç ve insani yetileri açısından sahip oldukları eşitlik durumu sonucunda bir savaş durumunun yaşandığı ortamda uzun süre hayatlarını devam ettiremezler. Bu nedenle "elde etme umudu olmaması durumunda barışı kovalamak, barış elde edilemiyorsa, savaş için yardım aramak doğru aklın bir buyruğudur."<sup>15</sup> Ona göre doğru akıl doğa yasasıdır.

Hobbes, doğa yasasını insanın yaşamını ve uzuvlarını korumak için nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği konusunda doğru aklın kuralları olarak tanımlar.<sup>16</sup> Doğru akıl ile ne anlatmak istediğini şu şekilde açıklar:

Doğa durumundaki insanların doğru aklı ile, birçoklarının yaptığı gibi yanılmaz bir yetiyi değil ama bizzat usamlama edimini, eş deyişle kendi yararı ve diğerlerinin zararına yol açacak edimler hakkındaki gerçek usamlamasını, kastediyorum. Kendi usamlaması diyorum, çünkü devlette devletin aklının kendisinin ( Medeni Yasa) tekil yurttaşlar tarafından doğru olarak kabul edilmesi zorunlu olsa da, kendisinininkiyle kıyaslamak dışında kimsenin doğru ve yanlış akıl arasında bir ayırım yapamayacağı devletin dışında, herkesin kendi aklı sadece edimlerinin bir ölçüsü değil ama aynı zamanda başkaları ile girdiği ilişkilerde diğerlerinin usamlaması hakkında karar vermesini sağlayan bir ölçü olarak kabul edilmelidir. Doğru usamlama ile doğru ilkelerden sonuçlar çıkararak usamlamayı kastediyorum. Zira doğa yasalarının her ihlali yanlış bir usamlama bir aptallığı içermektedir ki bu, kendilerini korumak için diğer insanlara karşı olan görevlerini görmede başarısız olduklarında ortaya çıkar.<sup>17</sup>

Hobbes'a göre bir savaş durumu olan doğa halinden kurtulmak isteyen insanlar barış ve güven içinde yaşamak için sahip olduğu tüm haklarından vazgeçerek karşılıklı bir sözleşme ile doğa durumundan çıkarak sivil toplum düzenine geçmişlerdir. "Bir insan topluluğu, kendi arasında ahit yaparak, hepsinin birden kişiliğini temsil etmek, yani onların temsilcisi olmak hakkının hangi kişiye veya heyete verileceği konusunda çoğunlukla anlaştığı vakit, bir devlet kurulmuştur denir."<sup>18</sup> Diğer bir ifade ile söylersek

---

<sup>14</sup> Hobbes, *Leviathan*, s.101.

<sup>15</sup> Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s. 32.

<sup>16</sup> Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s. 34.

<sup>17</sup> Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, ss. 34-35.

<sup>18</sup> Hobbes, *Leviathan*, s.137.

toplumsal sözleşme ile ortaya çıkan yasal otoriteyi Hobbes insanın güvenlik gereksinimine dayandırmıştır.

Sonuç olarak Hobbes'a göre doğa durumu mülkiyetin henüz ortaya çıkmadığı, herhangi bir hâkimiyetin olmadığı aynı zamanda senin ve benim ayrımının bulunmadığı, tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu bir durumdur. Ancak insanın yalnız, ilkel, tehlikeli olduğu gibi güçlü ölüm korkusu nedeni ile sürekli bir savaş halinin yaşanması onun doğası gereği bencil bir yapıya sahip olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bencil bir yapıya sahip olan doğal durumdaki insan Hobbes'a göre doğası gereği kötüdür.

İngiliz filozof John Locke (1632-1704) ise doğal durum tartışmalarında Hobbes'a göre farklı yerde durur. O, siyasal iktidarı doğru bir şekilde daha iyi anlamak ve onu kaynağından türetebilmek için, insanların doğal olarak ne durumda bulduklarının bilinmesi gerektiğini düşünür. Toplum durumunun daha iyi algılanabilmesi için insanın doğa durumunda sahip olduğu özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Locke'un uygarlık öncesi doğa durumu ve doğal insan hakkındaki görüşleri Hobbes'un düşüncesindeki gibi herkesin herkesle savaştığı tehlikeli bir ortamda insan insanın kurdu olduğu bir durum değildir. Locke'un doğa durumu kendi ifadesi ile:

İnsanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının İradesine bağlı olmaksızın Doğa Yasasının sınırları içinde Eylemlerini düzenleyebilecekleri ve Sahiplikleriyle Kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri Yetkin bir Özgürlük Durumudur. Bu durum ayrıca hiç kimsenin diğerinden daha fazla İktidar ve Yetkiye sahip olamadığı, bütün İktidar ve Yetkinin karşılıklı olduğu bir Eşitlik Durumudur.<sup>19</sup>

Locke doğa durumundaki yetkin özgürlüğü sınırsız, başıbozuk, düzensiz bir durum olarak düşünmez. Ona göre bu durumda insan kendi kişiliğini ve sahip olma durumunun sınırsızlığı karşısında yalnız kendi varlığını korumak amacı dışında herhangi bir varlığın yok edilmesini gerektiren bir özgürlük hakkına sahip değildir.<sup>20</sup> Dolayısıyla bu durumda herkesin uymak zorunda olduğu bir doğa yasası vardır. Bu doğa yasası akıldır. Locke'a göre akıl ya da doğa yasası "herkesin eşit ve bağımsız

<sup>19</sup> John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Serbest Kitaplar, 5.bs., Ankara 2019, s.13.

<sup>20</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.15.

olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin Yaşamına, Sağlığına, Özgürlüğüne ya da Sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini öğretir.”<sup>21</sup>

Doğa yasası doğa durumunda yaşayan insanların ilişkilerini düzenleyen, insanın davranışlarına yön gösteren temel kuraldır. Yani insanların aklın doğrultusunda yaşadıkları doğa durumu, insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların ortadan kaldırılacağı bir üst makam veya gücün olmadığı, sorunlarını doğaları gereği sağduyu ve adalet duygusu ile çözümlenebildiği bir durumdur.<sup>22</sup> Ona göre insanın ortak olarak yaşadığı doğa durumu herkesin eşit haklara sahip olmasından dolayı hiç kimsenin bir diğerinden üstün olmadığı gibi kimsenin bir diğerini yok etme yetkisini de vermez. Dolayısıyla insan yaşamını tehlikeye atmadığı sürece diğerlerinin de yaşam hakkını korumak zorundadır.<sup>23</sup>

Ancak doğa durumunda yasaya uymayan insanların olabileceğini söyleyen Locke bir kişinin diğer kişi üzerinde güç elde edebileceğini düşünür. Doğa yasasına uymayan insan bu durumda zarar verme eğilimi göstereceğinden karşısındaki kişi de doğal olarak kendi varlığını savunmak durumunda olduğu için bir savaş hali ortaya çıkacaktır: “yetkili bir ortak yargıcın yokluğu, bütün insanları bir doğa durumuna sokar: ancak bir insanın kişiliği üzerinde haksız güç, ister ortak bir yargıç olsun ister olmasın, her iki halde de bir savaş durumu doğurur.”<sup>24</sup> Yalnız bu savaş durumu Locke’a göre Hobbes’un düşüncesindeki gibi gerçek bir savaş değil potansiyel bir savaş durumudur.

Locke doğal halde insanlar arasında yaşanan anlaşmazlıklarda çözümü sağlayacak otoritenin eksikliğini insanların doğa durumunu terk ederek toplum haline geçmelerinin nedeni olarak görür.<sup>25</sup> Bu durumda Locke, insanların özgür ve eşit olduğu doğa durumunu kendi istekleri ile terk ederek toplum durumuna geçmelerini üç neden üzerine dayandırır.

Birinci olarak insanlar arasında denetimi sağlayacak bir yasa eksikliği, ikinci olarak tarafsız adil bir yargıç eksikliği, üçüncü olarak yürütmeyi sağlayacak bir iktidarın eksikliğidir.<sup>26</sup> Bu nedenlerle insanlar yaşamlarını, hürriyetlerini ve

---

<sup>21</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.15.

<sup>22</sup> Lokman Çilingir, *Pratik Felsefe*, Elis Yayınları, Ankara 2018, s.196.

<sup>23</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.16.

<sup>24</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.30.

<sup>25</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.31.

<sup>26</sup> Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, ss. 132-133.

mülkiyetlerini korumak için kendi iradeleriyle karşılıklı yapılan bir sözleşme ile toplum durumuna geçmişlerdir.

Sonuç olarak Locke'un doğa durumu, doğa yasası olarak adlandırılan aklın doğrultusunda özgürlük ve eşitliğin hâkim olduğu bir barış durumudur. Ancak doğa durumundaki özgürlüğün korunması için politik otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Bu otorite insanın karşılıklı olarak kabul ettikleri bir toplum sözleşmesi ile meşruluk kazanır. Denilebilir ki Locke politik otorite olarak kabul edilen toplumsal sözleşmeyi özgürlük üzerine inşa etmiştir.

Rousseau insanlar arasındaki eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığını, kaynağını ve niteliğini açıklamak ister. Bu açıklamasını sağlam bir temel üzerine inşa etmek için uygarlık öncesi yaşanıldığı varsayılan bir doğa durumu ve doğal insan tanımından yola çıkar. Dolayısıyla “doğa durumu” onun için başvurulması gereken ilk kaynak özelliği taşır. Çünkü ortaya koyduğu düşüncelerin güçlü dayanak noktası “doğa durumu”dur. Aslında Rousseau, “doğa durumu derken öncelikle uygarlık öncesi ilkel dönemi kasteder.”<sup>27</sup> Ortaya koyduğu kuramının temeline yerleştirdiği bu ilkel dönemi uygarlık durumunun başlangıcı olarak görür.<sup>28</sup> Bu durum Rousseau'yu bir hayli meşgul etmiştir. Çünkü der:

Bu ilkel durum varsayımı üzerinde uzun zaman durdum. Bunun nedeni yok sahibi edilmesi gereken eskimiş hatalar ve kökleşmiş peşin yargılar olduğu için işin köküne kadar derinleşmeye, doğru bir doğa hali tablosu içinde eşitsizliğin, doğal bile olsa, vahşet haline, yazarlarımızın iddia ettiği kadar gerçek ve etki olmaktan uzak bulunduğunu göstermek gerektiğine inanmış olmamdır.<sup>29</sup>

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Rousseau doğa durumu üzerine fikir yürütenlerin yaptığı yanlışları, yıkılması gereken yerleşmiş önyargılar olarak görür. Bu doğrultuda doğa durumunu doğal hukuk hakkında yapılan açıklamaları eleştirerek başlar. Ona göre doğal hukuk tanımlamalarında anlaşmazlık yaratan doğal durumdaki insan hakkındaki bilgisizliktir. Bu durumun göstergesi olarak, konu üzerine çalışmalar yapan yazarlar arasında benzer düşünceye sahip düşünür olmaması ona göre yadırganacak bir durumdur. Rousseau çağdaşlarının doğal hukuk hakkındaki tanımlamalarını metafizik ilkelere dayattıkları için gerçeği yansıtmadığını düşünür. Çünkü çağdaşlarının kanun sözünü bugünkü aklın yetileriyle düşünerek açıklanmış

---

<sup>27</sup> Lokman Çilingir, *Pratik Felsefe*, s. 208.

<sup>28</sup> Emile Durkheim, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, çev. Mustafa Gültekin & Büşra Aycan & Büşra Uçar, Dedalus Kitap, Ankara 2019, s. 91.

<sup>29</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 128.

kurallar olarak bildikleri için doğal kanun gücünü akılla donatılmış insana dayandırmalarından dolayı gerçekçi bulmaz. Ortak fayda açısından insanların üzerinde anlaşacakları benzer kurallar araştırılarak işe başlanır, sonra bu kuralların evrensel uygulamalarından meydana gelecek iyilikten başka bir ispat bulunmamasına karşın, bu kuralların hepsine doğa yasası ismi verilir.<sup>30</sup> Rousseau çağdaşlarının bu şekilde tanımlamalar yaparak nesnelere doğasını açıklamada keyfi yaklaşımlarda bulduklarını düşünür.

Bu noktada özellikle Grotius, Locke ve Hobbes gibi doğal hukuk kuramcılarını eleştirir.<sup>31</sup> Çünkü toplumun temellerini inceleyen bu düşünürler, insanın ilkel dönemi olan doğa durumu aşamasına kadar inmeye çalışmışlar ancak büyük bir yanılgıya düşerek hiçbir zaman doğa durumuna kadar ulaşmayı başaramamışlardır. Bunun nedeni ise, bazıları, doğa durumunda haklı ve haksız kavramlarının insanda var olduğu düşüncesiyle hareket ederek; bu kavramlara insanın sahip olduğunu ya da insana yararlı olduğunu göstermek endişesini de duymamışlardır. Bazıları doğal hak olarak insanın kendisine ait olanı korumayı açıklamaya çalışmış ancak “ait olmak” sözüyle ne anladıklarını belirtmemişlerdir. Bazıları güçlü olan insana zayıf olanın üzerinde bir otorite tanıyarak, devletin birden var olduğunu kabul ederek, “otorite” ve “devlet” kavramlarının insanlar için bir anlam ifade etmediği süreci geçmesi gereken zaman olarak dikkate almamışlardır.

Nihayetinde hepsi de ihtiyaç, doymazlık, zorlama, istek ve kibirden sürekli bahsederken, toplumsal yaşamda sahip oldukları düşünceleri uygarlık öncesi doğal duruma aktarmışlardır. Vahşi insanı anlatmak istemişler ancak uygar insandan bahsetmişlerdir.<sup>32</sup> Diğer bir ifade ile söylersek uygar insanın toplumda edindiği tüm özellikler doğa durumunda yaşayan insana yüklenmiştir. Açıkça belirtmek gerekirse uygar insan ile doğal insan arasındaki farklılıklar göz ardı edilmiştir. Ona göre doğal hukuk kuramcılarının yapmış olduğu en büyük hata yaşadıkları zamanın toplum yapısına göre şekillenmiş ilişkiler doğrultusunda insanın doğa durumunu düşünmeye çalışmalarıdır. Bu durumda Rousseau’ya göre yapılması gereken “üzerine inşa edilen temel yapıyı görebilmek için onu saran tozu ve kumu yok etmektir.”<sup>33</sup> Yani doğa

---

<sup>30</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 83.

<sup>31</sup> Mehmet Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, 2.bs., Ankara 2010, s.35.

<sup>32</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 88.

<sup>33</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 86

durumdaki insana ulaşabilmek için insanın toplumda edindiği tüm niteliklerinden soyutlanması gerekir. Ancak bu aşamada gerçek yapının görülebileceğini düşünür. Dolayısıyla onun bakış açısında “doğa durumu” bu yapıyı oluşturan sarsılmaz temeldir.

Doğa durumunun kuramsal bir düşünce olduğunun bilincinde olan Rousseau bu durumu “artık var olmayan, belki hiç var olmamış olan”<sup>34</sup>sözleriyle ifade eder. Zira eleştirdiği doğal hukuk kuramcılarının yapmış olduğu gibi doğa durumuna tarihsellik yüklemek yapılacak çalışmaların gerçeği yansıtmayacağı düşüncesindedir. Öyle ki bu düşünürler, hoş giden bir sonuç ortaya atarlar, bu durumu takiben de onun rasyonelliğini ve tarihselliğini kanıtlama hedefi ile kendi düşüncelerine göre ilkeler, kurallar oluşturarak doğa durumuna tarihsellik atfederler.<sup>35</sup>

O “doğa durumu” açıklarken, insanı tarihsel süreç içerisinde edindiği tüm yapay yetileri dışarıda bırakarak diğer bir ifade ile toplumsal insanın karşısına doğal insanı çıkartarak bir soyutlama metodu kullanır. Çünkü “insan türünün tüm gelişimleri onu sürekli ilkel durumundan uzaklaştırmıştır, bu nedenle yeni bilgiler edindikçe tüm bilgilerin en önemlisini elde etme aracını da yok etmiş bulunuyoruz”<sup>36</sup> der. Dolayısıyla Rousseau öncelikle insanın doğal yapısının ortaya konması gerektiğini düşünür. Ancak doğal insanı tanımak hiç de kolay değildir “insanın bugünkü doğasında doğuştan olanla yapma olanı birbirinden ayırmak şimdiki durumumuzu doğru yargılamak için hakkında doğru kavramlara sahip olmamız gerekli olan bir durumu tanımak hafif bir girişim değildir”<sup>37</sup> diyerek başlar. Bu düşünceleri doğa durumu kavramlaştırmasının zorunluluğunun bir nevi gerekçesi gibidir.

Rousseau doğa durumunun kavramsal olarak kapsamını toplum halinin ilk aşaması olan tarihsel duruma ait her şeyi<sup>38</sup> yani tüm olguları bir tarafa bırakarak işe başlar: “Bu konuda girişilebilecek olan araştırmaları tarihsel gerçekler olarak kabul etmemek gerekir; bunları, nesnelere asıl kaynağını göstermekten çok niteliğini aydınlatmaya yarayan ve fizikçilerimizin dünyanın meydana gelmesi üzerine bugün yaptıklarına benzeyen,

---

<sup>34</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 81.

<sup>35</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 35.

<sup>36</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 28.

<sup>37</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 81.

<sup>38</sup> Gülnur Acar - Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, Belge Yayınları, 3.bs., İstanbul 2013, s. 65.

varsayımsal ve şarta bağlı muhakeme ve yargılar olarak almak gerekir.”<sup>39</sup> Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Rousseau’nun amacı yapılan araştırmaları tarihsel doğrular olarak değil, nesnelere başlangıç noktasından ziyade şeylerin gerçek doğasını aydınlatacak ön koşullu akıl yürütmeler kapsamında bulgular elde etmektir. Bu nedenle doğa durumundaki insanı tüm tarihsel süreçlerden muaf tutar. Çünkü onu edinebileceği tüm doğaüstü becerilerinden temizleyerek aynı zamanda sahip olduğu yapay yetilerinden arındırarak yani doğanın elinden çıkmış olarak düşünür.<sup>40</sup> Rousseau bu düşüncelerini Saint - Germain’e yaptığı gezi sonrasında şöyle ifade eder:

Günün geri kalan kısmında ormana dalıyor, orada öyküsünü gururla yazdığım ilk çağların hayalini arıyor ve buluyordum; insanların küçük yalanlarını yakalıyor; doğalarını çırılçıplak ortaya koymaya, zamanın ve olayların onları bozan gelişmesini izlemeye ve insanın yaptığı insanı doğal insanla karşılaştırarak, onlara mutsuzluklarının sözde yetkinlikleri içindeki gerçek kaynağını göstermeye cesaret ediyordum. Bu yüce seyre dalmalarla coşan ruhum, tanrısallık katına yükseliyor ve orada benzerlerimin, önyargılarının gözü bağlı yolunda hatalarının, felaketlerinin, cinayetlerinin yolunu izlediklerini görerek, işitemeyecekleri güçsüz bir sesle onlara şöyle haykırıyordum:“ Durmadan doğadan yakınan çılgınlar, bütün kötülüklerinizin size sizden geldiğini öğrenin.”<sup>41</sup>

Rousseau’nun dile getirdiği bu sözler aynı zamanda yaşadığı zamanın insanına ayna tutmaktadır. Toplum aşamasındaki insanın birbirine yaptığı kötülüklerin doğadan kaynaklanmadığını belirten Rousseau doğanın masumiyetini gözler önüne serer. Çünkü doğa ile bir olmak, insanı toplumsal yaşam içindeki rekabetten uzaklaştırır, maddi sıkıntılarını ve çıkar ilişkilerini bir tarafa bırakarak, ona gerekli özeni gösteren herkesin özgür bir şekilde yaşamasını sağlar.<sup>42</sup> Rousseau insanlar arasında tüm kötülüklerin eşitsizlikten kaynaklandığını düşünür. Bu eşitsizliğin temelini incelerken, sorunu çözümlenmekten ziyade aydınlatmak amacıyla insanın kendisi hakkındaki

<sup>39</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 89.

<sup>40</sup> Durkheim’e göre Rousseau’nun doğa durumu insanı tarihle ilgili değil, psikoloji ile ilgilidir. Çünkü doğal insan toplumsal yaşama atfedilen her şeyden ayrı tutularak daima izole bir yaşam sürmüş gibi varsayılır. Bu sebeple Rousseau insan doğasının toplumsal öğeleri ile esas olarak bireyin psikolojik oluşumundan kaynaklanan öğeleri birbirinden ayırarak yalnız bu öğelerin insanı doğa durumuna getirdiğini ortaya koyar. Emile Durkheim, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, çev. Özge Bilge Karaca, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 9.

<sup>41</sup> Rousseau, *İtirafı*, ss. 475 - 476.

<sup>42</sup>“Doğa” kavramını Rousseau tüm yapıtlarında sıklıkla kullanır. O doğadan sadece toplumsal bozuklukları, baskıları, baskı altında yapılan çalışmaları, ticaret ve medeniyetin insanda meydana getirdiği hastalıkların karşısında sarsıldığı, yararlı, gerçek aynı zamanda eğitici bir mihenk taşı olarak ifade etmez. İnsan yapısına yüklediği saflık ve yaratıcılığı, insanın doğa ile ilişkisindeki ilk hali yani bozulmamışlığını, doğaya dayalı eğitimin sağlıklı olacağını, insanın Tanrı’nın yarattığı dünya ile ilişkisindeki yerini, fiziksel dünyada doğa evcilleştirmeyi, insanın yaşamda iz bırakma eğilimi karşısında yabani, el değmemiş bir doğadan bahseder. Dolayısıyla Rousseau “doğa” kavramını yaşamın çeşitli noktalarını anlatmak nedeniyle kullanır. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, ss. 133-134.

bilgiye hakim olmasını diğer bir ifade ile insanın kendini tanımasının önemli bir aşama olduğunu belirtir. Çünkü tüm bilgilerin çıkış kaynağı insan temelinde şekillenmektedir.

Filozofa göre insanların ihtiyacı olan bilgiler içinde en önemli bilgi, insan hakkında bilgi sahibi olması gerektiği halde bu konuda çok fazla bir gelişme kaydedilmemiş olmasıdır. “insanların sahip oldukları bilgiler içinde en fazla yararlı ve en az ilerlemiş olanı, insan hakkındaki bilgi gibi görünüyor.”<sup>43</sup> O bu duruma dikkat çekerek “insan türünün bütün ilerleyişi, onu durmadan ilkel durumlarından uzaklaştırır; bu yüzden yeni bilgiler biriktirdikçe, bütün bilgilerin en önemlisini elde etme aracını daha fazla yok etmiş, bir anlamda, insanı inceleme zorunluluğuyla onu tanıma olanağı dışına çıkarılmış bulunuyoruz”<sup>44</sup> sözleriyle açıklar.

Ona göre insana dair bu temel bilginin ortaya konması filozofların çözümleyebileceği en zor sorunların başında gelir. Çünkü filozofların insanı sadece felsefenin önyargıları açısından incelediklerini düşünür. Bu noktada insanları iyi incelemenin koşullarını açıklar: “Onları tanımaya karşı büyük bir ilgi, değerlendirmede büyük bir tarafsızlık. İnsanların tüm tutkularını anlayacak kadar duyarlı ve bunlardan etkilenmeyecek kadar dingin bir yürek”<sup>45</sup> olması gerektiğini belirtir.

Bu doğrultuda insanı kaynağına (doğal yapısına) yani özüne götürmek ister. Fakat bu durum zannedildiği kadar kolay değildir. Çünkü insanın doğuştan sahip olduğu biçimi zamanın ve nesnelere ortaya çıkardığı değişimler karşısında şekil değiştirmiştir. Sürekli yeniden doğan birçok neden, kullanılan sonsuz bilgi ve yanlışlar

---

<sup>43</sup> Rousseau bu düşüncesiyle Delphes Tapınağı’ndaki Kendini tanı sözünün ahlak kitaplarında yazılanlardan çok daha derin ve önemli olduğunu belirtir. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 7.

Sokrates, insanların bilgisizliklerini göstermek için kendilerini incelemeye ve içe dönmenin önemini eski bir söz olan “Kendini tanı!” (*Gnothi seauton* bir tapınak yazısı) kelimesi ile ifade eder. Hans Joachim Störig, *Dünya Felsefe Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, Say Yayınları, 2.bs., İstanbul 2013, s. 142. Sokrates’in insan anlayışı onun insan doğası hakkındaki düşüncesinin bir sonucudur. Eski Yunan’da Delfi tapınağının kapısında yazan “Kendini bil” sözü onun felsefesinin en önemli öğretilerinden biridir. Sokrates bu sözü öncelikle “Bir insan olduğunu bil!” şeklinde yorumlayarak erdemli bir yaşamın koşulu olarak görür. Lokman Çilingir, İnsan Doğa İlişkisinin Etik Temeli, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 58, 2018, s. 449,

<sup>44</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 80.

<sup>45</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 334.

karşısında vücut şeklinin uğradığı değişimler ve tutkular tanınmayacak şekilde görünüş değiştirmiştir.<sup>46</sup>

Bu durumda doğal insanı tanımının bir hayli zor olduğunu belirten Rousseau, saf doğa durumuna başvurur çünkü “ondan gelecek olan her şey doğru olacaktır.”<sup>47</sup> Saf doğa durumu uygarlık öncesi dönemdir ve bu dönem gerçek aynı zamanda bozulmaz bir eşitliğin var olduğu bir ortamdır.<sup>48</sup> Bu durumun sebebi doğal haldeki insanın yalnız fiziki olarak var olmasıdır. Yine doğal halde güç açısından farklılıklar olsa dahi bu, doğa durumundaki insanların birbirleriyle ilişkileri olmadığından bir anlamı yoktur. Dolayısıyla doğa durumunda bir insanın diğer bir insana hükmetme hakkı söz konusu olamaz. Aynı zamanda doğa durumunda insanların birbirlerine gereksinimleri olmadığından birinin diğerini köle olarak çalıştırması mümkün değildir. Ayrıca doğal halde aile olmadığı için ailenin siyasi hükmetme hakkı da olamaz.

Bu aşamada kadınlarla erkekler arasındaki ilişki tesadüfen veya gelişigüzel bir araya gelerek yaşanır ve aynı şekilde ayrılırlar. Kadınlar çocuklarına kendine bakabilecek duruma gelene kadar içgüdüsel olarak büyütürler. Böylece doğa durumunda ne otorite ne zorunluluk ne de baskı söz konusu değildir. Bu sebeple doğal durum tam bir eşitlik ve özgürlük durumunu ifade eder.<sup>49</sup>

Rousseau'nun düşüncesinde doğa durumu “bizim kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur.”<sup>50</sup> Bu noktada özellikle Hobbes'un doğa durumu tanımını eleştirir. Çünkü Hobbes'a göre doğa durumu “insanların bir toplum olarak bir araya gelmeden önceki durumunun [doğal hal] savaş ama basit bir savaş değil herkesin herkese karşı savaşı olduğu inkar edilemez”<sup>51</sup> bir durum olarak tanımlamasına şiddetle karşı çıkar. Doğal haldeki insanı Rousseau saldırgan ve değişken olarak görmez. Aksine insan bu durumda korkak ve barış yanlısıdır. Çünkü iki insan arasında, sözgelimi yiyecek konusunda herhangi bir kavga olursa her biri bu

---

<sup>46</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 79.

<sup>47</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 90.

<sup>48</sup> Jean Jacques Rousseau, *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, x. bs., İstanbul 2018, s. 321.

<sup>49</sup> Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 389.

<sup>50</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 118

<sup>51</sup> Thomas Hobbes *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s. 30.

olayı bir başarı ya da başarısızlık olarak değil herhangi bir kin duygusuna kapılmadan doğal bir olay olarak karşılar.<sup>52</sup>

Doğal haldeki insan yalnız fiziksel çevresindeki şeyleri arzu edeceğinden onun arzuları fiziksel gereksinimlerini karşılayacak kadardır, evrende bildiği tek şey yalnız beslenme, bir dişi ve dinlenmedir.<sup>53</sup> Ona göre “İnsan doğa halinde yaşamak için her şeye içgüdüsel olarak sahipti; toplumda yaşamak için gerekli olanlara ise ancak işlenmiş bir akılda sahip olabilir. Bu durumda olan insanların aralarında hiçbir ahlaki ilişki ya da kabul edilmiş görev olmadığı için onlar iyi veya kötü olamazlardı.”<sup>54</sup> Bu noktada Rousseau doğal insanı şu şekilde tanımlar:

Ormanlarda avare dolaşan, hiçbir hüneri olmayan, konuşmayı bilmeyen, evi barkı, savaşları, bağlantıları olmayan, hemcinslerine ya da onlara zarar vermeye hiç gereksinmesi olmayan, hatta onlardan hiçbirini tanımayan, az sayıda tutkusu olan, kendine yeten vahşi insan sadece bu duruma uygun duygulara ve bilgilere sahipti. Gerçek gereksinmelerden başka bir gereksinme duymuyor, görülmesinin ilgi çekici olacağını sandığı şeylerden başkasına bakmıyor, zekâsı da gururundan fazla ilerlemiyordu. Rastlantı olarak bir keşif yaparsa, kendi çocuklarını bile tanımadığına göre, bu keşfini başkalarına daha az ulaştırabilirdi. Her sanat onu bulanla birlikte yok oluyordu. Eğitim ve ilerleme yoktu; kuşaklar boş yere çoğalıyordu; her kuşak hep aynı yerden hareket ettiği için yüzyıllar hep ilk çağların kabalığı ve yontulmamışlığı ile akıp gidiyordu; insan türü artık yaşlanmıştı, ama insan hep çocuk kalmıştı.<sup>55</sup>

Sonuç olarak diyebiliriz ki doğal durumda insan içinde bulunduğu çevre ile uyum içindedir. Çünkü sadece fiziksel olduğu için yalnız fiziksel ortamına tabidir. İnsanın kendi içinde sahip olduğu doğa aslında dışarıda gördüğü doğaya karşılık geldiğinden herhangi bir uyumsuzluk dahi söz konusu değildir. Doğal durumda yaşayan “doğal insan kendisi için her şeydir; sayısal birliktir, mutlak bütündür, ancak kendisiyle ya da benzeriyle ilişkisi vardır.”<sup>56</sup> Dolayısıyla doğa durumu Hobbes’un düşüncesindeki gibi bir kaos ortamı değil aksine eşitlik ve barışın etkin olduğu bir durumdur.

Rousseau doğa durumunu toplum öncesindeki ilkel dönem olarak tanımlarken bu doğal durumun sadece ortamın niteliklerini yansıtmadığını aynı zamanda insanın niteliklerinin de yansıtıldığını düşünür.<sup>57</sup> Öyleyse doğal haldeki insanın niteliklerini

---

<sup>52</sup> Dent, *Rousseau Sözlüğü*, s. 37.

<sup>53</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 105.

<sup>54</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 117.

<sup>55</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, ss. 127-128.

<sup>56</sup> Rousseau, *Emile*, s. 8.

<sup>57</sup> Dent, *Rousseau Sözlüğü*, s. 136.

belirleyen özellikleri Rousseau'nun nasıl tanımladığını, doğal insan hakkındaki düşüncelerini anlayabilmek için daha detaylı bir şekilde incelenmesi konun bütünselliği açısından önem kazanmaktadır.

*“İnsanları incelemek için ona hem Yakından hem de uzaktan bakmalıyız. Eğer önemli özellikleri keşfetmek istiyorsak öncelikle farklılıkları gözlemlemeliyiz.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>58</sup>

### 1.1.1. Doğal Durumda İnsanın Fiziksel Özellikleri

Eşitlik ve barışın hakim olduğu doğa durumu içinde çevresiyle uyumlu yaşayan insan fiziksel olarak nasıl bir görüntüye sahiptir? Kendisi ile karşı karşıya gelen insanın yaşamını devam ettirebilmesi ve güvenliğini sağlayabilmesi için onu diğer canlılardan ayıran fiziksel özellikleri nelerdir? Hangi koşullar doğa insanının fiziksel yetilerinin gelişimine etki etmiştir? Tüm bu sorular dâhilinde doğa durumundaki insanın fiziksel niteliklerini Rousseau'nun nasıl açıkladığına daha ayrıntılı bakalım.

Rousseau insanın doğal durumu hakkında iyi bir yargıya ulaşabilmek için “onu, türünün ilk embriyosunda düşünmek ne kadar önemli olursa olsun, ben onun teşekkülünü birbirini izleyen gelişimleri içinde irdeleyeceğim”<sup>59</sup> diyerek insanı bugünün koşullarında olduğu gibi düşünerek incelemeye başlar. Çünkü deney imkânının olmaması aynı zamanda doğa bilginlerinin gözlemlerini de gerçekçi bulmadığı için insanı gördüğü şekliyle ele alarak onu doğanın elinden çıkmış olarak düşünür.

İkinci söylevinde Rousseau doğal insanın fiziksel özelliklerini betimlerken vahşi insanı hayvanlarla benzer özellikleri olduğu için karşılaştırmalar yaparak başlar.<sup>60</sup> Çünkü doğal insanı bazı hayvanlardan daha güçsüz, daha yavaş ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde yapısının hayvana benzer olduğunu düşünür. “Onu bir meşe ağacının altında karnını doyurmuş, ilk rastladığı dereye susuzluğunu gidermiş,

<sup>58</sup> Rousseau, *İçimizde Gezinen Sessizlik*, s. 74.

<sup>59</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 93.

<sup>60</sup> Rousseau karşılaştırma kavramını yaşamda insanın etkinleşebilmesini sağlayacak şeyleri öğrenmek amacıyla insanın kendini nesne ya da canlı ile karşılaştırmalar yaparak anlamaya çalıştığını düşünür. Çünkü insanın güvenilir bir dünyada yaşayabilmek için ihtiyaç duyulan donanımlara sahip olması bu tür kıyaslamalar sonucunda öğrenilebilir. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, ss. 215-216.

Rousseau'ya göre “insanın ilk doğal etkinliği, çevresindeki her şeyle boy ölçüşmek ve gördüğü tüm nesnede kendisiyle ilgili olabilen gözle görülür tüm nitelikleri saptamak olduğuna göre, ilk incelemesi, kendi yaşamını korumasına ilişkin bir tür deneysel fiziktir...” Rousseau, *Emile*, s. 145.

kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatağını bulmuş görüyorum. Böylece onun gereksinimleri giderilmiştir.”<sup>61</sup>

Filozof doğal haldeki insanı vahşi insan kavramı ile ele alır. Rousseau vahşi insanın hayvanlar arasında dağınık olarak yaşamasından dolayı kendini bu hayvanlarla sıklıkla karşılaştırdığını söyler. Ona göre vahşi insan doğada yaşamını sürdürebilmek için ortamın koşullarına göre uyarlanma gücüne sahiptir. Bu durum ona gerek avını vahşi hayvana kaptırmamak, gerekse de kendini korumak için çevik, güçlü bir beden yapısı kazandırır.<sup>62</sup> Bu ortamda sahip olduğu güçlü bedeni vahşi insanın tanıdığı tek alet gibidir. Onu çok farklı şekillerde kullanarak ustalaşmış aynı zamanda da güç kazanmıştır. Rousseau vahşi insanın bedensel üstünlüğünü şu şekilde ifade eder:

Vahşi insan, vücudu bildiği biricik alet olduğundan, onu çeşitli şekillerde kullanır; bizim vücutlarımız ise idman yokluğundan buna elverişsizdir ve de mecburiyetlerin onu edinmeye zorladığı gücü ve çevikliği, bizim hünerlerimiz ve ustalığımız elimizden alıyor. O, bir baltaya sahip olsaydı, bileği, o kadar sağlam dalları kırıp koparabilir miydi? Bir sapanı olsaydı bu kadar hızla eliyle taş atabilir miydi? Bir merdivene sahip olsaydı, ağaca o kadar kolay tırmanabilir miydi? Bir atı olsaydı, yarışta bu kadar hızlı olabilir miydi? Bütün bu makineleri edinip toplayacak zamanı uygar insana verin; vahşi insanı kolayca aşacağından şüphe edilemez ama daha da eşit olamayan şartlar altında bir kavga görmek istiyorsanız, o vahşi insanla bu uygar insanı, çıplak ve silahsız olarak birbirinin karşısına koyun; bütün güçlerini aralıksız olarak el altında bulundurmanın, her türlü olaya karşı her zaman hazırlıklı bulunmanın ve her zaman bağdaşık bir bütün olarak kendini göstermenin üstünlüğünü anlayacaksınız.<sup>63</sup>

Rousseau’ya göre vahşi insan ilk dönemlerden itibaren kendini karşısına çıkan hayvanlarla kıyaslar. Bu karşılaştırma sonucunda vahşi insan hayvan karşısında bedensel açıdan güçsüzdür. Ancak yetenek açısından hayvandan daha üstündür. Bu durumda hayvan karşısında bedensel güçsüzlüğünü yeteneği ile güce çeviren vahşi insan korkmamayı öğrenir. Böylelikle bir hayvanla bedeni gelişmiş, güçlü ve çevik bir vahşi insan karşı karşıya geldiğinde tehlike ikisi içinde aynı olacaktır. Çünkü birkaç deneme sonucunda yırtıcı kendisi gibi olan vahşi insana saldırmak için pek istekli olmayacaktır.<sup>64</sup>

<sup>61</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 94.

Rousseau’nun doğal haldeki vahşi insan hakkındaki yazıları oldukça dikkat çekmiştir. Özellikle Voltaire tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Voltaire Rousseau’ya bir mektup yazarak düşüncelerini şu şekilde belirtir: “Bizi yeniden hayvan yapma isteği için bunca zekâ şimdiye kadar hiç kullanılmamıştı; eserinizi okuyup bitirince insanın içinden dört ayak üzerinde yürüme isteği geliyor.” Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 43.

<sup>62</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 94.

<sup>63</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 95.

<sup>64</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 96.

Rousseau'ya göre insanın yırtıcılardan daha tehlikeli düşmanları vardır. Öyle ki bu düşmanlar aynı zamanda hayvanlar için de tehlikelidir. Bunlar doğal sakatlık, çocukluk, yaşlılık ve her çeşit hastalıklardır. Doğal sakatlık ve çocukluk hayvanlarda ve vahşi insanda görülen ortak zayıflıklardır. Çocukluk döneminde yavrusunun hiç yanından ayrılmayan anne, birçok hayvanın dışından daha fazla avantajlıdır. Çünkü çocuğunu besleyebilmek için ondan ayrılmak zorunda değildir. Ancak kadının ölmesi durumunda çocuk kendi başının çaresine bakamayacağından onunla beraber yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yalnız bu tehlikeli durum hayvanlar içinde geçerlidir.<sup>65</sup>

Rousseau yaşlılık ve her çeşit hastalıkların yalnız toplumsal insana ait olduğunu düşünür. Yaşlanma sürecinde vahşi insanın bedensel hareketleri yavaşladığı için daha az terler dolayısıyla yiyecek ihtiyacı onu elde edebilme çabasıyla birlikte azalır. Bu durum sonucunda vahşi insanın yaşamı fark edilmeden sona erer. Hastalıklar konusunda Rousseau yaşam şeklinin yarattığı eşitsizlik sonucu tıbbın toplumsal insana sağladığı tedavilerin yarardan çok zarar verdiğini, doğal halde yaşayan vahşi insanın hastalandığında ise biraz zaman verildiğinde doğal olarak iyileşeceğini düşünür.<sup>66</sup> Doğal yaşamda ki vahşi insanın ilaçlara ve hekimlere ihtiyacı yoktur. Çünkü doğa durumunda hastalığa neden olabilecek durumlar yok denecek kadar azdır.

Rousseau'ya göre vahşi insanın evsizliği ve çıplaklığı onun yaşamını devam ettirmesine büyük bir engel teşkil etmez. Çünkü doğa durumunda insan sahip olduğu yetilerini hayatta kalabilmek için geliştirmeyi öğrenir:

Derileri kıllarla örtülü değilse, sıcak ülkelerde buna gereksinimleri de yoktur; soğuk ülkelerdeyse yendikleri hayvanların derilerini kendilerine mal etmeyi kısa zamanda öğrenirler. Koşmak için sadece iki ayakları varsa, savunmalarına, gereksinmelerinin giderilmesine hizmet edecek iki de kolları vardır. Çocukları belki de geç ve güç yürürler ama anneleri onları kolayca taşır. Başka türlerde bu üstünlük yoktur.<sup>67</sup>

Diyebiliriz ki Rousseau vahşi insanın fiziksel özelliklerini, yaşadığı doğal ortamın koşulları ile ilişkilendirerek yalnız, avare bir şekilde dolaşan, sürekli tehlike durumuyla karşılaşan, az düşünen ve düşünmediği zamanlarda da hayvanlar gibi uykuya düşkün olarak belirler. Bu durumda vahşi insan kendi yaşamını devam ettirebilmek amacıyla yalnız saldırı ve savunma yetilerini geliştirdiği için fiziksel

<sup>65</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 97.

<sup>66</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 98.

<sup>67</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 100.

açından kaba bir şekle sahiptir. Ancak çok iyi derecede görme, işitme ve koku alma duyularına sahip olduğu için daha güçlüdür. Dolayısıyla Rousseau'ya göre doğal haldeki vahşi insanın fiziksel özellikleri onun doğası ile uyum içindedir. İnsanın fiziksel özelliklerini belirttikten sonra şimdi de insanın bilişsel özelliklerini inceleyelim.

*“İçimizde oluşan ve gelişen ilk yetilerimiz duyularımızdır. Duyuları çalıştırmak yalnızca bunları kullanmak değil onlar aracılığıyla iyi akıl yürütmeyi öğrenmektir; çünkü biz ancak öğrendiğimiz gibi dokunmayı, görmeyi, işitmeyi biliriz.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>68</sup>

### 1.1.2. Doğal Durumda İnsanın Bilişsel Özellikleri

Bu başlık altında incelemeye çalışacağımız sorun doğal durumdaki vahşi insanın nasıl öğrendiği, düşüncelerinin nasıl oluştuğu, yaşamını nasıl algıladığı noktasında bilişsel özelliklerdir.<sup>69</sup> Dolayısıyla tüm bu bilgiler kapsamında Rousseau'nun düşüncesinde doğa durumundaki insanın bilişsel niteliklerin nasıl tanımlandığının ayrıntılarına bakalım.

İnsanın ilk doğal etkinliğini Rousseau çevresinde karşılaştığı her şeyle boy ölçüşmek ve gördüğü her nesne ile kendisiyle alakalı olan tüm nitelikleri belirlemeye çalıştığını belirtmiştir. Ona göre insanın içinde oluşan ve gelişen ilk yetileri duyulardır. Duyuları çalıştırmak sadece bu yetileri kullanmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda iyi akıl yürütmeyi öğrenmek hissetmeyi öğrenmektir.<sup>70</sup>

Rousseau'ya göre akıl insanın tüm yetileri içinde en güç ve en geç gelişen yetidir.<sup>71</sup> Bu nedenle insanın anlama yetisi duyularla başladığı için ilk düşünme yetisi de duyuşsal bir düşünme yetisidir. Dolayısıyla zihinsel düşünce yapısını oluşturan temel yetidir.<sup>72</sup> Duyuşsal varlık olan insanın etkin olması onu gücünün farkına

---

<sup>68</sup> Rousseau, *Emile*, s. 157.

<sup>69</sup>Ulrich Neisser, bilişsel kavramını duyuşsal verilerin dönüştürüldüğü, yalınlaştırıldığı, detaylandırılarak saklandığı, hatırlandığı ve kullanıldığı süreçler olarak tanımlar. Ona göre biliş insanın yapabildiği olası olan her şeyi içerir. Dolayısıyla bilişsel özellik duyum, algı, imgeleme, hafıza, sorun çözme, düşünme gibi zihinsel süreçleri kapsar. Duane P. Schultz and Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s. 703.

<sup>70</sup> Rousseau, *Emile*, ss. 156-157.

<sup>71</sup> Rousseau, *Emile*, s. 85.

<sup>72</sup> Rousseau, *Emile*, s. 145.

varmasını sağlayarak ayırt etme becerisi kazandırır. Bu durumda yaşamını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu gücü aşan bir güçle onda başka amaçlar için yararlanacağı düşünme yetisini geliştirir.<sup>73</sup>

İnsanın düşünme yetisini sağlam ve güçlü bir vücut yapısı ile ilişkilendirir Rousseau. Düşünmeyi öğrenmek zekânın araçları olarak “kollarımızı, bacaklarımızı, duyularımızı, organlarımızı çalıştırmak ve bu araçlardan olası tüm yararı elde etmek için de bunları sağlayan vücudun güçlü kuvvetli ve sağlıklı olması gerekir.”<sup>74</sup> Dolayısıyla Rousseau vücudun sağlıklı bir yapıya sahip olmasını zihin etkinliklerinde belirleyici bir özellik olduğunu düşünür.

Hemcinsleriyle iletişimi olmayan yalnız yaşayan vahşi insan doğa şartlarına uyum sağladığı için güçlü ve sağlıklıdır. Doğa halinde basit bir yaşam sürdüğünden çok sınırlı olarak düşünür ve sadece yaşamını devam ettirebilecek bazı bilgilere sahiptir.<sup>75</sup> Rousseau vahşi insanın sahip olduğu bilgiyi şu şekilde açıklar:

Düşünmeyi gerektiren bilgilerin hepsi, fikirlerin bağlantısından edinilebilen ve art arda yetkinleşen bütün bilgiler, vahşet halinde yaşayan insanın, kendi hemcinsleriyle ilinti yokluğu, yani bu ilintiye hizmet eden alet ve bu ilintiye zorunlu kılan gereksinme yokluğu nedeniyle tamamen erkinin dışında ve ötesinde gibi görünüyor. Onun bilgisi ve hüneri sıçramaktan, koşmaktan, dövüşmekten, taş atmaktan ve ağaca tırmanmaktan ibarettir.<sup>76</sup>

Rousseau aklın tutkuların etkinliği ile gelişeceğini düşünür. İnsanın ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelen tutkuların gelişmesini ise bilgilerimize dayandırır. Bilmemizi sağlayan koşul ise yararlanma isteğidir. Ona göre arzuları ve korkuları olmayan bir insanın düşünmesi gereksizdir. Ancak “bizde uyandırdıkları fikirler ya da doğanın basit dürtüleri üzerine nesnelere arzu edilebilir ya da onlardan korkulabilir”<sup>77</sup> der. Dolayısıyla hiçbir bilgisi olmayan vahşi insan yalnız doğanın verdiği basit dürtülere sahiptir. Arzuları ise maddi ihtiyaçlarının ötesine geçmediği için bildiği

---

Rousseau duyular konusunda Condillac’ın düşüncelerinden etkilenmiştir. İnsan zihnine dair yaptığı çalışmalarla insanın dikkat, akıl yürütme, muhakeme gibi entelektüel faaliyetleriyle alakalı temel terimlerin anlamlarını netleştirmek için insan zihnini ve anlama yetisi üzerine yoğunlaşan Condillac duyumu insanın anlama yetisindeki temel unsur olarak görür. Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 217. Condillac’a göre bir duyumda iki yön bulunur. Birincisi teorik yöndür dikkat, hatırlama, ayırt etme, karşılaştırma, çıkarsama, hayal etme ve soyutlamadır. İkincisi ise pratik yöndür tutku, sevgi, nefret, umut, korku ve ahlaki istençtir. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 313.

<sup>73</sup> Rousseau, *Emile*, s. 133.

<sup>74</sup> Rousseau, *Emile*, s. 145.

<sup>75</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 39.

<sup>76</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 184.

<sup>77</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 105.

ihtiyaç duyduğu şey, yiyecek, bir dişi, bir de dinlenmektir, yalnız korktuğu şey ise acı duymak ve açlıktır.<sup>78</sup> Bu durumda doğal haldeki vahşi insanın yetileri ile arzuları arasında doğal olarak denge belirgin bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Hayal kurma yetisi vahşi insan için bir anlam ifade etmez. İhtiyaç duyduğu değersiz şeyler etrafında gözünün önünde olduğu halde ona sahip olma arzusundan yoksundur. Çünkü onun arzuladığı sadece bildiği ve kendi gücü ile elde edebileceği şeylerle sınırlıdır. Bu nedenle ne bir öngöründe bulunmak ne de merak etme gereksinimi yoktur.<sup>79</sup> Her gün gördüğü doğa ona göre önemsizdir çünkü aynı düzen aynı işleyiş devam ettiği için herhangi bir mucize karşısında bile şaşkınlık yaşayacak bir anlayışa sahip değildir.<sup>80</sup> Dolayısıyla doğanın görüntüsü onda bir etki yaratmaz. Bu durumda çevresiyle kendini bir gören vahşi insanın geleceğe dair bir düşüncesi olmadığı için gerçekleştireceği tek eylemi gününü yaşama duygusundan ibaret olduğundan o doğayı akli ile değil duyguları ile algılamaya çalışacaktır.

Rousseau vahşi insanın bu durumunu Karayipliler'i örnek göstererek ispatlamaya çalışır: "Karayipliler'de ileriye görüş derecesi bugün bile ancak bu kadardır; gece ona gereksineceğini düşünmediğinden sabahleyin pamuk yatağını satar; akşamüstü yatağını satın almak için gelip gözyaşı döker."<sup>81</sup>

Rousseau'ya göre doğa halinde yalnız yaşayan insan başka bir insana gereksinimi olmadığı için konuşma ihtiyacı da hissetmeyecektir. Bu yüzden onun ilk dili doğanın sesidir. Bu ses sadece ansızın, tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalan insanın yardım istemek ya da hastalandığında hissettiği şiddetli acıdan kaynaklı içgüdüsel olarak çıkardığı bir sestir.<sup>82</sup> Konuşma ve akıl vahşi insanın kendisinde henüz ortaya çıkmamış gizil bir güçtür. Rousseau'ya göre akıldan önce insanda iki temel unsur vardır: "bunlardan biri bizim refahımızı ve varlığımızı korumamızı yakından, şiddetle ilgilendirir, ötekiyse duyar varlıkların, hepsinden önce de hemcinslerimizin yok olmasını veya acı çekmesini görünce, doğal olarak içimizi hoşnutsuzluk duygusu ile doldurur."<sup>83</sup>

---

<sup>78</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 105.

<sup>79</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 106.

<sup>80</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 106.

<sup>81</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 107.

<sup>82</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 109.

<sup>83</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 39.

Ona göre vahşi insanda bulunan kendini koruma içgüdüğü ve merhamet duygusu insanın düşünen bir varlık olma özelliğinden ziyade hisseden ve duyumsayan bir varlık olması nedeniyle önemli bir temel özelliktir. Ben sevgisi vahşi insanın tüm davranışlarında varlığını sürdürmesini sağlayan doğal bir güdüdür.<sup>84</sup> Aynı zamanda insanın kendi varlığını korumasına özen göstermesini Rousseau doğanın ilk yasası olarak tanımlar.<sup>85</sup> O, ben sevgisini yalnız insanlar için değil tüm canlı varlıklar için geçerli olduğunu düşünür. Ancak ben sevgisini özellikle insanların yönelimlerini ve tutumlarını anlatmak ve yorumlamak için kullanır.<sup>86</sup>

Rousseau'nun düşüncesinde ben sevgisi insanın ilk doğal tutkusudur.<sup>87</sup> İnsanın kendini sevmesi doğdu andan itibaren sahip olduğu dolayısıyla tüm tutkularımızın da temelini oluşturan bir duygudur.<sup>88</sup> Ona göre insanın varoluşunun özünü oluşturan ben sevgisi akıldan önce duygusal benliğinin bir göstergesidir.<sup>89</sup> Bu noktada insanın yalnız kendini düşünmesi Hobbes'un insanın bencil yapısı gereği savaşmak durumuyla karşı karşıya kaldığı bir durum değildir. Vahşi insan doğa durumunda yaşamını devam ettirebilecek her şeye içgüdüsel olarak sahiptir.

Bu durumda insanlar arasında hiçbir ahlaki ilişki olmadığından iyi ya da kötü olamazlar.<sup>90</sup> Rousseau'ya göre iyi ve kötü kavramları fiziksel anlamda ele alındığında "kusur" insanda kendi yaşamına zarar veren durum olarak "erdem" ise kendi varlığını korumak için yardımcı olacak özellikler olarak düşünülmediği takdirde bireylerin kusurları ya da erdemleri olmaz.<sup>91</sup>

---

<sup>84</sup> Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, s. 49.

<sup>85</sup> Rousseau, *Emile*, s. 254.

<sup>86</sup> Rousseau'nun *ben sevgisi* ile anlatmak istediği üç şey vardır. Öncelikle canlı varlıkların kendilerini korumak durumunda olmaları kötü ya da yanlış değildir. Ona göre aksini düşünmek canlı varlıkların varoluşunu değersizleştirmektir. İkinci olarak *ben sevgisi* canlı varlığı kendi iyiliğine yönlendirdiğinden, yaratığın içinde doğal olarak var olduğu için güçlü, iyi düzenlenmiş aynı zamanda merhamet sahibi bir eğilimdir. Yani *ben sevgisi* tüm canlı varlıklarda yönettiği tutkunun temeli olarak sağlığı ve tüm fiziksel işleyişi içerir. Üçüncü olarak *ben sevgisi* canlı varlığın tutkusunun yönettiği yetenek ve edimlerin, doğaları gereği acımasız ve zarar verici olmadığını ileri sürer. Öyle ki hayvanların yaşamında olduğu gibi bir yaratığın ben sevgisi diğeri ile ters düştüğü zaman, bu çelişki olağandır ve intikam duygusu taşımaz. İnsanlarda ise bu çelişki merhametle dengelenir. Dolayısıyla kişisel bir üstünlük sağlamak ya da daha iyi olma arzusu içermez. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, ss. 63-64.

<sup>87</sup> Rousseau, *Emile*, s. 91.

<sup>88</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 39.

<sup>89</sup> Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 387-388.

<sup>90</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 117.

<sup>91</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 117.

Bu düşüncesiyle Rousseau, Hobbes'un insanın bencil yapısından dolayı kötü olduğu fikrine karşı çıkararak insanın iyi ya da kötü olarak değerlendirilemeyeceğini düşünür. Dolayısıyla doğa durumu, insanın barış içinde yaşayacağı, kendi türüne en uygun koşulları içinde barındıran bir ortamdır. Çünkü insanın yaşamını sürdürebilmesi için kendine gösterdiği ilgi Rousseau için aynı zamanda başkalarına karşı en az zarar veren bir durumdur.<sup>92</sup> Bu noktada insanın etkin ve belirleyici gücü, Locke'un ifade ettiği gibi akıl değil duyum ve duygulanımdır.<sup>93</sup>

Rousseau doğa durumundaki insanın düşünce gelişiminden önce sahip olduğu ikinci önemli ilkenin merhamet (acıma duygusu) olduğunu söyler. O merhameti şu şekilde tanımlar:

Demek ki merhamet, doğal bir duygudur; her bireyin kendisine duyduğu sevginin faaliyetini hafifletip yumuşatarak, bütün türün, karşılıklı olarak kendini muhafazasına yardım eder. Bizi acı çektiğini gördüklerimizin yardımına düşünmeden koşturan bu duygudur; doğa halinde kanunların, törelerin, erdemin yerini, tatlı ve yumuşak sesine herkesin boyun eğmesi üstünlüğüne de sahip olarak bu duygu alır. Gürbüz bir vahşiyi, kendi geçimini başka yerde bulabileceğini umuyorsa, zayıf bir çocuğun ya da sakat bir ihtiyarın güçlüklerle kazanılmış geçimini elinde almaktan alıkoyan bu duygudur. Adaletin, iyice düşünülmüş şu yüce bilge sözü: "Sana nasıl yapılmasını istiyorsan, başkalarına öyle yap" yerine, bütün insanlara, herhalde daha az mükemmel, ama öncekinden belki de daha yararlı şu doğal iyilik bilge sözünü, yani "yapacağın iyiliği başkalarına olanağı olduğu kadar az zarar vererek yap" sözünü esinleyen bu duygudur.<sup>94</sup>

Bu durumda Rousseau her insanın düşünme, yargılama ve bilişsel deneyimlerinden bağımsız bir şekilde kötülükten hissettiği kinin nedenini maharetle bulunmuş detaylı kanıtlardan ziyade doğal bir duygu olan merhamet güdüsünde araması gerektiğini düşünür.<sup>95</sup> Çünkü merhamet doğal durumundaki insanın akıldan önce tüm yetilerinin temelinde yer alan güçlü bir duygudur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki doğal durumundaki insanın düşünce süreçleri Rousseau'ya göre konuşma ve akıldan bağımsız bir şekilde öncelikle içgüdüsel olarak fark etmek ve hissetmekle başlayan bir süreçtir. Onun zekâsı yalnız sınırlı gereksinimlerini karşılamak için bedenini en iyi şekilde kullanmaktan başka bir şey ifade etmez. Rousseau'ya göre düşünme, akıl yürütme, muhakeme yetileri uzun bir süreç sonucunda kazanıldığından doğal insan içgüdüsel olarak var olan ben sevgisi ve

<sup>92</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 118.

<sup>93</sup> Çilingir, *Pratik Felsefe*, s. 209.

<sup>94</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 123.

<sup>95</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 123.

merhamet duygusu ile yaşamını anlamaya çalışır. Dolayısıyla onun zihinsel düşünme yetisi duyularını en iyi şekilde kullanmaktır.

“Gelişmek isteyen vücudun etkinliğinin yerini bilgilenmek isteyen zihnin etkinliği alır.”

Jean Jacques Rousseau<sup>96</sup>

### 1.1.3. İnsanın Ayırıcı Nitelikleri

Doğa durumunda yaşayan doğal insan, konuşmayı bilmeyen, akıl ve muhakeme yetisini kullanamayan, yalnız duyguları ile yaşamını sürdüren, içgüdülerinin yönlendirmesi sonucu hareket eden, tek başına yaşadığı için hiçbir iletişim gereksinimi olmayan bir yaşamda hayvanlardan çokta da farklı değildir. Ancak Rousseau doğal durumda yaşayan insanın hayvandan farklı yetilerinin olduğunu bu yetileri kullanarak “kendini akılsız ve gelişmemiş bir hayvan durumundan çıkarıp akıllı bir varlık, bir insan haline sokmuştur”<sup>97</sup> sözleriyle insanın hayvandan üstünlüğünü net bir şekilde belirtir.

Bu durumda insanda iki önemli ayırt edici özellik olduğunu söyler. İlk özelliği insanın özgürce seçim yapabilme gücüne sahip olmasıdır. Ona göre “hayvanlar arasında insanın özgül üstünlüğünü yapan, insanın anlığı (*entendement*) olmaktan çok onun özgür bir unsur olma niteliğinin”<sup>98</sup> den kaynaklanır. Bu ayırıcı niteliği hayvanın içgüdüleri ile yaşamasına karşılık insanın tercihte bulunarak seçim yapabilmesidir. İnsan eylemlerinde karar verebilen özgür bir etken olduğu gibi her koşulda nereye giderse gitsin yaşadığı ortama uyum sağlayabilecek yeteneklerle donatılmıştır. Oysa doğanın bir ürünü olarak hayvanın doğanın koşullarına boyun eğmek ve onlara uymaktan başka bir seçeneği yoktur. İnsana bu özelliğini kazandıran onun kendisi ve çevresindeki şeyler arasında bağ kurabilmesidir. Dolayısıyla insan eylemlerinde yapmak ya da yapmamak özgürlüğüne sahiptir.<sup>99</sup>

Hayvan içgüdüleri ile insan özgür iradesi ile bir şey yapmayı seçer ya da reddeder, bundan dolayı hayvanın davranışı kendi yararına olsa bile önceden

---

<sup>96</sup> Rousseau, *Emile*, s. 210.

<sup>97</sup> Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. bs., İstanbul 2017, s. 18.

<sup>98</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 103.

<sup>99</sup> Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, 2. bs., Ankara 2017, s. 376.

belirlenen kuralların dışında bir davranış sergileyemez. Öyle ki bir güvercin etle dolu bir leğenin başında bir kedi ise meyve ya da tahıl bulunan yığın başında beslenmeden ölür.<sup>100</sup> Rousseau'nun ifadesi ile "hayvanın bütün işlerinde her şeyi sadece doğa yaptığı halde, insan kendi işlerinin yapılmasına, özgür bir unsur sıfatıyla kişi olarak katılır. Biri içgüdüyle, öteki özgür eylemiyle seçer ya da reddeder."<sup>101</sup>

Bu durumda doğa tüm hayvanlara buyurur ve oda buna uyar. İnsan içinde aynı durum söz konusudur ancak o koşullar karşısında seçim yapabilme yetisinden dolayı kendini özgür bilir.<sup>102</sup> Dolayısıyla insanın özgürce seçim yapabilmesi ve bu özgürlüğün bilincinde olması Rousseau'nun düşüncesinde insanı hayvandan ayıran önemli bir özellik olarak tanımlanır. İnsanın özgürce seçim yapabilme yetisini Rousseau isteme gücüyle birlikte bir bütün olarak düşünür. Çünkü istemek veya seçme gücünün duygusunda manevi eylemler vardır.<sup>103</sup>

Ona göre insanı hayvandan ayıran en önemli ikinci özellik ise yetkinleşmek yani insanın kendi kendini geliştirebilme yetisine sahip olmasıdır. İnsanların belirli etkilere verdiği tepkiler oldukça değişkendir. İçgüdüsel davranışlar çok azdır. İnsan davranışlarını şartlarına uyarlayarak adapte olabildiği gibi var olan koşulları da değiştirebilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla insan davranışlarının birçoğu öğrenilmiş ya da benimsenmiş davranışlardır. Bu şekilde esnek ve uyum sağlayabilmemiz, bilgi birikimimizi genişletebilme ve öğrendiklerimizi çeşitli şekilde uyarlayabilme becerimizi Rousseau yetkinleşebilme yetisi olarak tanımlar.<sup>104</sup>

Yetkinleşebilme gücü sayesinde değişip gelişen insan karşısında hayvanın durumu ise doğduğu andan itibaren birkaç ay içinde şekillenir. Hayvanın fiziksel yapısı ve içgüdüsel yaşamı hayatı boyunca hiçbir değişime uğramadan aynı kalır.<sup>105</sup> Diğer bir ifade ile söylersek sabit bir doğaya sahip olan hayvan türü karşısında insan yetkinleşebilme yetisi ile değişerek gelişim gösterebilen bir varlıktır. Ona göre yetkinleşebilme yetisi tüm diğer yetilerin geliştirilmesinde temel dayanaktır.

---

<sup>100</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 102.

<sup>101</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 102.

<sup>102</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 103.

<sup>103</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 103.

İrade veya isteme bir çeşit enerji kaynağı olarak düşünülür. Bu enerji kaynağı insanın davranışlarının sürdürülebilirliğini, onların beslenmesinde temel bir dayanaktır. Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s. 196.

<sup>104</sup> Dent, *Rousseau Sözlüğü*, s. 348.

<sup>105</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, ss. 103- 104.

Dolayısıyla yetkinleşme becerisi sayesinde gelişen insanda aktifleşen akıl ile birlikte muhakeme gücü etkin hale gelir. Doğa durumundaki insanın aklını kullanmaya başlamasıyla beraber ahlaki bir varlık durumuna geçmesi aynı zamanda politik hayatın başlangıcı ve siyasi eşitsizliğin meydana gelmesinde yetkinleşme gücü belirleyici temel etkidir. Rousseau'ya göre insanın gelişebilme becerisi doğa durumundaki vahşi insanı insanileştirmiştir ama aynı zamanda tüm kötülüklerin de kaynağı olmuştur:

Bu ayırt edici ve hemen hemen sınırsız yetinin, insanın bütün felaketlerinin kaynağı olduğunu; insanı, başlangıçta var olan ve içinde akıp gittiği sakin ve masum günlerden zamanın zoruyla çekip çıkarmanın da bu yeti olduğunu; bilgilerini ve hatalarını, rezaletlerini ve erdemlerini yüzyıllar boyunca meydana çıkaracak insanı, uzun sürede, kendi kendisinin ve doğanın zorbası haline getirenin de yine bu yeti olduğunu kabul etmek zorunda olmak bizim için hazin olacaktır.<sup>106</sup>

Özgürce seçim yapma ve yetkinleşip olgunlaşma yetileri doğal halde bulunan insanda birer gizilgüç olarak var olur. Bu yetilerden özellikle gelişme becerisi, dışsal şartların değişmesi karşısında insanın uyum sağlamasında önemli bir araç olarak etkinlik kazanır. Dolayısıyla bu yetinin ortaya çıkması insanın sürekli gelişme göstermesini sağlar. Bu ana kadar uyuklamakta olan akıl ve konuşma gibi yetenekler harekete geçer. Bu durumda insanın geri dönüşü olmayan bir süreci başlar.<sup>107</sup> Bu süreç dışsal nedenlere bağlı olarak gerçekleşir. Rousseau'ya göre yetkinleşebilme yetisi, toplumsal erdemlerin ve doğa durumunda yaşayan insanın edimsel olarak sahip olduğu diğer özellikler asla kendi kendine gelişemezler. Bunun başarılması ancak birçok dış nedenlerin rastlantı sonucu katılması ile gerçekleşir. Bu dış nedenlerin olmaması halinde insan sonsuza dek ilkel durumda kalmış olacaktı.<sup>108</sup>

Bu açıklamalardan hareketle Rousseau iki güçlü duygulanım olan kendi varlığını koruma olarak tanımlanan ben sevgisi ve merhamet duygusunu insanı hayvandan ayıran bir özellik olarak görmez. Nitekim bu iki duygulanım hayvanda ve insanda bulunan ortak bir duygudur. İnsanın ayırt edici iki önemli özelliği vardır ki bunlar özgür olarak seçim yapabilme ve yetkinleşerek olgunlaşabilme yetileridir. Dolayısıyla bu iki önemli özellik Rousseau'ya göre insanı hayvandan ayırarak farklılaştıran yetilerdir. Ancak insanın gelişme becerisi tek başına gerçekleşen bir durum değildir.

---

<sup>106</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 104.

<sup>107</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 48.

<sup>108</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 13.

Bu duruma bir de rastlantısal olarak dışsal nedenler etki ettiğinde köklü bir değişim gerçekleşir. Bu değişim aynı zamanda insanı doğa durumundan çıkaran sürecin başlangıcıdır.

*“İnsanlar yeni güçler yaratamadıklarına eldeki güçleri birleştirip kullanmaktan başka bir şey yapamadıklarına göre kendilerini korumak için yapacakları tek şey, birleşerek direktme gücünü alt edebilecek bir güç birliği kurmak, bu güçleri bir tek dürtücü güçle yönetmek ve elbirliğiyle harekete getirmektir.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>109</sup>

## 1.2. Doğal Durumdan Uygarlığa Geçiş Süreci ve İlk Toplular

Doğa durumunda yalnız ve kendi kendine yeten insan dışsal nedenlerin dayattığı zorluklar karşısında bir başkasının yardımına ihtiyaç duymuştur. İhtiyaçlar sonucunda değişen insanın yaşam şekli toplumsallığın başlangıcının da zeminini oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada biz doğal durumdan toplum durumuna nasıl geçildiğine, doğal insanın toplumsallığa uzanan süreçte geçirdiği dönüşümü yaratan koşulların neler olduğunu incelemeye çalışacağız.

Rousseau doğa durumunda yaşayan insanın uygarlık sürecine geçişini mülkiyet fikrinin ortaya çıkmasına dayandırır. Öyle ki mülkiyet fikri doğa halinin sona ermesi ile birlikte gerçekleşen uygar toplumun başlangıcıdır. Bu durum Rousseau'nun ifadesi ile şu şekilde açıklanır:

Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip “*Bu, bana aittir!*” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıkları söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine “*Bu sahtekâra kulak vermekten sakının! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolorsunuz!*” diye haykıracak olan kişi, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu! Fakat öyle görünüyor ki o zaman işler, o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya artık gelmişlerdi. Çünkü ancak birbiri ardından meydana gelebilen daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri, insan aklında birden bire teşekkül etmedi. Doğa halinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti.<sup>110</sup>

<sup>109</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 13.

<sup>110</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 133.

Rousseau özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte insanların daha çok şeye sahip olma isteklerini üç nedene dayandırır. Öncelikle, metalürji ve tarımın gelişmesi, güçlü ve girişimci olana kazanç sağlarken, zayıf ve gevşek olan için başarısızlıktır. Güçlü olanın daha fazla şeye sahip olma isteğinin temelinde yatan kendine güvenli bir gelecek sağlamak için refahını artırma güdüsüdür. Diğer bir

Doğa durumunun sona ermesi bir anda gerçekleşen bir durum değildir. Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi bu süreç uzun bir zaman aralığını kapsar. Bu zaman sürecinde insanın doğa durumundan uygar toplum evresine geçişi belli aşamalarda değişim göstererek gerçekleşir. Rousseau insanın ilkel durumdan uygarlık sürecine geçişinin dört aşamada gerçekleştiğini söyler.<sup>111</sup>

Birinci aşama, fiziki çevrenin yarattığı zorluklar karşısındaki gereksinimlerdir. Ona göre dünyaya gelen insanın ilk hali varlığını hissetmek ve korumak olmuştur. İçgüdüğü vahşi insana toprağın ürünlerini nasıl kullanacağını yönlendirerek ona gerekli olan yardımı sağlamıştır. Yaşamını devam ettirme arzusu ise yüreğinde hissettiği duygudan yoksun bir şekilde hayvansal bir eğilim olarak gerçekleşiyordu. İhtiyaçlar giderildiği andan itibaren iki cins birbirleri için hiçbir anlam ifade etmiyordu.<sup>112</sup> Rousseau için doğa halindeki vahşi insan “sırf duyular içinde sınırlı olan, doğanın kendisine sunduğu nimetlerden ancak yararlanan, ondan bunları kopartmayı düşünmekten uzak”<sup>113</sup> bir şekilde yaşıyordu. İnsanın ihtiyaçlarının karşılandığı özgürlük, eşitlik ve barış ortamının hüküm sürdüğü doğa durumunun nasıl sona erdiğini açıklamak için nedenlerini ortaya koymaya çalışır ve der ki:

Yeryüzünde sürekli bir ilkbahar olduğunu düşünün; her yerde su, hayvanlar, otlaklar olduğunu; doğanın elinden çıkan insanların tüm bunların arasına dağıldığını düşünün: nasıl olup da ilkel özgürlüklerinden vazgeçip, doğal tasasızlıklarına bu kadar uygun yalıtık ve kırsal yaşamı bırakıp hiç de zorunlu olmadıkları halde köleliği, işleri, toplum durumundan ayrılmaz sefaleti benimseyeceklerini hayal edemiyorum.<sup>114</sup>

Doğanın vahşi insana sağladığı imkânlar elinin altında kolay bir şekilde bulunurken karşısına zorluklar çıkmaya başladı. Zorluklarla karşı karşıya gelen insan bu zorluklarla başa çıkabilmeyi öğrenmek zorunda kalmıştır. Öyle ki ağaçların yüksekliğinden dolayı meyvelerine ulaşmak zorlaşmıştır. Bu meyvelerle beslenen hayvanların rekabeti, kendisini yok etmeye çalışan hayvanların yırtıcılığı karşısında

---

neden insanların toplum içinde birlikte yaşamalarından dolayı diğerlerini bazı şeylerden yoksun bırakarak kendilerine ayrıcalık ve itibar kazandırmaya çalışmasıdır. Dolayısıyla mülkiyet bir itibar belirtisi olarak şekillenir. Diğer bir neden ise sınırsız bir tüketimdir. Ona göre toplumda kötülöklere neden olan hayatta kalmak için zorunluluk olarak mülkiyet değil, bir statünün göstergesi olarak değerlendirilmesidir. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, ss. 251-252.

<sup>111</sup> Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 50.

<sup>112</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 134.

<sup>113</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 134.

<sup>114</sup> Jean Jacques Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, vııı. bs., İstanbul 2019. s. 42.

onu vücudunu daha iyi kullanmasını gerekli kılmıştır. Bu durumda insan doğanın çıkardığı engelleri aşmayı öğrendi.<sup>115</sup>

İnsanın fiziki ortamında karşı karşıya kaldığı güçlükler içindeki yetilerin ortaya çıkmasında itici bir güç olmuştur. Verimsiz yıllar, uzun ve sert geçen kışlar, her şeyi kavuran yakıcı yazlar yeni becerilerin ortaya çıkmasını gerekli hale getirmiştir. Öyle ki deniz ve ırmak kenarlarında balık tutabilmek için olta ile iğnesini icat ettiler. Ormanlarda yay ve ok yaparak avlanmayı ve savaşmayı öğrendiler. Soğuk hava koşullarında üşümek için öldürdükleri hayvanların kürklerini kullanmayı, yıldırım ve yanardağ gibi rastlantı sonucu ateşi kışın kendilerini korumak için muhafaza etmeyi aynı zamanda çığ olarak yedikleri yiyeceklerini pişirmeyi öğrendiler.<sup>116</sup> Bu aşamada zekâ duyguların ve sezgilerin ötesinde ilerleme göstermiştir; yeni gereksinimler bu durumda güdüleyici olmuş ve denge yavaş bir şekilde bozulmaya başlamıştır.<sup>117</sup>

Rousseau doğa koşullarının yarattığı zorluklar karşısında insanın tek başına yaşayamayacağını ve hemcinslerine ihtiyaç duyduğunu belirtir. İnsanların bir araya gelmesini zorunlu hale getiren doğal felaketlerdir.

...benzersiz tufanlar, taşan denizler, yanardağ patlamaları, büyük depremler, yıldırımların neden olduğu ve ormanları yok eden yangınlar, bir ülkede yaşayan vahşileri korkutup onların dağılmasına yol açmış olan tüm bu olaylar daha sonra ortak kayıplarını gidermek için onları bir araya getirmiş olmalıdır.<sup>118</sup>

Ayrıca insanları bir araya getiren diğer bir neden ise coğrafi koşullardan kaynaklı iklim değişiklikleri olmuştur. Bu durumda “kış için erzak sağlamak zorunluluğundan dolayı, aynı yerde yaşayanlar yardımlaşır, kimileri aralarında bir tür anlaşma yapmak zorunda kalırlar. Av seferleri olanaksız hale geldiğinde ve kışın sertliği onları durdurduğunda gereksinim kadar can sıkıntısı da bu insanları birbirine bağlar.”<sup>119</sup>

Doğal felaketler ve iklimsel değişiklikler karşısında “kendisini hiçbir şeye bağlı olmayan ve kendi kendine yeten, tek başına biri gibi gören bir insan ancak sefil olur; yaşaması bile olanaksızdır.”<sup>120</sup> Bu durumu Rousseau şu şekilde ifade eder:

<sup>115</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 134.

<sup>116</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 135.

<sup>117</sup> Durkheim, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, s. 20.

<sup>118</sup> Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, s. 44.

<sup>119</sup> Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, s. 44.

<sup>120</sup> Rousseau, *Emile*, s. 254.

İnsanları öyle bir noktaya varmış sayalım ki, doğal yaşama halindeyken korunmalarını güçleştiren engeller, direktme güçleriyle, tek tek kişinin bu durumda kalabilmek için harcayacağı çabalara üstün gelsin. O zaman bu ilkel durum sürüp gidemez artık; insanlar yaşayışlarını değiştirmezlerse, yok olup giderler.”<sup>121</sup>

Bu şartlarda tek başına varlığını devam ettiremeyen insanın doğa durumundan çıkışı hemcinsleri ile birlikte gerçekleşir. Çünkü insanın kendi varlığına özen göstermesi Rousseau’ya göre doğanın ilk yasasıdır. Ona göre “insanı toplumsal yapan şey zayıflığıdır. Yürekerimizi insanlığa iten, ortak sefilliklerimizdir. İnsan olmasaydık insanlığa hiçbir borcumuz olmazdı. Her türlü bağıllık bir yetersizlik göstergesidir. Başkalarına hiç gereksinim duymasaydık, onlarla birleşmeyi hiç düşünmezdik.”<sup>122</sup>

İkinci aşama mülkiyet fikrinin ortaya çıkmasıdır. Rousseau’nun düşüncesinde bu süreç ilk devrim dönemi olarak tanımlanır. Bu süreci şu şekilde açıklar:

İnsan aklı daha çok aydınlandıkça, hüneler ve sanayi daha yetkinleşti. Taştan, sert ve kesici bir çeşit balta yapılabilinince, ilk rastlanan ağacın altında uyuma ya da mağaralara çekilme bırakılarak, odun kesmek, toprağı kazmak, ağaç dallarından kulübeler yapmak düşünüldü; bu kulübeler sonradan balçıkla sıvandı. Bu, ailelerin kurulmasını, birbirinden ayırt edilmesini meydana getiren bir çeşit mülkiyeti benimseten ilk devrim dönemi oldu; işte bu mülkiyetin ortaya çıkması ile hemen birçok kavga ve çatışma doğdu.<sup>123</sup>

İnsanların bir araya gelmesiyle birlikte topluluk içinde kalbin ilk kıpırtıları hissedilmeye başlandı. Birlikte yaşam alışkanlığı ortak konutlar içinde karılar ile kocaları, babalar ile çocukları bir araya getiren aile kurumunu meydana getirdi. Böylelikle insanların tanıştığı ilk sevgi bağları gelişti. Bu yeni durum sonucunda her aile küçük bir toplumu oluşturdu. Ancak ilk eşitsizliklerinde meydana çıkmasına neden oldu. Doğal durumda yaşayan insanın eşitliği yerini iki cins arasındaki ilişkinin yaşam şeklinin değişimiyle ilk ayrımların yaşandığı bir sürecin de başlangıcı oldu.<sup>124</sup>

Ailelerin ve küçük toplulukların meydana gelmesi iletişimi zorunlu hale getirdi. Böylelikle sözlerin kullanımı meydana geldi. Dağınık halde yaşayan insanların doğal felaketler karşısında bir araya gelmesi aralarında ortak bir dilin konuşulmasını gerekli kıldı.<sup>125</sup> Bu durumda karşılıklı ilişkiler geliştikçe insanlar düşünmeye, kıyaslama yapmaya, duyguların ve fikirlerin gelişmesiyle ilişkilerin güçlenerek yaygınlaşmasını

<sup>121</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 13.

<sup>122</sup> Rousseau, *Emile*, s. 297.

<sup>123</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 138.

<sup>124</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 139.

<sup>125</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 140.

sağladı. Rousseau bu süreci aynı zamanda eşitsizliğin ve kötülüğün başladığı ilk adımlar olarak düşünür.

Herkes başkalarına bakmaya, kendisine bakılmasını istemeye, toplumun verdiği saygınlık değerli olmaya başladı. En iyi şarkı söyleyen ya da dans eden, en güzel, en güçlü, en becerikli olan ya da en güzel konuşan, en çok sayılan insan olurdu; bu, eşitsizliğe, aynı zamanda kötülüğe doğru ilk adım oluyordu.<sup>126</sup>

Bundan böyle insanın saflığını, mutluluğunu ortadan kaldıracak gurur, hor görme, utanma ve kıskançlık gibi duygular ortaya çıktı. İnsanın yetilerinin geliştiği bu dönem Rousseau için yaşanılması gereken en iyi çağdır. Çünkü “insanlar daha az dayanıklı hale gelmiş olsalar ve doğal acıma duygusu bazı değişikliklere uğramış olsa da ilkel durumun tasasızlığıyla bizim özsaygımızın taşkın faaliyetleri arasında bir ortayol tutarak, en mutlu, en uzun süreli çağ olmuş olsa gerektir.”<sup>127</sup> Ancak ikinci bir devrim insanı bu durumdan çıkarmıştır.

İnsanın uygarlık sürecinin üçüncü aşaması ise maden sanayi ve tarımın bulunmasıdır. Rousseau bu dönemi uğursuz bir rastlantı olarak tanımlar. “İnsanı uygarlaştıran, insan türünü yitiren, şaire göre altın gümüşdür fakat filozofa göre demir ve buğdaydır.”<sup>128</sup> Bu aşamada insanların madenleri işlemeyi nasıl öğrendiklerini açıklamanın zorluğunu ifade eden Rousseau bu durumu “bir volkanın erimiş maden cevherleri kusarak gözlemcilerle doğanın bu işlemi taklit etme fikrini vermiş”<sup>129</sup> olabileceğini söyler. Ona göre toprağın işlenmesi çok önceden bilinen bir durumdur. Öyle ki tarım için gerekli araç ve gereçlere sahip olmayan vahşi insan için keskin taşlar, sivri uçlu sopalar ile yaşadığı kulübelerinin çevrelerinde çeşitli sebze ve kökler yetiştirmişlerdir.<sup>130</sup>

İnsanların madenleri işlemeye ve toprağı ekip biçmeye başlaması ile birlikte doğal işbölümünün yerini toplumsal işbölümü almıştır. Bu durumda insanlar tükettiklerinden daha fazlasını üretmeye başlamıştır.<sup>131</sup> Toplumsal işbölümünün meydana gelmesi aynı zamanda değişimi de beraberinde getirerek, üretimin çeşitlenmesine bağlı olarak birtakım yapay gereksinimlerin belirginleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla insanların bu gereksinimleri karşılamak için daha fazla

<sup>126</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 141.

<sup>127</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 143.

<sup>128</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 144.

<sup>129</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 145.

<sup>130</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 146.

<sup>131</sup> Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 54.

çalışması sonucunda birbirlerine olan bağımlılıkları da artmıştır.<sup>132</sup> Rousseau'ya göre yetenekler eşit olsaydı, mesela demirin işlenmesi ile besin tüketimi arasında denge sağlanabilseydi durumlar bu halde eşit olabilirdi. Ancak dengenin bozulması sonucunda en güçlü olan daha fazla iş yaparken, en yetenekli olan daha fazla pay aldı ve en zeki olan ise emeği kısaltacak araçlar keşfetti.<sup>133</sup> Çiftçi ile demirci eşit çalıştıkları halde biri diğerinden daha fazla kazanç sağladı. Böylelikle doğal eşitsizlik yerini değiş tokuş düzeninden kaynaklanan eşitsizliğe ortaya çıkarmıştır.<sup>134</sup> Bu durumda ekonomik eşitsizliğin ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasını gerekli kılan şartlar oluşmuştur.

Uygarlık sürecinin dördüncü aşaması ise sınıfsal farklılıkların belirginleşmeye başladığı evredir. İnsanın bu aşamada tüm yetileri gelişmiş, bellek ve hayal gücü aktifleşmiş, özsaygı çıkarına bağlı olarak aklın etkinleştiği, zekânın ulaşabileceği olgunluk noktasına ulaşmıştır.<sup>135</sup> Bu noktada insan topluluk içinde kendini diğerlerinden üstün kılacak ayrıcalıkları elde etmek uğruna doğal özelliklerini kaybetmeye başlar. Artık zekâ, güç, güzellik, hüner gibi yetenekler insanın saygı duyulmasında belirleyici temel özellikler olmuştur. Saygı görmek isteyen insan bu özelliklere sahip olmayı ya da sahip gibi görünmeye çalışır.<sup>136</sup> Bu noktada Rousseau özellikle “olmak” ve “görünmek” kavramlarına dikkat çeker. Çünkü insan çıkarı doğrultusunda olduğundan farklı görünmeye başlamıştır.<sup>137</sup>

---

<sup>132</sup> Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 54.

<sup>133</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 148.

<sup>134</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 148.

<sup>135</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 148.

<sup>136</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 149.

İnsanın sahip olmak güdüsünün yapısını Erich Fromm şu şekilde açıklar: “insanların “sahip olmak” biçiminde davranmalarının nedeni, özel mülkiyet kavramının karakterinde gizlidir. Bu tür davranışta en önemli şey, sahip olmak; en büyük hak ise sahip olunanı saklamak ve kendinin kılmaktır. Elde olanı tutmak eğilimindeki bu güdü, diğer bütün isteklerin ve güdülerin önüne geçer, sahip olmanın yararlı bir biçimde kullanılmasını bile engeller. “Sahip olmak” ilkesinde, kişi ile onun sahip olduğu şeyler arasında canlı bir ilişki yoktur. Hem kişi hem de o şeyler birer nesnedirler ve kişi, o şeyleri denetimi altına alma imkânını bulduğu için, o şeylere sahip olmuştur.” Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak, İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme* çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, 7. bs., İstanbul 2019, ss. 104-105.

<sup>137</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 149.

Fromm “olmak” kavramını bir gerçeklik olarak incelerken “dış görüntü” ile karşılaştırarak açıklar: “İyi niyetli görünmeme rağmen, bu iyi niyetim gerçek duygularımı ve sömürgeci niyetlerimi örtmekte kullandığım bir maskeyse yalnızca, cesur gibi görünürken, aslında korkak ve yaşamdan yorgun düşmüş olan biriysen, dış görünüşüm, beni bu davranışlara iten gerçek nedenler ve güdüler ile tam bir çelişki halinde demektir. Yani davranışlarım ile karakterim birbirini tutmamaktadır. İnsanın gerçek kişiliğini ve “olmak” derecesini, davranışlarını belirleyen karakter yapısı ortaya koyar. Davranışlar ise, bir ölçüye kadar kişinin gerçek “olmuşluğunu” yansıtır. Ama daha çok, amaçlara erişilmesi için takılan ve kullanılan birer maske olmaktan öteye gidemezler.” Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak, İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme*, s. 12

Bağımsız bir şekilde özgür yaşayan insan yeni gereksinimlerin dayattığı zorunluluklar sonucunda hemcinslerine boyun eğer duruma gelmiştir. Rousseau'ya göre bu durum efendi köle ilişkisi yaratmıştır: “İnsan, hemcinslerinin efendisi bile olsa, bir anlamda köle olur; zenginse onların hizmetine, fakirse onların yardımına bağlıdır; orta halli olmak da onu, onlardan vazgeçebilecek duruma hiç getirmez.”<sup>138</sup> Böylelikle insanda topluluk içerisinde üstün olma, daha fazla görünür olma isteği ile birlikte yaşanan çıkar çatışmaları sonucunda rekabet, kıskançlık ve zarar verme eğilimi ortaya çıkar.<sup>139</sup> Bu durum Rousseau'ya göre şu şekilde ifade edilir:

Böylece en güçlüler ya da en zavallılar kendi güçlerini ya da kendi gereksinmelerini başkalarının malı üzerinde bir tür hak, kendilerine göre mülkiyet hakkıyla eşdeğerde bir hak haline getirdikleri için bozulan eşitsizliği korkunç bir kargaşa izledi. Böylece zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğu, herkesin dizginleri boşanmış tutkuları, doğal merhameti ve adaletin henüz zayıf olan sesini boğarak insanları hasis, cimri, özenen, kötü kişiler haline getirdi.<sup>140</sup>

İnsanların doğa durumundan uygarlık sürecine geçişin son evresinde insanın birbiri ile çatışma durumuna girmesi Hobbes'un düşüncesindeki gibi insanın doğası gereği yaşanan bir süreç olarak gerçekleşmez. Ona göre yaşanan çatışma ortamı ancak toplumsallaşmanın sonucunda ortaya çıkan bir süreçtir. Çünkü doğa durumunda insanın karşılanmamış bir ihtiyacı söz konusu değildir. Bu noktada Hobbes'un teorisini kabul etmeyen Rousseau doğa durumunda kavga ve çatışmanın kışkırtıcısı olan bencillik, kıskançlık ve kin duygularının ortaya çıkmadığını aksine eşitlik ve barışın hakim olduğunu düşünür. Nitekim uygar yaşam şekline geçiş ile birlikte insanın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla işbirliği yapmak zorunda kalması her türlü eşitsizliği meydana getirmiştir.<sup>141</sup> Bu aşamada içtenliklerini kaybetmiş, rekabetin, hırsın ve gücün etkisi altındaki insanların birbirleriyle girdikleri çatışma ortamı doğa durumunu sonlandırarak toplum sürecini zorunlu kılmıştır. İnsanın doğa durumunda yaşamasını engelleyen dışsal nedenler (doğal nedenler) arttıkça varlığını

<sup>138</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 149.

<sup>139</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 149.

<sup>140</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 150.

<sup>141</sup> Lokman Çilingir, “İnsan Doğa İlişkisinin Etik Temeli”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 58, 2018, s. 450.

Burada belirtmek gerekir ki eşitsizlik Rousseau'nun uygarlık eleştirisinin odak noktasıdır. İnsan doğa durumunda sahip olduğu bağımsızlığını ve karşılıklı şeffaflık temeline dayalı olan gerçek masumiyetinden uzaklaşarak yitirmeye başlar. Giderek yapaylaşan ve gereksinimlerin artmasıyla birlikte doğanın verilerine yeni katkılar ekleyen insanın yapısı da zamanla değişerek bozulur. Böylelikle “doğanın insanı” yerini “insanın insanı” haline getirerek kendisini eşitsizlikler ortamının içinde bulur. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 9931.

sürdürebilmesi için onu zorunlu olarak kendi çevresini inşa etmek durumunda bırakmıştır. Dolayısıyla doğa durumu olanaksız hale geldikten sonra insanların yaşamaya devam edebileceği ortam yalnız kendi oluşturdukları toplumdur.<sup>142</sup> Rousseau'nun ifadesi ile “karşılıklı gereksinim insanları duygudan daha iyi bir biçimde bir araya getirirken, toplum ancak insan becerisiyle oluştu.”<sup>143</sup>

Rousseau'ya göre ilk toplum ailedir. Aileyi tüm toplumların en eskisi ve en doğal olan topluluğu olarak tanımlar.<sup>144</sup> Öyle ki “Her aile, karşılıklı bağlılık ile özgürlük biricik bağları olduğu ölçüde, küçük bir toplum haline geldi.”<sup>145</sup> Bu anlamda aile, çocukların korunması için ebeveynlerin bir araya gelerek doğal bir grup oluşturmasıyla meydana gelir. Ancak bu durum belirli bir zaman sürecini kapsar. Çünkü çocuk kendi ihtiyaçlarını karşılayacak duruma geldiğinde isterse aileye bağlı kalmaz. Doğasında onu ebeveynlerine bağlı kalmasını zorunlu kılan hiçbir şey yoktur.<sup>146</sup> Diğer bir ifade ile çocuklar, yalnız korunmaya ihtiyaç hissettikleri sürece babalarına bağlı kalırlar. Korunma ihtiyacı ortadan kalkınca aralarındaki doğal bağ çözülerek baba ile eşit konuma gelirler. Bu süreçle birlikte aileye özgü iktidar ilişkisi de sona erer.<sup>147</sup> Fakat birlikte yaşamaya devam ederlerse bu noktadan sonra aralarındaki doğal bağ yerini yapay bir anlaşmaya bırakır. Bu doğrultuda Rousseau ailenin işlevselliğini şu şekilde açıklar:

Burada çocuklar bakılmak, korunmak gereksiniminde oldukları sürece babaya bağlı kalırlar. Bu gereksinim ortadan kalkınca doğal bağ da çözülür. Babanın sözünden çıkmamak zorunluluğundan kurtulan çocuklar, çocuklara bakma yükünü sırtından atan baba, hep birden bağımsızlığa kavuşurlar. Yine de bir arada kalırlarsa, artık doğanın zoruyla değil, kendi istekleriyle kalıyor demektir. Ailenin kendisi de ancak bir sözleşme ile varlığını sürdürür.<sup>148</sup>

Rousseau'nun düşüncesinde aile aynı zamanda politik yapının da temelini oluşturur. Bu durumun gerekçesi ise aile içindeki bireylerin birlikte yaşama kararını isteğe bağlı olarak karşılıklı bir sözleşme yapmaya zorunlu kılmasıdır. Daha açıkçası aile ortak yaşamayı devam ettirmek istediğinde bu durum doğal olarak yaşanan bir süreç olmaktan çıkarak isteğe bağlı bir birlikteliğe dönüşür. Bu birlikteliğin gerekçesi

<sup>142</sup> Durkheim, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, s. 33.

<sup>143</sup> Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, s. 52.

<sup>144</sup> Rousseau, *Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, s. 30.

<sup>145</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 139.

<sup>146</sup> Durkheim, *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*, s. 109.

<sup>147</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 70.

<sup>148</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 4

olarak çocukların aileye ait mülkiyetten pay almak isteğinde olmalarıdır.<sup>149</sup> Bu aşamadan sonra aile ancak bir sözleşmeye dayanarak var olabilir. Bu sözleşmenin yapılması aynı zamanda ilk siyasi toplumun da ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla Rousseau'ya göre aile siyasi toplumların ilk örneği olarak değerlendirilir. Bu durumu şu benzetme ile açıklar:

Bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocuklar gibidir; hepsi de eşit ve özgür doğdukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları uğrunda vazgeçerler. Aradaki bütün ayrılık şudur: Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devletteyse, devlet başkanının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır.<sup>150</sup>

Sonuç olarak diyebiliriz ki ortak yaşamın getirdiği alışkanlıklar insanın doğal yapısında köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Doğa durumunda yalnız yaşayan insanın doğal felaketler karşısında yaşamını sürdürebilmesi için başka bir insana ihtiyaç duyması doğa durumunu sona erdirmiştir. Bu durum insanların bir araya gelmelerini aynı zamanda ortak yaşamın getirdiği bir takım zorunlulukları da gündeme getirir. Öyle ki bir arada yaşamak karşılıklı uzlaşmaya dayanan toplulukların kurulması doğal insanı toplumsal insana dönüştürmeye başlamıştır. Bu ilk topluluk ailenin işlevsel olarak varlığını ortaya koyarken, ailelerin kurulması ilk bağımlılık ilişkilerinin ve mülkiyet fikrinin de doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla aileler kurarak toplumsallaşan insanlar aynı zamanda mülkiyet fikri ile birlikte doğal durumun yarattığı eşitlikten de vazgeçmişlerdir. Diğer bir ifade ile doğal durumda yaşanan eşitsizlik (fiziki eşitsizlik) insanın toplumsallaşması ile birlikte yapay eşitsizliğe (politik eşitsizlik) dönüşmüştür.

*“İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>151</sup>

### 1.2.1. Hileli Sözleşme

Ailelerin kurulmasıyla birlikte başlayan toplumsal süreç yaşam şeklini değiştirdiği gibi insanın değişiminde de belirleyici olmuştur. Doğa durumunda insanın sadece doğaya, fiziki ortamına bağlı iken toplumsal yaşamla birlikte nasıl bir ortama tabi olarak yaşadığını, ortak yaşam biçiminin insanlar arasındaki ilişkileri nasıl

<sup>149</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 70.

<sup>150</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 5.

<sup>151</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 5.

şekillendirdiğini ve Rousseau'nun hileli sözleşme olarak ifade ettiği kavram ile toplumsallaşma sürecinin getirdiği yaşam düzeninde insanın konumunu bu başlık altında incelemeye çalışacağız.

Rousseau toplum halinde yaşayan insanlar arasında ortaya çıkan tüm kötülükleri mülkiyetin ilk etkisi ve sonuçları olarak görür. Öyle ki “her yerde çitler yükselmeye başlar, çünkü bir şeyin mülkiyete dönüştürülmesi, diğer insanların ondan yoksun bırakılmalarına bağlıdır.”<sup>152</sup> Dolayısıyla rekabet, çıkar kavgaları, kendini üstün kılma tutkusu ile kendi çıkarı doğrultusunda diğerlerine zarar verme isteği gibi kötülüklerin yaşanmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda Rousseau için “doğmakta olan eşitsizliğin ayrılmaz mayet olayıdır.”<sup>153</sup> Böylece mülkiyet ile birlikte toplumsal yaşamda belirginleşmeye başlayan eşitsizlik, zengin ve yoksul ayrımının ortaya çıkışının da zeminini oluşturmaya başlamıştır. Rousseau bu durumu şu şekilde açıklar:

Zenginliği temsil eden işaretler bulunmadan önce bu zenginlikler sadece topraklardan, evcil hayvanlardan, insanların sahip olabilecekleri bu biricik gerçek mallardan oluşabilirdi. Oysa; miras yoluyla intikal eden zenginlikler sayı, genişlik bakımından bütün toprağı kapsama, her şeye değinme noktasına kadar büyüyünce bunların bir kısmı, artık ötekiler bahasına olmadıkça büyüyemez oldu. Zayıflığın, gevşekliğin mülk sahibi olmalarını önlediği, belli sayıyı aşan kimseler hiçbir şey kaybetmeden fakir düştüler; çünkü etraflarında her şey değiştiği halde sadece onlar değişmemişlerdi; geçimlerini zenginlerin elinden alıp kabul etmek ya da saldırıp kapmak zorunda kaldılar; şunun ya da bunun huyunu değişikliğine göre hükmetmek, kulluk ya da zorbalık, çapulculuk doğmaya başladı.<sup>154</sup>

Rousseau'ya göre doğmakta olan toplum bir tür kaos ortamında gelişmeye başlar. Çünkü en güçlüler sahip oldukları güçlerini diğerlerinin malı üzerinde kendilerini hak sahibi olarak görmeye başlamıştır. Diğer bir ifade ile zenginlerin kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik gaspı bir çeşit hak olarak görmesi insanları kulluğa ve yoksulluğa boyun eğdirterek kendi yasalarını uygulamaya çalışmalarıdır. Bu noktada Rousseau'ya göre “en güçlünün hakkı ile ilk el koyanın hakkı arasında ancak kavga ve cinayetle son bulan devamlı bir çatışma meydana geldi.”<sup>155</sup>

---

<sup>152</sup> Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 55.

<sup>153</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 150.

<sup>154</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 150.

<sup>155</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 151.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Rousseau insanlar arasında şiddetin, çatışmaların yaşandığını reddetmez evet bir kaos ortamı yaşanmıştır ancak bu Hobbes'un tezinde belirttiği gibi insanın doğasından kaynaklı değil toplumsallaşma sürecinde mülkiyetin ortaya çıktığı, ekonomik eşitsizliklerin yaşandığı dönemde gerçekleşmiştir.

Mülkiyetin getirdiği eşitsizlik sonucunda ortaya çıkan savaş ortamında insanlar birbirleri için tehdit olmaya başlamıştır. Bu tehdit ortamında yaşanan güvensizliği hisseden özellikle daha fazla mülk sahibi olan zengin kesim olmuştur. Çünkü haksız yollarla güç kullanarak sahip oldukları mülkiyetleri tehlike altındadır. Kavgaların, şiddetin ve savaş durumunun yaşandığı bu ortamdan kurtulmanın tek yolu ise siyasal toplumun kurulmasıdır. Dolayısıyla toplumun kuruluşu mülkiyet sonucunda gerçekleşmiştir.<sup>156</sup>

Rousseau, bu aşamada zenginlerin gaspla elde ettikleri mülkiyetlerini güvence altına alabilmek için koşulları kendi lehlerine çevirecek tasarıları geliştirerek bir sözleşme üzerinde anlaşmalarını belirtir.<sup>157</sup> Ona göre bu süreçte yapılan sözleşme zengin kesimin gaspını kanunlaştırmanın stratejik bir yöntemi olmuştur.<sup>158</sup> Bu noktadan sonra güçsüz ve yoksul kesimi kendi amaçları doğrultusunda yönlendirecek özel sebepler yaratılarak ikna edildiklerini belirten Rousseau, bu anlaşmayı insanlara kabul ettirmenin gerekçelerini ise şu şekilde anlatır:

Zayıfları baskıya karşı güven altına almak, muhterisleri durdurmak, herkese kendisine ait olanın tasarrufunu sağlamak için birleşelim; herkesin uymak zorunda olacağı, hiç kimsenin dışında kalamayacağı, zengine ve fakire karşılıklı ödevler yükleyerek servetin cilvelerini tamir edip giderecek olan adalet ve barış kuralları kuralım. Kısacası, kendi güçlerimizi kendimize karşı çevirmek yerine, bizi bilgece yapılmış kanunlara göre yöneten, birliğin bütün üyelerini koruyan, savunan, ortak düşmanları def eden, bizi sonsuz bir anlaşma içinde bulunduran üstün bir iktidar halinde birleştirelim, toplayalım.<sup>159</sup>

Rousseau'ya göre bu sözleşme temelinde mülkiyetin bulunduğu adil olmayan, hileli bir sözleşmedir.<sup>160</sup> Neden hileli sözleşme denmiştir; çünkü yapılan bu sözleşme ile herkes özgürlüğünü güvence altına aldığını düşünürken aslında sözleşmenin getireceği tehlikeleri önceden görece kadar deneyimli olmayan insanların zincirlerine koşmalarıdır. Mülkiyet ve eşitsizlik temelinde yapılan hileli sözleşme, hukuk ve barış

<sup>156</sup> Oskar Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Aytaç Gürsel, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 166.

<sup>157</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 152.

<sup>158</sup> Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, s. 93.

<sup>159</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 153.

<sup>160</sup> Rousseau, *Ekonomi Politik* adlı yapıtında bu durumu şöyle açıklar: “senin bana ihtiyacın var, çünkü ben zenginim, sense yoksulsun; öyleyse aramızda bir anlaşma yapalım: bana hizmet etme onuruna izin vereceğim, şu şartla ki, sana buyurma zahmetine girmemin karşılığı olarak elinde kalan az bir şeyi de bana vereceksin.” Jean Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 49.

adı altında bir yanıyla zayıfları güçsüzleştirirken diğer yanıyla güçlülerin daha da güçlenmelerini sağlayacak kuralların karşılıklı uzlaşısıyla kanunlaştırılmasıdır.<sup>161</sup>

Bu durum Rousseau'ya göre “ustalıkla bir gaspa geri alınmaz bir hak payesi veren” doğal özgürlüğün tamamıyla yok edildiği, siyasal eşitsizliği kurumsallaştıran, insanı kulluğa ve sefaletle boyun eğdiren bir sözleşmedir.<sup>162</sup> Bu sözleşme ile insanlar mülkiyetlerini, yaşam güvenliğini ve özgürlüklerini korumak adına kulluğa ve köleliğe teslim olmuşlardır. Yani zengin ayrıcalıklı kesim eşitsizlik düzeninin devamlılığını güvence altına alabilmek için sözleşmeyi güvensizlik, adalet ve barış yasaları adı altında kurumsallaştırmışlardır.<sup>163</sup>

İnsanın bu süreçteki konuma açıklık getiren Rousseau için “kölelik bağları insanların karşılıklı bağımlılıklarından, karşılıklı gereksinmeler onları birleştirmeden önce meydana gelmediği için, bir insanı başka bir insandan vazgeçmeyecek bir duruma getirmedikçe kul edip köleleştirmek olanaksızdır.”<sup>164</sup> Dolayısıyla toplumsallaşma süreciyle gelişen ilişkilerde birbirlerine bağımlı hale gelen insanlar, özgürlüklerini kaybederek kul köle konumlarını kabullenirler. Rousseau insanın bu durumunu şu şekilde açıklar:

Yurtaşlar ancak kör bir tutkuyla sürüklendikleri, kendi üstlerinde olanlara değil de kendi altlarında olanlara baktıklarında egemenlik, onlar için bağımsızlıktan daha değerli hale geldiği, kendileri de başkalarına zincir vurabilmek için kendi zincirlerini taşımaya razı oldukları ölçüde baskı altında tutulmayı kabullenirler. Başkalarına emretmek peşinde olmayan insana boyun eğdirmek çok zordur; en doğru ve becerikli politika insanı bile özgür olmaktan başka bir şey istemeyen insanları kullanıramayacaktır.<sup>165</sup>

Hileli sözleşme ile çıplak şiddetin yerini kanunların alması beraberinde eşitsizliğin politik bir boyut kazanmasına ve tüm iktidar ilişkilerinin de yasal bir özelliğe bürünmesine neden olur. Bu açıdan devlet, yönetilenler üzerinde egemen olan

---

<sup>161</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 154.

Rousseau bu arada güçlü ve zayıf kelimelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için detaylı bir açıklama yapar: “mülkiyet hakkının ya da ilk işgal hakkının kurulması ile politik hükümetlerin haklarının kurulması arasındaki zaman aralığında bu terimlerin anlamını “fakir” ve “zengin” kelimeleri daha iyi verir; çünkü kanunlar var olmadan önce, insanın, gerçekten, onların malına saldırmaktan ya da onların malının bir kısmını kendine mal etmekten başka yolu yoktu.” Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 156.

<sup>162</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 154.

<sup>163</sup> Metin Bal, “Rousseau ve Şiddetin Kaynağı Olarak Eşitsizlik”, *Doğu- Batı Düşünce Dergisi*, 43, 2007, s. 97.

<sup>164</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 130.

<sup>165</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 168.

otorite görünümünde bir baskı aracıdır.<sup>166</sup> Dolayısıyla tüm insanlar mülkiyetin ve eşitsizliğin sonucu olarak kendilerini bağımlılık ilişkileri dâhilinde her tür baskının egemen olduğu bir düzenin içinde bulur. Böylelikle doğal olan özgürlük herkes için tamamen yitirilmiştir.

Rousseau'ya göre özgürlük insan yeteneklerinin en soylusudur dolayısıyla eşitsizliğin kurumsallaşması ve özgürlüğün kaybedilmesi hem doğaya hem de akla aykırıdır. Özgürlüğünden vazgeçme uğruna toplum halinde yaşamaya başlayan insan başkalarına bağımlı olarak tutsak hale gelerek kendini kötü bir duruma sürüklemiştir.

Bu noktada Rousseau iki tür bağımlılıktan söz eder. Birincisi doğal olan şeylerin bağımlılığı, ikincisi ise toplumsal olan insanların bağımlılığıdır. Şeylerin bağımlılığının ahlaki bir yönü olmadığı için özgürlüğe herhangi bir zarar vermediği gibi hiçbir kötülük meydana getirmez. İnsanların bağımlılığı ise düzensiz olduğundan yani toplumsal düzende hiçbir özel iradenin tutarlı olamayacağından dolayı bütün kötülükler neden olur ve bu bağımlılık ilişkisinden dolayı efendi ve köle karşılıklı olarak bozulurlar.<sup>167</sup> Böylelikle Rousseau politik eşitsizliğin ortaya çıktığı doğal insanın toplumsal insana dönüşüm sürecinde, kaba gücün yerini hukuka bıraktığı, doğanın yasaya boyun eğdiği anı ve güçlünün zayıfa hizmet etmeye, halkın düşünsel olarak rahat olmayı gerçek mutluluk pahasına satın almaya nasıl karar verdiğine açıklık getirir.<sup>168</sup>

Rousseau için bir kalabalığı baskı altına almakla bir toplumu yönetmek arasında fark vardır. Öyle ki dağınık halde yaşayan insanların sayıları fazla olsa bile birbiri ardınca bir kişinin egemenliği altına girdikleri an orada artık bir ulusla başkanı olmaz ancak bir efendi ve köleleri vardır. Bu olası bir topluluk olabilir ne var ki asla toplum olamaz. Zira bu ortamda toplum yararına bir şey olmadığı gibi siyasal bir birlik de bulunmaz.<sup>169</sup> Diğer bir ifade ile politik bütün sağlam bir temel üzerine

---

<sup>166</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 59.

<sup>167</sup> Rousseau, *Emile*, s.78.

<sup>168</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 88.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Rousseau tüm kötülüklerin ortaya çıkmasının nedeni olarak insanın toplum halinde yaşamaya başlamasını yani insanın toplumsallaşmasıyla birlikte belirginleşerek geliştiğini ifade eder. Ancak Onun toplumsal duruma eleştiri getirmesi aslında yaşadığı dönemin toplumsal yapısından kaynaklı istikrarsızlıklardır. Onun karşı çıkışları bir anlamda toplumun kuruluş felsefesindeki eşitsizliktir. Bilimler ve sanatlar üzerine söylevinde “kötülüğün ilk kaynağı eşitsizliktir” diyerek altını çizer. Jean Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 97.

<sup>169</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 12.

yapılandırılmadığı takdirde tüm çalışmalar faydasızdır.<sup>170</sup> Bu durumdan ötürü “toplumu insanlar aracılığıyla, insanların da toplum aracılığıyla”<sup>171</sup> incelenmesi gerektiğini düşünen Rousseau için insanı tutsaklığından kurtaracak çözüm yine toplumun kendisidir. Öyleyse toplumdaki bu kötülüğün tek çözümü insanın yerine kanunu koyarak, genel iradeyi her türlü özel iradenin eyleminden üstün tutacak şekilde, gerçek bir güçle düzenlemektir.<sup>172</sup> Bu güç toplum sözleşmesidir. Bu değerlendirmelerden hareketle şunu iddia etmemiz mümkündür, doğal çevre doğal insanı etkilediği gibi toplumsal çevre de toplumsal insanı etkilemiştir.

Toplumsallaşma ile insanın dönüşümü ve yaşam şekli de değişmiştir. Toplulukların oluşması beraberinde mülkiyetin ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasıyla birlikte zengin fakir, efendi köle ayrılığını meydana getirerek düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bozulan düzenin inşası insanların bir sözleşme ile birleşmesini zorunlu kılmıştır. Ancak bu sözleşme adil olmayan hileli bir sözleşme ile gerçekleştirilmiştir. Çünkü bir kesimin ayrıcalığıyla yapılan sözleşme mülkiyeti ve eşitsizliği meşrulaştırırken özgürlüğü de ortadan kaldırmıştır. Doğal halde özgür ve eşit olan insan sadece fiziki ortamına bağlı iken toplum durumuna geçiş ile birlikte eşitliğini ve özgürlüğünü kaybederek tutsak hale gelmiştir. Dolayısıyla hileli sözleşme ile kurulan devlet görünümündeki gücün yerine insanın kaybettiği eşitliği ve özgürlüğü yeniden kazanabilmesi Rousseau’ya göre toplumun her bir üyesinin katıldığı gerçek bir sözleşme ile hayata geçirilebilir.

---

<sup>170</sup> Bu durum Rousseau tarafından eleştirel bir dille ifade edilir: “En bilge kanun koyucuların bütün çalışmalarına rağmen politik durum, yetkinlikten her zaman uzak kaldı, çünkü hemen hemen rastlantıların eseri idi ve yanlış başlamış olduğu için zamanla bozuklukları keşfedilip tedavileri önerilirken, kuruluştaki kusurları asla tedavi edilmedi. Daha sonra iyi bir yapıyı yükseltebilmek için Spartalı Lycurgue’ün yaptığı gibi havayı temizlemekle, bütün eski malzemeyi ortadan kaldırmakla işe başlamak gerekli olduğu halde, bunun yerine durmadan onarmalar, düzeltmeler yapıyordu.” Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, ss. 156-157.

<sup>171</sup> Rousseau, *Emile*, s. 321.

<sup>172</sup> Rousseau, *Emile*, s.78.

“Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.”

Jean Jacques Rousseau<sup>173</sup>

### 1.2.2. Gerçek Sözleşme

Rousseau insanların hileli sözleşme ile yalnız bir kesimin ayrıcalıklı duruma gelmesini ve adil olmayan politik anlayışı eleştirdiği gibi mülkiyet ile birlikte yitirilen özgürlük ve eşitliğin ancak gerçek bir sözleşme ile yeniden kazanılacağını düşünür. Biz bu başlık altında şu sorunu ele alıp inceleyeceğiz. İnsanlar birbirlerinin yaşam alanlarına müdahale etmeden toplumda bir arada yaşayabilirler mi? Tüm insanlar için hangi koşullar temelinde özgür, adil ve güvenilir bir yaşam şekli mümkün olabilir?

Toplum, her bir ögesi karşılıklı olarak birbiriyle uyum içerisinde olan örgütlü bir düzendir.<sup>174</sup> Ne var ki bir lidere kul köle olan kalabalık bu niteliğe sahip değildir dolayısıyla bu bir topluluktur ama asla bir bütün değildir.<sup>175</sup> Toplum düzeni Rousseau’ya göre tüm hakların temeli olarak kutsal bir hak olduğu için gerçek bir sözleşmeye dayanmalıdır. Öyle ki özel mülkiyet ve işbölümü karşısında ortaya çıkan adaletsizlik karşısında kaybedilen eşitliği ve özgürlüğü kazanabilmek için yeni bir toplum modeli gereklidir.

Bu toplumun temelini hileli olmayan gerçek bir sözleşmeyle düzenlemeye çalışan Rousseau öncelikle problemi ortaya çıkartır. Onun düşüncesinde bu sorun, bütün ortak gücüyle üyesinden her birinin canını ve mülkünü savunup koruyan, tüm üyeleri birleştirirken her insanın yalnız kendisine itaat edeceği ve eskisi kadar özgür olabileceği bir toplum biçimi bulmaktır.<sup>176</sup> Dolayısıyla Rousseau çözüm aramaya çalıştığı ana problemin cevabını toplum sözleşmesiyle bulur. Nitekim kendisinin de ifade ettiği gibi “toplum sözleşmesi her medeni toplumun temelidir.”<sup>177</sup> Ona göre bu sözleşmenin tek koşulu ise toplumun üyesi olan her bireyin tüm haklarıyla birlikte

<sup>173</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 14.

<sup>174</sup> Durkheim, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, s. 37.

<sup>175</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 12.

<sup>176</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 14.

<sup>177</sup> Rousseau, *Emile*, s. 685.

kendini topluma bağlaması gerekmektedir. Böylelikle her birey kendini tamamıyla topluma verdiğinde durum herkes için eşit olacağından hiç kimse bu durumu başkalarının zararına çevirmekle bir yarar elde edemeyecektir.<sup>178</sup> Burada önemli bir nokta eşitliğin yeni bir şekil almasıdır. Doğal durumda eşitlik her bireyin mutlak bir birlik olmasından meydana gelirken, toplum durumunda ise bireylerin aynı şartlarla kendilerini birbirlerine bağlı kılmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Böylelikle bireysel çıkar yerini toplum çıkarına dönüştürmüştür. Dolayısıyla ortak çıkara zarar vermek hiç kimseye bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü toplumun yararı olan aynı zamanda bireyin yararadır.

Rousseau'ya göre bireylerin topluma bağlılığının koşulsuz olması birliğin eksiksiz olarak bir bütün olmasında önemli bir dayanaktır. Öyle ki bireyin topluma bağlılığı aynı zamanda kendisi üzerinde diğerlerine tanıdığı hakların aynısını kazanmasıdır. Böylece herkes hem kaybettiğinin tam karşılığını alır hem de elindekini korumak için daha fazla güç elde eder.<sup>179</sup> Rousseau toplum sözleşmesini şu sözleriyle özetler: “Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz.”<sup>180</sup> Bu durumda tüm kişisel iradeler kolektif bir iradeyle oluşan bütünü içinde yok olur. Böylelikle bütün bireylerden daimi olarak egemen bir güç oluşur. Bu güç kendi içinde bir bütünlüğe sahiptir. Bu sözleşme der Rousseau “o anda sözleşmeyi yapanların kişisel varlığı yerine, toplantıdaki oy sayısı kadar üyesi olan tüzel ve kolektif bir bütün oluşturur. Bu bütün, ortak benliğini, yaşamını ve istemini bu sözleşmeden alır.”<sup>181</sup>

Rousseau bu bütüne ait kavramları tanımlayarak açıklamalarda bulunur. Tüm kişilerin birleşmesiyle meydana gelen kamusal kişiliği *cumhuriyet* ya da *politik bütün* olarak açıklar. Üyeleri ona pasif olduğunda *devlet*, aktif olduğunda *egemen varlık*, diğer devletler ile karşılaştıklarında da *egemenlik* adı verilir. Ortaklar ise birlik olduğunda *halk*, bireysel olduklarında *yurttaş*, devletin kanunlarına tabi olmaları bakımından *uyruk* adını alırlar.<sup>182</sup> Dolayısıyla tanımladığı bu kavramlar aynı zamanda toplum sözleşmesinin temel ilkeleridir. Toplumun temelini oluşturan sözleşme bir

---

<sup>178</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 14.

<sup>179</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 14.

<sup>180</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 15.

<sup>181</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 15.

<sup>182</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 15.

defaya özgü gerçekleşmiş tarihi bir olgu olmaktan ziyade toplumun anlamını belirleyen bir unsur olarak düşünülmelidir.<sup>183</sup>

Rousseau toplum sözleşmesiyle bireylerin doğa durumuna kıyasla daha özgür olduğunu düşünür.<sup>184</sup> Bütüne bağlı olan bireylerin bir takım haklardan vazgeçtiğini düşünmez. Aksine önceki durumlarından daha iyi kazanımlar elde edildiğini öyle ki bu durumun yararlı bir alışveriş olduğunu açıkça ifade eder: “Kararsız ve iğreti bir durum yerine, daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük; başkasına zarar verme gücü yerine, kendi güvenliklerini; başkalarının alt edebileceği güçleri yerine; toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir.”<sup>185</sup> Açıkçası bu sözleşmeyle bireyler daha güvenli bir yaşam biçimine ulaşmışlardır. Çünkü özgürlük ve eşitlik bireysel güçten daha güçlü olan kolektif bütünün gücü ile koruma altına alınmıştır. Ayrıca doğal özgürlük yerini toplumsal özgürlüğe dönüştürerek ahlaki bir nitelik kazanır.

Doğal halde bireyin özgürlüğünün sınırları kişinin gücünden diğer bir ifade ile fiziki ortamından kaynaklı sınırlardır. Toplum durumunda özgürlük ise genel irade yani halkın oyu ile sınırlanarak düzenlenir.<sup>186</sup> Böylelikle kolektif bütün özgürlüğün kapsamını belirlemekle birlikte onu kutsayan ve ona yeni bir doğa veren tekil kişilerden daha güçlüdür.<sup>187</sup>

Rousseau toplum sözleşmesinin geçerliliğini ifade ederken herkesin genel istemi dikkate alması gerektiğini belirtir. Aksi halde “Kim genel istemi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlayacaktır. Bu da, “o kimse yalnız özgür olmaya zorlanacaktır” demektir. Çünkü bu koşul, her yurttaşı yurda mal etmekle onu her çeşit kişisel bağıllıktan korur; toplum bağıllıklarını yalnız o haklı kılar.”<sup>188</sup> Bundan böyle bireysel özgürlük herkesin genel iradeye saygı duyma koşuluna bağlıdır.

Doğa durumunda herkes gücü kadar sahip olabileceği şeye sahiptir. İlk oturma hakkı en güçlü olanın hakkından daha gerçek olmasına rağmen yalnızca mülkiyet sisteminin kurulmasıyla gerçek bir hak durumuna gelir.<sup>189</sup> Açıkçası her bireyin kendisi

---

<sup>183</sup> Oskar Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s. 168.

<sup>184</sup> Rousseau, *Emile*, s. 687.

<sup>185</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 31.

<sup>186</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 18.

<sup>187</sup> Durkheim, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, s. 40.

<sup>188</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 18.

<sup>189</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 19.

için ihtiyaç duyduğu her şey üstünde doğal bir hakkı vardır. Ancak Rousseau'ya göre insanın bir şeyin sahibi olması onu diğer mülklerin sahipliği dışında bırakır. Kendi payına düşeni alan birey onunla yetinmek zorundadır. Böylece bireyin kendi payını almasıyla birlikte toplumdaki isteyeceği bir hakkı da kalmayacaktır. Bu nedenle doğa durumunda zayıf olan ilk oturma hakkı medeni insanın saygı göstermesi gereken bir haktır.<sup>190</sup> Rousseau bu noktada ilk oturma hakkının kazanılması için bazı şartların bulunması gerektiğini belirtir. Olması gereken ilk koşul toprakta hiç kimsenin oturmaması, ikinci koşul bir kişinin geçimini sağlayacağı kadar alanı işgal etmesi, üçüncü koşul ise toprağın boş ve anlamsız bir törenle değil emek verilerek elde edilmiş olmasıdır.<sup>191</sup> Sonuçta mülklerin eşit bir şekilde dağılımını sağlayan bu üç koşul genel istemin meydana getirdiği düzende meşru bir eşitliği getirir.

Rousseau'ya göre tüm bireyler toplum kurulduğu zaman sahip olduğu bütün mülkleri ile birlikte kendilerini topluluğa verirler. Bir araya gelen bireylerin mülklerinin birleştirilmesi kamusal alanı oluşturur. Böylelikle yurttaşlar özel mülk sahipliği yerine “kamu malının emanetçisi”<sup>192</sup> sayılırlar. Bu durumda topluluğun gücü tek bireyin gücünden daha büyük olduğu için kamunun sahip olduğu mülk sahipliği de daha güçlüdür. Topluluğun bireylerin mülklerine sahip olması aynı zamanda kişilerin mallarını yasal bir şekilde ellerinde bulundurmalarını sağlamaktadır. Böylelikle gasp yerini gerçek bir hakka yararlanma da mülkiyete dönüşmüş olur.<sup>193</sup> Dolayısıyla ortak faydaya dayalı, eşitlik ve özgürlük temelinde yapılandırılan gerçek sözleşme ile doğal özgürlük toplumsal ve ahlaki özellik kazanırken, “doğanın insanlar arasına koyduğu fiziki eşitsizlik yerini manevi ve haklı bir eşitliğe”<sup>194</sup> bırakır.

Sonuç olarak anlaşılan o ki Rousseau tasarladığı gerçek sözleşme ile insanın toplumsallaşmasıyla birlikte kaybettiği eşitliği ve özgürlüğü yine toplum vasıtası ile bireye yeniden kazandırır. Hileli sözleşmenin yarattığı adaletsizlik karşısında insanı köleleştiren düzenin zincirlerinden kurtaracak çözümü toplum sözleşmesiyle temellendirir. Bu sözleşme ile toplumsal düzenin işlevselliği halk egemenliğine dayalı genel istence bağlıdır. Yani belli bir sınıfın egemenliği yerine halkın egemen olduğu

---

<sup>190</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 19.

<sup>191</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 20.

<sup>192</sup> Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi ve Siyasal Hukukun Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 49.

<sup>193</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 21.

<sup>194</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 22.

aynı zamanda kamu yararının olması koşuluna dayanır. Böylelikle tüm insanlar için güvenilir, eşit ve özgür bir yaşam şekli gerçek sözleşme ile yeni bir politik bütünün içinde toplum birey uyumu gerçekleşir.

## 2. İNSAN, UYGARLIK VE EĞİTİM

“Kötülüğün ilk kaynağı eşitsizliktir.”

Jean Jacques Rousseau<sup>195</sup>

### 2.1. Uygarlık Sorunu

Rousseau özgürlük ve eşitlik temelinde ideal bir toplum modeline ulaşmadan önce sentezlerine sağlam bir dayanak oluşturması açısından insana ve topluma yönelik sorgulamalarında öncelikle uygarlık sorununu dile getirerek başlar. Uygarlık eleştirisini İlk Söylev’i bilimlerin ve sanatların gelişimi üzerinden açıklamaya çalışır. Bu gelişim aşaması bir yönüyle insanlık için gereklidir ama bir yönüyle de eşitsizliğin yarattığı tüm kötülüklerin çıkış sürecidir. Bu nedenle Rousseau’nun uygarlık hakkındaki düşüncelerini içeren bilim ve sanat eleştirisinin incelenmesi çalışmanın bütünselliği için tamamlayıcı olacaktır.

Rousseau uygarlık sürecini içinde bulunduğu dönemin toplumsal boyutuyla birlikte insanın kendine yabancılaşmasını ve gittikçe doğasından uzaklaşmasını bilimler ve sanatlar üzerinden eleştirerek başlar. Dijon akademisinin açmış olduğu yarışmada Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın gelişmesine katkıda mı bulunmuştur yoksa bozmuş mudur ahlakı? Sorusuna karşılık verdiği olumsuz cevap ile tüm dikkatleri üzerine çeken Rousseau dönemin toplumsal yapısındaki bozulmanın insanı cehaletten daha kötü bir duruma sürüklediğini düşünür.<sup>196</sup> İnsanın içine düştüğü bu kötü durum yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Rousseau’ya göre beden ve ruhun kendi içinde bir takım ihtiyaçları vardır. Toplumun temeli beden ve ruhun ihtiyaçları üzerine dayanak oluştururken ruhun ihtiyaçları da bu dayanağın süsüdür.

Ona göre toplumun güvenliği ve refahı yönetim ve yasalar ile sağlanırken bilim, edebiyat ve sanat insanların özgürlük duygularını bastıran zincirlerin üstünü örten çiçeklerle süslenerek uygar halkları biçimlendirmiştir. Bu aşamada tahtlar ihtiyaçlar doğrultusunda kurulmuş, bilimler ve sanatlarda bu tahtları sağlamlaştırmışlardır.<sup>197</sup>

<sup>195</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 97.

<sup>196</sup> Rousseau’nun 1750 yılında yayınladığı *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* adlı yapıtı dönemin düşünce dünyasında büyük bir yankı uyandırarak tartışmalara neden olmuştur. Kendisi bu kitabı hakkındaki düşüncelerini *İtiraflar*’ında açıklıkla dile getirir: “canlılık ve güçle dolu olan bu yapıt, mantıktan ve düzenden tamamen yoksundur; kalemimden çıkmış bütün yapıtlar içinde düşünce bakımından en güçsüz, birlik ve uyum bakımından en yoksul olanı odur.” Rousseau, *İtiraflar*, s.432.

<sup>197</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 48.

Rousseau İkinci Söylev’inde belirttiği gibi ahlak üzerine yaptığı tüm tarih incelemeleri sonucunda aslında her şeyin temelinden ekonomiye bağlı olduğunu görmüştür.<sup>198</sup> Uygarlaşmış toplumda bilim ve sanatlardaki gelişmelerle birlikte sermayenin yükselişinin ortaya çıkardığı görünümün yansımalarını ortaya koyar. Sermayenin yükselişiyle birlikte paranın ve ticaretin karşısında erdemın konumunu sorgular. Rousseau lüksün zenginliğin belirtisi olduğunu ve istendiği takdirde zenginliğin artabileceğini ama bu durumda “zamanımıza pek yaraşan bu paradokstan nasıl bir sonuç çıkarmak gerekir? Ve insan ne pahasına olursa olsun zenginleşmek istediğinde erdemi ne olacaktır? Eski devlet adamları durmaksızın ahlaktan ve erdemden söz ederlerdi; bizinkiler sadece ticaretten ve paradan söz ediyorlar”<sup>199</sup> diyerek açıklamaya çalışır. Böylelikle yapay ihtiyaçlar yaratılarak hükümdarların paranın hâkimiyetini ellerinde bulundurmak için erdemi göz ardı ettiklerini dolayısıyla da bilimlerin ve sanatların erdemle uyuşmadığı noktada toplumun yozlaştığını ileri sürerek eleştirir.<sup>200</sup>

Bilimler ve sanatların erdemsizliğe neden olmaları özleri gereği değildir; içerdikleri kötülükler mutlak bir anlam içermez. Ona göre uygar toplumdaki belli bir sınıfın içinde bilimler ve sanatlar kötülük olarak ortaya çıkar.<sup>201</sup> Rousseau’nun bilime ve sanata karşı ağır eleştiriler getirmesi bilim karşıtı düşüncelere sahip biri olarak algılanmamalıdır. Aslında dikkat çekmek istediği noktayı söylevin ilk bölümünde de açıkça dile getirerek “ben kesinlikle bilimi kötülemiyorum, erdemli insanların karşısında erdemi savunuyorum”<sup>202</sup> diyerek içinde bulunduğu yüzyılın bilimsel ve sanatsal ilerleyişiyle birlikte bilim insanlarını ve sanatçılarını erdemi yok sayarak kötülük

---

<sup>198</sup> Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.43. Lecercele’nin ifade ettiği gibi derebeylik ve mutlak krallığın hâkim olduğu bir düzende Rousseau, içinde bulunduğu toplumun eşitsizlik temelinde kurulduğunu, kültürün, süslü ve gösterişli yaşamın arkasında halkın yoksulluğuna dayanan kokuşmuş bir aristokrasinin hizmetinde olduğunu görmüş ve bunu açıkça söyleme cesareti göstermiştir. Getirdiği eleştiri yalnız derebeylik toplumuna değil zenginlik eşitsizliği üzerine kurulan tüm toplumlara karşı bir eleştiridir. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 25.

<sup>199</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 62.

<sup>200</sup> Rousseau yapay gereksinimlerin ortaya çıkarılmasının altında yatan gerçeği “hükümdarlar paranın ülke dışına kaçmasına yol açmayan eğlenceli sanatların ve gereksiz süs düşkünlüğünün uyrukları arasında yayılmasını her zaman hoş karşılamışlardır. Çünkü böylelikle onları köleliğe çok uygun bir ruh düşkünlüğü içinde beslerler ve ayrıca çok iyi bilirlere ki halkın, kendisi için yarattığı bütün ihtiyaçlar aynı zamanda zincirleridir onların” diyerek açıklık getirir. Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 48.

<sup>201</sup> Ağaogulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 29. Rousseau aslında zamanın toplumsal yapısındaki burjuva sınıfını işaret eder. Bu toplumsal düzende yaşayan “her zaman kendisiyle çelişerek, her zaman eğilimleri ile ödevleri arasında bocalayarak ne insan ne de vatandaş olacaktır; ne kendisi ne de başkaları için iyi olacaktır. Şu zamane insanların birisi, bir Fransız, bir İngiliz, bir burjuva olacaktır.” Rousseau, *Emile*, s. 9.

<sup>202</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 45.

yaratmakla eleştirir. Bilgiçlik taslayan filozof görünüşlü insanlardan rahatsızdır Rousseau. Savran'ın ifade ettiği gibi “felsefe, her türlü zihinsel emek, görünüşler alanı içinde sürdürüldüğünde boş konuşma ve küstahlıktan başka bir şey olamaz; çünkü bu alanda zihinsel emek rekabete ve başkalarını, özellikle de zenginleri, etkileme çabasına dönüşür.” Dolayısıyla Rousseau'nun eleştirisi burjuva sınıfının yarattığı toplumsal ilişkilerdir.<sup>203</sup>

Bu durumda “kötülüğün ilk kaynağı eşitsizliktir; zenginlikler eşitsizliklerden çıkmıştır; çünkü bu yoksul ile zengin sözcükleri görelidir ve insanların eşit oldukları yerde ne zengin ne de yoksul vardır. Lüks ve aylıklık zenginlikten doğmuştur; güzel sanatlar lüksten, bilimler de aylıklıktan doğmuştur.”<sup>204</sup> Böylelikle bilimler ve sanatların kötülüğü eşitsizliğin hakim olduğu uygar toplumla bağlantılıdır. Eşitsizliğin var olduğu bir toplumda bir kısım zenginleşirken bir kısım yoksullaşır. Zenginlik çoğaldıkça aynı zamanda lüks ve tembellik belirgin hale gelir. Dolayısıyla eşitsizlik temelinde zenginleşen ve paranın temel değer halini aldığı bir toplumda bilimler ve sanatların metaya dönüşmesi kaçınılmazdır.<sup>205</sup>

Aslında Rousseau'nun isyanı metaya dönüşen bilimlerin ve sanatların halka bir yararı olmadığı için yalnız bir kesimin ayrıcalığına hizmet etmesinden kaynaklı eşitsizliğin derinleşmesine neden olmalarıdır. Eşitsizliğin hakim olduğu bir ortamda bilimler ve sanatlar, bir yanıyla öne geçme, sivrilme tutkusunu devamlı körüklerken bir yanıyla zevksizliğin ve yozlaşmanın yeniden üretimine neden olmaktadır. Bunun nedeni ise filozof ve sanatçıların kendilerini beğendirme uğruna yaptıkları çalışmalarda kendini gösterir.<sup>206</sup> Rousseau bu durumu şu şekilde açıklar:

Bütün bu yozlaşmalar sanatların ön plana çıkması ve erdemin alçılmasıyla insanlar arasına sokulan o uğursuz eşitsizlikten değil de neden doğmuştur acaba? Artık bir insanın namuslu olup olmadığına değil yetenekli olup olmadığına bakılıyor; bir kitabın yararlı olup olmadığına değil iyi yazılıp yazılmadığına bakılıyor. Bütün ödüller parlak zekâlara gidiyor ve erdem hiçbir onur getirmiyor.<sup>207</sup>

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Rousseau, çağının toplumundaki insanın davranış biçimlerinin yarattığı yapaylığa ve yozlaşmaya dikkat çekmek ister. Ona göre

<sup>203</sup> Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, s. 95.

<sup>204</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 97.

<sup>205</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 31.

<sup>206</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 32.

<sup>207</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 68.

sanat insan davranışlarını bayağı ve aldatıcı bir tekdüzelik içine hapsetmeden önce “adetlerimiz, gelenek ve göreneklerimiz kaba ama doğaldı.”<sup>208</sup> Oysa uygar toplumda bitmeyen zorunlulukların baskısıyla hiç kimse doğal haliyle kendini gösterme cesaretinde bulunmuyor. İşte bu aşamada belirsiz, sahte ve maskeli görünümle insanı yapay bir görünüşler düzleminde yozlaştırmıştır.<sup>209</sup> Yaşadığı fiziki çevresiyle uyumlu bir bütünlük sağlayan doğal insan için her şey tüm masumiyeti ile doğal bir şekilde yaşanırken, uygar insanın görünüşler alanına bağımlılığı ile kendine yabancılaşması onu yapaylığın ve sahteliğin etkisinde bırakmıştır.

Toplumun değerlerinde belirginleşen sahtelik ve yozlaşmaya bilimler ve sanatların katkı sağladığını düşünen Rousseau “doğa, çocuğun elinden tehlikeli bir silahı alan bir ana gibi sizi bilimden korumak istemiştir”<sup>210</sup> diyerek doğanın insana zarar verecek sırlarını gizlediğini belirtir. Sahteliğin, yapaylığın arttığı bir ortamda bilimler ve sanatlar kötü yürekli insanların ellerinde çok tehlikeli bir duruma dönüşür. Oysa “bilim kendi içinde çok iyidir, kesindir bu”<sup>211</sup> diyerek bilim karşıtı bir insan olmadığını ifade eden Rousseau erdemden yoksun bir yürekte bilimin insanlara vereceği zararlara dikkat çekmek ister.<sup>212</sup> Bu yüzden bilim, sanat ve felsefe ile herkes uğraşmamalıdır.

Ona göre bilim ve sanatlarla ilgilenecek insanlar iktidar ve güç için değil halkın mutluluğuna katkı sağlayacak biçimde birlikte çalışmalıdırlar. Aksi halde kendini gösterme çabasıyla sivrilmenin, rekabetin, adaletsizliğin, gösterişin yarattığı bilgi ve bilgelik insanları yozlaşmış, mutsuz bir yaşamın içine sürükler.<sup>213</sup> Rousseau’ya göre kendilerine övgüler yağdıran filozoflar toplumdaki bazı yalanlar karşısında kendi

---

<sup>208</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 49.

<sup>209</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 50.

<sup>210</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 57.

<sup>211</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s. 82.

<sup>212</sup> Rousseau için erdem insanın doğal halinde kendini gösterir: “Ey erdem! Basit ruhların yüce bilgisi, sana ulaşmak için bu kadar zahmete ve debdebeye gerek var mı? Senin ilkelerin bütün yüreklerde yazılı değil mi? Senin yasalarını öğrenmek için içimize bakmamız ve tutkuların sessizliği içinde vicdanımızın sesini dinlememiz yeterli değil mi? Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s.73.

<sup>213</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, s.73.

Rousseau, bilim ile erdemin uyumlu birlikteliğine dikkat çekmek ister “bilim ve erdemin bir araya geldiklerinde insanların mutluluğu için ne kadar yararlı olabileceklerini göstermek için hükümdarları gerçek bilim adamlarını saraylarına davet etmeleri ve onlara güvenmeleri için teşvik ettim. Bu gerçek bilim adamlarının sayılarının az olduğunu kabul ediyorum; çünkü bilimden doğru biçimde yararlanmak için büyük yeteneklerin ve büyük erdemlerin bir araya gelmesi gerekir; çok özel birkaç kişiden beklenebilir bu belki ama bütün bir halktan beklenemez kesinlikle.” Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* s. 85.

yalanlarını üretmeye çalışırlar. Düzenin içinde var olan bu kişilerin ellerinde bilim ya da felsefe para hırsı, rekabet, öne çıkma, yükselme tutkusuyla başkalarını etkilemeye çalışan anlamsız sözlerden ibarettir.<sup>214</sup> Dolayısıyla Platon'un dediği gibi "filozof yaradılışlı kimselerle ötekileri ayırt etmek"<sup>215</sup> gerekir.

Rousseau bu aşamada Sokrates, Bacon, Descartes, Newton gibi filozofları örnek göstererek bilim, sanat ve felsefe gibi alanlarla uğraşacak kişilerin bu dehaların yöntemlerini izleyerek çalışmalar yapmaları gerektiğinin önemini belirtir. Çünkü bu filozoflar küçük hesaplar peşinde koşarak değil büyük bir çabayla emek vererek zorluklar karşısında mücadele ederek büyük mesafeler almışlardır. Bu dehalar bilim ve erdemi bir arada uygulayarak toplumun ve insanlığın yararına hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu noktada Rousseau iktidarın ve bilimin birlikte hareket ederek insanların iyiliği için çalışmalarda bulunulmasını çok önemli bir çıkış noktası olarak görür. Onun ifadesiyle:

Krallar meclislerine, düşüncelerinden yararlanacakları en değerli insanları alma tenezzülünü gösterebilirler; büyüklerin gururundan doğan bir boş inancın peşinden giderek 'halkı yönetmek, aydınlatmaktan zordur' demesinler: sanki insanları iyiliğe kendi istekleriyle götürmek zorla götürmekten daha kolaymış gibi! Gerçek bilginler kralların saraylarını kendileri için onurlu sığınaklar olarak görsünler! İnsanlara bilgi veren bu bilginlerin halkın mutluluğu için çalışmaları onlara yaraşan tek ödül olsun; işte o zaman erdemin, bilimin ve iktidarın soylu bir rekabet içinde çaba harcayarak, insanların mutluluğu için bir araya gelerek neler yapabileceği görülür. Ama iktidar ve güç bir tarafta, bilgi ve bilgelik diğer tarafta ayrı ayrı kaldıkça bilginler önemli şeyleri pek az düşünürler, hükümdarlar büyük işleri pek az başarırlar ve halklar yoksulluk içinde yozlaşmış ve mutsuz bir halde yaşamaya mahkûm olurlar.<sup>216</sup>

Sonuç olarak Rousseau uygarlık sorununu bilimler ve sanatlar üzerinden ortaya koyarken aslında insanın görünüşler düzleminin içindeki kayboluşuna dikkat çekmek ister. İnsanın kendi gerçekliğinden uzaklaşması, sermaye gücünün yarattığı eşitsizlikler aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki değer yitiminin de bir göstergesi olmuştur. Bu durumda Rousseau için yozlaşmış bir toplumda bilimler ve sanatlar kendi gerçekliğinden koparılarak eşitsizliklerin yarattığı yapay bir ortamda kötülöklere neden olmuştur. İçinde bulunduğu ortamın koşullarına göre şekillenen dönemin düşünce ve sanat yapıtlarını eleştiren Rousseau için bilimler ve sanatlar topluma sağladığı yararlar doğrultusunda değerlendirilir. Onun için bilim ve sanatlar kendi

<sup>214</sup> Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 29.

<sup>215</sup> Platon, *Devlet*, , çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XXXV. bs., İstanbul 2018, s. 195.

<sup>216</sup> Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, ss. 72-73.

doğasında insanlığın mutlu bir yaşam sürmelerine katkı sağladığı sürece önemli bir işlevselliğe sahiptir. Toplumcu bakış açısıyla dönemin düşün ortamında kişisel çıkarlar uğruna yapılan her türlü çalışmaların karşısında yer almıştır. Dolayısıyla uygarlığa yönelttiği toplumsal eleştirisi aynı zamanda yeni bir toplum düşüncesinin alt yapısının anahtarı olmuştur. Öyleyse Rousseau'nun nasıl bir toplum modelini hayata geçirmek istediğinin ayrıntılarına bakalım.

*“Niyetim, insanları oldukları gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele alıp, toplum düzeninde güvenilir ve haklı bir yönetim kuralı bulunup bulunmayacağını araştırmaktır.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>217</sup>

## 2.2. Yeni Bir Toplum Projesi

Rousseau uygarlığın yükselişiyle birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunları dönemin göstergesi olarak uygarlığın yapısındaki eşitsizlikte bulur. Eşitsizlik temelinde yapılan sosyal ve politik düzendeki kötülükleri eleştirerek çözüm arayışını sürdürür. Toplumcu bakış açısıyla her durumda insanın özgürlüğü, eşitliği ve mutluluğu için uğraşan Rousseau bu aşamada yeni bir toplum modeli ortaya koyar.<sup>218</sup> Toplumsal düzenin işlevselliğinin kilit taşı doğru bir siyasal sistemin kurulmasıdır. Bu nedenle Rousseau'nun daha yaşanabilir bir toplum modeli inşa ederken, sistemli bir işleyişin sürdürülebilirliğinin alt yapısını hangi temel bileşenler üzerine yapılandırdığını incelemek çalışmamızın bütünselliği için önemli bir noktadır.

Rousseau'ya göre toplumların kurulmasını zorunlu hale getiren kişisel çıkarlar arasındaki uyumsuzluktur. Toplumun kurulmasını olanaklı hale getiren ise yine çıkarların karşılıklı uzlaşısı sonucunda ortaya çıkan sözleşmedir. Bu aşamada toplumsal birlikteliği düzenleyen unsur ise çıkarların ortak dengesidir. Toplum durumunda bireylerin bir araya gelmelerinden oluşan gücün kişiler tarafından bireysel olarak ayrıcalıklı bir durum yerine, bütün bireylerin üstünde olacak şekilde konumlandırılması Rousseau için önemli bir noktadır. Çünkü bu durum insanların eşit

<sup>217</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 3.

<sup>218</sup> “Toplumculuk, insanın *toplumsal* ve gerçekten insansal bir varlık olarak kendine dönüşüdür. Bu tam ve bilinçli kendine geri dönüş, daha önceki gelişmelerin tüm zenginliğini özümser. Toplumculuk, tam anlamında gelişmiş bir doğalcılık (natüralizm) olarak hümanizmdir (insancılık). Tam anlamında gelişmiş bir hümanizm olarak da doğalcılıktır. O, insanla doğa ve insanla insan arasındaki karşıtlığın çözümlenme yeridir.” Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 2019, s. 78.

olması açısından belirleyici bir özelliktir. Bu aşamada toplumsal sözleşme bireylerin özgürlüğünü hayata geçirerek onları yasa önünde eşit duruma getirecektir.<sup>219</sup> Nitekim sözleşme ile var olan politik bütün sözleşmeyi yapanların bireysel varlığı yerine kolektif bir bütünü meydana getiriyorsa, genel irade de kişisel iradelerin birleşmesiyle birlikte tüm şahsi iradelerin üstünde bir irade olarak şekillenir. Açıkçası toplumdaki kötülüklerin çözüm yolu gerçek ve her türlü özel irade eyleminin üstünde bir genel iradenin hukukuyla düzenlenmesidir.<sup>220</sup> Bu aşamada önemli olan toplumun uzlaşma doğrultusunda yönetilebilmesidir.<sup>221</sup> Dolayısıyla tüm çıkarların uzlaşısı içerisinde uyumlanması yani ortak iyilik toplumun yönetilebilmesini mümkün kılar. Bu noktada genel irade toplum için temel ilkedir. Rousseau genel iradeyi bir araya gelen insanların kendilerini tek bir bütün olarak gördükleri sürece sadece bir tek istemleri olacağını ve bu istemin bütünü iyiliğinin gözetilerek korunması şeklinde tanımlar.<sup>222</sup>

Rousseau'ya göre halkın iradesi olarak tanımlanan genel irade her zaman doğrudur ve toplum yararını gözetir. Ancak burada bir noktaya dikkat çeker Rousseau, genel irade halkın iradesidir ama bu durumdan “halkın kararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz.”<sup>223</sup> Bunun nedeni ise insanın kendi iyiliğine yönelik kişisel çıkarından kaynaklı öncelikler ortak iyiliğin ne olduğu konusunda doğru karar vermeyi etkiler. Böylelikle halk asla bozulmaz ama sık sık yanıltılabilir. Dolayısıyla Rousseau bu aşamada herkesin istemi ile genel istem arasındaki karşıtlığın üzerinde durur. Çünkü genel istem sadece ortak iyiliği göz önünde bulundururken, herkesin istemi ise kişisel çıkarların bir araya gelmesiyle oluştuğu için kişisel çıkarları korur. Ancak Rousseau, istemlerin farklılıkları arasındaki çıkarların birbirlerini yok ederek geriye yalnız farklılıkların birleşiminde genel iradenin kaldığını belirtir:

Yeterince aydınlanmış olan halk karar almaya, oylamaya başladığı zaman, yurttaşlar arasında hiçbir birleşme olmazsa, küçük ayrılıkların büyük sayısından her zaman genel istem doğar ve oylama her zaman yerinde bir oylama olur. Ama genel birleşme zararına dolap ve düzenlerle birtakım küçük birleşmeler olursa, bunlardan her birinin istemi, üyelerine oranla genel, devlete oranla özel olur: O

<sup>219</sup> Robert Wokler, *Rousseau Düşüncesinin Ustaları*, çev. Cemal Atila, Altın Kitaplar, İstanbul 2003, s. 93.

<sup>220</sup> Rousseau, *Emile*, s.78.

<sup>221</sup> Aslı Kayhan, *Jean Jacques Rousseau'nun Birinci Söylevin'de (Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev), Genel İnsan Kavrayışı, Doğal Durum ve Uygarlık Düşüncesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 149.

<sup>222</sup> Rousseau, *Emile*, s. 99.

<sup>223</sup> Rousseau, *Emile*, s. 26.

zaman artık insan sayısı kadar değil, birleşme sayısı kadar oy sahibi var denebilir. Ayrılıklar daha azalır ve daha az genel bir sonuç verir.<sup>224</sup>

Rousseau'ya göre genel iradenin genel olabilmesinin koşulu özünde var olan genelliğin konusunda da aynı olmasına bağlıdır. Aksi halde kişisel çıkarlar doğrultusunda belli bir konuya göre yönelim gösterdiği takdirde gerçekliğini kaybeder. Nitekim hileli sözleşme ile Rousseau toplum düzenin bu gerçeklikten uzak olduğunu görmüştür ve bu durumu eleştirilerinin odak noktası olarak ifade etmiştir. Kişisel çıkarın genelin çıkarı gibi gösterilmesini “Her zaman, “Biz istiyoruz” diyeceksiniz ama daima başkalarının isteklerini yerine getireceksiniz”<sup>225</sup> sözleriyle açıklık getirmiştir. Dolayısıyla istemi genelleştiren oy sayılarındaki çokluktan ziyade onları bir araya getiren ortak menfaattir.

Bu aşamada Rousseau genel iradenin önemini politik bütünün sahip olduğu güçlerin toplumsal sözleşmede belirtilen kuruluş hedefine uygun bir şekilde yönetilebilecek tek güç olarak görür. Çünkü devletin kuruluş amacı ortak iyidir.<sup>226</sup> Böylelikle tüm hakların, sorumlulukların ve güçlerin temeli olan toplum sözleşmesi ile ortaya çıkan kolektif oluşumun adı egemen varlıktır. Genel iradenin uygulanma şekli ise egemenliktir. Dolayısıyla egemenlik genel istemin gerçekleştirilmesi üzerine yapılandırılır.<sup>227</sup>

Rousseau'ya göre toplumsal sözleşme ile var olan genel iradenin gerçekleşme zemini olarak ifade edilen egemenliğin doğasını belirleyen bazı özellikleri vardır. Öyle ki öncelikle “politik yaşamın ilkesi”<sup>228</sup> olarak egemenliğin halk oyununun uygulanma biçimi olması açısından devredilemez bir haktır. Bu aynı zamanda egemenliğin temsil yoluyla bir başkasına geçirilemeyeceğini belirler. Rousseau genel istem ile özel istemin farklı noktalarda hareket ettiğini düşünür. Çünkü genel istemin bütünseli kapsamı onu eşitlik düzleminde harekete geçirirken, özel istem özü gereği tercihler yöneliminde harekete geçer. Buna rağmen özel irade ile genel iradenin bir noktada anlaşması söz konusu olabilir ancak bu durum Rousseau'ya göre sürekli ve sabit olamaz. Böyle bir şey her zaman olsa bile ancak tesadüfen söz konusu olabilir ve bu durumu güvence altına almak olanaksızdır. Öyle ki iradenin kendi kendini zincirlere

---

<sup>224</sup> Rousseau, *Emile*, s. 27.

<sup>225</sup> Rousseau, *Emile*, s. 76.

<sup>226</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 23.

<sup>227</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 23.

<sup>228</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 85.

bağlaması mantıken anlamsızdır. Çünkü egemenliğin devredilmesi halkın kendini yok etmesinden başka bir şey olmadığı gibi politik bütünün de yok olması demektir.<sup>229</sup> Dolayısıyla kolektif bir bütün olan egemen varlığı kendisi haricinde hiçbir varlık temsil edemez.

Egemenliğin ikinci özelliğini belirleyen bölünemez olmasıdır. Rousseau'nun düşüncesinde egemenliği devredilemez ve temsil edilemez kılan neden aynı zamanda onun bölünemez olmasını da gerektirir. Çünkü irade halkın tümünün iradesi olması açısından ya geneldir ya da halkın bir bölümünün iradesidir. Bu nedenle Rousseau birinci durumda açıklanan iradeyi egemenlik eylemi olarak yasayı oluşturacağını, ikinci durumda ise yalnız özel irade olarak yönetim eylemi olduğunu ifade eder.<sup>230</sup> Bu bağlamda Rousseau'ya göre egemenlik ayrı ayrı parçalardan oluşmuş bir bütün değildir. Özü ve konusu genel olan basit bir bütündür.

Bu noktada siyasal hukuk yazarlarından Grotius ve Barbeyrac'ı egemenliği "güç ve istem, yasama gücü ve yürütme gücü, vergi, adalet ve savaş hakları gibi"<sup>231</sup> bazı bölümlere ayırmakla eleştirir. Öyle ki bu parçalar kimi zaman birbirine karıştırılmakta kimi zaman da ayrıştırılmaktadır. Rousseau bu duruma şu benzetmeyle açıklık getirir: "Bu, adeta insanı kiminde yalnız göz, kiminde kol, kiminde de yalnız ayak bulunan birçok bedenden oluşturmak gibi bir şey oluyor."<sup>232</sup> Dolayısıyla egemenliğin parçaları olarak düşünülen bu haklar aslında ait oldukları egemen gücün varlığı olarak açıklanır.

Üçüncü bir özellik olarak egemenlik mutlaktır ve her zaman doğrudur. Rousseau egemenliğin mutlaklığını insan bedeni ile siyasi bütün arasında bir benzetmeyle açıklar. Ona göre doğa insana organları üzerinde mutlak bir güç vermişse, siyasi bütüne de organları üzerinde mutlak bir güç vermiştir. Egemenlik başkasına devredilemediği kadar değiştirilemez de, onun sınırlanması yok olması demektir. Böylelikle egemen varlığın kendinden üstün bir varlık kabul etmesi saçma ve çelişik bir şeydir.<sup>233</sup> Ancak egemen güce yüklenen bu özellikler onun keyfi bir şekilde gücünü kullanma anlamına gelmemektedir. Öyle ki toplum sözleşmesiyle var olan egemenlik genel irade ile doğrudan ilişkili olmasından dolayı adil ve doğru olanı gerçekleştirir.

---

<sup>229</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 24.

<sup>230</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 90.

<sup>231</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 25.

<sup>232</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 25.

<sup>233</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 93.

Bu nedenle “egemen varlık ne denli mutlak, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmelerin sınırlarını aşamaz.”<sup>234</sup> Nitekim egemen varlık halkın bütünlüğünden ortak iyiden hareket ettiği için halkı bir araya getirenler arasında ayrım yapamaz. Böylelikle egemenin sınırı genel uzlaşımın sınırlarıyla belirlenir.

Rousseau için toplum düzeninin sağlam bir temelde yapılandırılması için genel iradenin ve egemenliğin gerçekleştirilmesi yeterli değildir. Sözleşme ile var olan siyasal düzene dinamik bir sistem kazandırılması gerekir. Bu da ancak yasalarla etkinleştirilir. Ona göre “yasadışı bir yönetim iyi bir yönetim olamaz.”<sup>235</sup> Dolayısıyla iyi bir yönetimin işlerliği yasaların etkinliğine bağlıdır. Hakların görevlerle bağdaştırılması ve adaletin sağlanması için yasanın gerekliliğini ortaya koyan Rousseau için toplum düzeninde her şey sadece yasayla belirlenir. Yasa “bütün halk, halkın bütünü için bir düzen kurarsa, sadece kendini düşünüyor demektir. Burada bir ilişki kurulursa, bu, hiçbir ayrılık olmaksızın, aynı bütünün ayrı iki açıdan görülmesinden doğar. O zaman düzenlenen şey, onu düzenleyen kadar geneldir. İşte benim yasa dediğim işlem budur.”<sup>236</sup>

Bu nedenle yasa bütünün genelliğini kapsayacak şekilde yani hakkında karar alınan konu ile karar alan iradenin genelliği olarak tanımlanır. Daha açıkçası yasa iradenin genelliği ile konunun genelliğini bir araya getirme koşuluna dayanır. Öyleyse Rousseau için yasanın belirleyici özelliği genel olmasına bağlıdır. Bu genellik ile açıklamak istediği, yasa yurttaşları bir bütün olarak ele alırken davranışları da soyut olarak ele almalıdır. Yani özel bir amacı dikkate alamaz. Bazı ayrıcalıklar yaratır belki ama kişisel olarak kimseye bir ayrıcalık tanıyamaz.<sup>237</sup>

Dolayısıyla bireysel bir konuyla ilgili hiçbir görev yasama yetkisi içinde yer alamaz. Bu noktada Hobbes’un “yasalar Titus ve Gaius için yapılmıştır, devlet için değil”<sup>238</sup> düşüncesinin tam karşısında yer alır. Çünkü Rousseau’ya göre yasa, iradenin evrenselliği ile nesnenin evrenselliğini bir araya getirdiğinden dolayı tek bir kişinin kendi iradesine dayanan emri hiçbir zaman bir yasa niteliği taşımadığını düşünür. Zira

---

<sup>234</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 30.

<sup>235</sup> Jean Jacques Rousseau, *Anayasa Projeleri*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 29.

<sup>236</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 35.

<sup>237</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 35.

<sup>238</sup> Hobbes, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, s. 162.

yasalar genel istemin işlemleri olduğu için yasama gücü yalnız halkın elindedir.<sup>239</sup> Bu nedenle bir kişinin tek başına verdiği buyruklar yasa değildir. Öyle ki egemen varlığın kişisel bir konuda verdiği emir yasa olmamakla birlikte yalnız bir kararnameden ibarettir. Bu nedenden dolayı bu bir egemenlik eylemi değil yalnız yönetim eylemidir. Yasa politik bütünü oluşturan tüm üyeleri aynı haklar ile birbirine bağlar ki bu durum aynı zamanda bireylerin yasal olarak eşitliğini ortaya koyar. Nitekim Rousseau egemen varlığın yurttaşlardan herhangi birini diğerlerinden daha fazla yükümlülük altına alma hakkının olmadığını belirtir.<sup>240</sup> Dolayısıyla yasa genellik kapsamında adil olma ölçütü olarak bireylere hukuki eşitliği sağlar. Çünkü kimse kendi kendisine karşı adaletsiz davranamaz.<sup>241</sup>

Rousseau için yasalar toplum düzeninde bir araya gelebilme şartlarıdır. Öyle ki yasalar toplumsal bütünün ve bu bütün ile bireyler arasındaki bağın oluşmasında merkezi bir konumda yer alır. Dolayısıyla doğal düzen ile toplum düzeni arasındaki en belirleyici özellik yasalardır. Ona göre yasalar ile bireyler iki çelişik varoluş biçimi arasındaki bölünmüşlüklerinden kurtularak kendi içlerinde birlik oluşturarak bir yurttaşa dönüşeceklerdir.<sup>242</sup> Rousseau için “yasalara boyun eğen halk, onları koyan halkın kendisi olduğu”<sup>243</sup> için bireylerin toplum içinde özgür ve eşit olabilmeleri yalnız yasalarla ile gerçekleşir.

İnsanla yasalar arasındaki ilişki bağlamında Rousseau dört çeşit yasanın olduğunu belirtir. Birincisi, siyasi yasalardır. Yani bütünün kendi ile ya da egemen varlığın devletle olan ilişkisini belirleyen temel yasalardır. Diğer bir ifade ile toplumun kurulma şeklinin göstergesi olan yasalardır. İkincisi toplum yasaları olarak adlandırılan, üyelerin gerek birbirleriyle gerek bütünle olan ilişkilerini belirleyen yani medeni yasalardır. Üçüncü ise ceza yasaları olarak diğer yasalara uyulmasını sağlayacak yaptırımları kapsar. Dördüncü yasa olarak ahlak kuralları, gelenekler ve kamuoyudur ki bu Rousseau’ya göre en önemlisidir.<sup>244</sup> Çünkü bu yasa her koşulda toplumsal sisteme dinamik bir yapı kazandırır. Dört farklı kategorilere ayrılan yasa

---

<sup>239</sup> Rousseau, *Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, s. 66.

<sup>240</sup> Rousseau, *Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, s. 60.

<sup>241</sup> Rousseau, *Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, s. 65.

<sup>242</sup> Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, s. 124.

<sup>243</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 36.

<sup>244</sup> Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 51.

çeşitleri arasında Rousseau toplumsal düzenin yönetimiyle ilgili olan politik yasalar üzerinde yoğunlaşır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Rousseau'nun toplum kuramı, insanların eşitlik temelinde kişisel hak ve özgürlüklerini güvence altına alabileceği, yurttaş ayrımı olmaksızın adil bir toplum düzeninde ortak yararı gözeterek toplumsal dayanışmayı güçlü tutacak bir toplum modelini hayata geçirmektir. Bu toplumun temelini sözleşme ile yapılandıran filozof için insanca yaşam şekli, hak eşitliği ile birlikte, halkın iradesinin egemen olduğu yani genel irade güvencesiyle egemenliğe dayalı olarak yasalarla düzenlenmiştir. Dolayısıyla toplumsal düzenin sürdürülebilirliğinin kilit taşı genel irade, egemenlik ve yasa eşit, özgür ve adil toplum modelinin temel alt yapılarıdır.

*“Doğduğumuzda sahip olmadığımız ve büyüdüğümüzde gereksinim duyduğumuz her şey bize eğitimle verilir.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>245</sup>

### **2.3. Yeni Toplumun Varlık Koşulu Olarak Doğal Eğitim**

Rousseau insanın en temel hakkı olan varlığını korumak ve devam ettirebilmek için güvenli bir yaşam arayışının çözümünü özgür, eşit ve adil bir toplum modelinde bulur. Bu model sosyal ve politik sistemin kurulması ile yapılandırılan halkın iradesine dayalı yasalarla etkinleştirilen toplum sözleşmesi ile hayata geçirilir. Toplum sözleşmesi ile kurulan yeni toplumun bireyinin nasıl yetiştirileceği Rousseau için çok önemli bir konudur. Bu başlık altında eğitim anlayışının temel yapısını, aşamalarını ve metodolojisini nasıl şekillendirdiğini incelemeye çalışacağız.

Rousseau için önemli olan insan olabilmeyi bilmektir. Tüm yapıtlarında üzerinde yoğunlaştığı sorunların ve çözüm arayışlarının temelinde yatan insanlık durumudur. Bu nedenle Rousseau her şeyden önce insanın kendini tanımasını ve doğasını keşfetmesi gerektiğini başlangıç aşaması olarak görür. Ona göre bu aşama eğitim yoluyla gerçekleştirilecek bütünsel bir bakış açısının gerekliliğine dayanır. Rousseau'nun eğitim anlayışının ilkeleri öncelikle toplum düzenini sağlamak ve toplumsal yozlaşmayı önlemek, diğeri yurttaşlık eğitiminin öğretisini doğaya ve

---

<sup>245</sup> Rousseau, *Emile*, s. 6

doğallığa dayalı gerçekleştirilmesidir.<sup>246</sup> Doğanın bütünselliğinden hareket eden Rousseau eğitimde de doğaya başvurarak doğal eğitim anlayışını benimser.<sup>247</sup> Yaşamda karşılaştığı zorluklar karşısında dayanıklı olan bir insan Rousseau için en iyi yetiştirilmiş insandır. Ona göre yaşamaya başladığımız an eğitimimiz başlıyor “Yaşamak solumak değil, davranmaktır; organlarımızı, duygularımızı, yetilerimizi, bizi varlığımızın bilincine vardırın kendimizin tüm parçalarını kullanmaktır.”<sup>248</sup> Dolayısıyla eğitim kişinin doğal nitelikleri ile birlikte benliğini ortaya koyarken aynı zamanda kendini gerçekleştirebilmesi için yaşamını yönlendirebilmesi temelinde özgür olabilmektir.

Rousseau’ya göre eğitim öncelikli olarak toplum sözleşmesiyle kurulan yeni toplumsal düzende erdemli bir insan olma, özgür vatandaş yetiştirmektir. Nitekim bireyin kendini gerçekleştirmesinin yolu özgürlüğü ile doğru orantılı olarak gerçekleşir. Öyle ki “özgürlükten vazgeçmek, insanlıktan, insan haklarından ve aynı zamanda insani görevlerden vazgeçmektir.”<sup>249</sup> Bu özgürlük bireyin ait olduğu sivil topluma bir noktaya kadar bağlı olsa dahi aslında onun yüreğinde bulunur. Bu nedenle Rousseau doğaya uygun koşullanan, toplumdan büyük ölçüde bağımsız doğal eğitim anlayışıyla harekete geçer.<sup>250</sup>

Doğduğunda güçsüz ve her şeyden yoksun olan insanın yaşamda ihtiyaç duyduğu her şeyi eğitimle elde edebileceğini belirten Rousseau, insanın üç farklı öğretmen tarafından yetiştirildiğine dikkat çeker. Bu eğitimin üç ögesi doğa, insan ve çevredir. Doğanın eğitimi insanın yetenekleri ile organlarının içsel gelişimidir. İnsanların eğitimi, gelişen yeteneklerin ve organların kullanılmasının ve geliştirilmesinin öğretilmesini, çevrenin eğitimi ise insanın nesne ile arasındaki ilişki bağlamında deneyimlerin kazandırdığı bilgilerdir.<sup>251</sup>

---

<sup>246</sup> Pierre Bovet, Adolphe F., Mustafa T., Lütfiye K. G., “Jean Jacques Rousseau Enstitüsü’nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri”, *Dört Öge*, 9, 2016, s. 159.

<sup>247</sup> Natüralist eğitim felsefesi “çocuk merkezli eğitimin ilk örneklerinden olup, eğitimi anlama, eğitimin amaçlarını belirleme noktasında doğaya, doğanın ayrılmaz bir parçası olan insan doğasına bakılması gerektiğini belirtir. Duyular aracılığıyla anladığımız, ampirik yoldan kavradığımız doğadaki tüm süreçlerle doğal gelişmelerin yavaş yavaş ve aşamalı bir biçimde gerçekleştiğini ileri süren natüralizm, bu yüzden eğitimin hiçbir şekilde aceleye getirilmeyip belli bir plan dahilinde ve doğa yasalarına uygun olarak hayata geçirilmesi gerektiğini savunur.” Guttek’ten aktaran Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 85.

<sup>248</sup> Rousseau, *Emile*, s. 13.

<sup>249</sup> Rousseau, *İçimizde Gezinen Sessizlik*, s. 53.

<sup>250</sup> Cevizci, *Eğitim Felsefesi* s. 95.

<sup>251</sup> Rousseau, *Emile*, s. 6.

Bu doğrultuda insanın eğitim sürecini doğa, insan ve çevre ilişkisinin bütünsel olarak uyumlu birlikteliği sonucunda bireyin özgür, iyi ve mutlu bir yaşam sürdürebileceğini düşünür. Ancak doğanın eğitiminde insan etkili olamadığı gibi çevrenin eğitiminde ise bazı noktalarda etkili olabilir. Bu üç ayrı eğitimde etkili olduğumuz yalnız insanların eğitimidir. Bu nedenle Rousseau bireyin eğitimini doğanın eğitimine dayandırılması gerektiğini düşünür. Diğer bir ifade ile doğayı eğitimin rehberi olarak görür. Nasıl ki doğadaki düzen belli bir süreci içinde barındırıyorsa eğitim de bu düzene uygun olarak verilmelidir. Çünkü “doğaya, yani çocuğun ya da bireyin doğal gelişimine müdahale etmek, onu deforme etmekten, gelişimini ona zarar verecek şekilde bozmaktan başka bir şey olmaz.”<sup>252</sup> Ona göre çocukları iyi ve erdemli insan ya da yurttaş olarak yetiştirmek için toplumda var olan olumsuz etkiler ortadan kaldırılmalıdır.

Böylelikle çocuğun kendi doğasına uygun olacak şekilde gelişmesini sağlayacak bir sürecin benimsenmesi gereklidir. Bu süreçte eğitim, bir araç aynı anda da süreçtir ve yurttaşlık bu sürecin sonucudur.<sup>253</sup> Her bireyin kendine özgü bir potansiyeli vardır. Bu potansiyeli ortaya çıkarabilmek için kişinin kendini keşfetmesine olanak sağlayacak şekilde eğilimleri doğrultusunda eğitim alması Rousseau için önemli bir başlangıç noktasıdır:

İnsanın, eğitim yerinde eğitilen bir at gibi, kendisi için eğitilmesi gerekir; onu, bahçesindeki bir ağaç gibi, kendi tarzında yetiştirmelidir. Böyle yapılmazsa her şey daha kötüye giderdi, oysa soyumuz yarı yarıya oluşturulmuş olmak istemez. Eşyanın bundan böyle içinde bulunduğu durumda, doğar doğmaz başka insanlar arasında kendi başına bırakılmış olan bir insan, tüm insanların en biçimsizi olurdu. Önyargılar, otorite, zorunluluk, örnek; içlerine gömülmüş olduğumuz tüm toplumsal kurumlar insanın içindeki doğayı yok eder ve yerine hiçbir şey koymazlardı. Doğa burada bir yolun ortasında rastlantı sonucu bitmiş bir ağaççık gibi olur, yoldan geçenler onun her yerine çarparak ve onu her yönde bükerek çok geçmeden yok ederdi.<sup>254</sup>

İnsana yaşama sanatını öğretme düşüncesinde olan Rousseau öncelikle insanın içindeki iyiliği korumak amacıyla bireyin doğasının sahip olduğu potansiyeline uygun yaşaması gerektiğini belirtir. Ona göre doğal eğitim ile insan kendi doğasıyla uyumlu yaşamasını öğrenir. Çocuğun doğasına uygun bir eğitimle özgürlüğünü kısıtlayıcı her türlü baskı ve zorlamadan uzak, toplumun etkilerinden bağımsız, doğanın içinde

<sup>252</sup> Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, s. 97.

<sup>253</sup> Kemal Bakır, *Eğitim Felsefesi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 16.

<sup>254</sup> Rousseau, *Emile*, s. 5.

görerek, araştırarak, deneyimleyerek gerçekleşen bir öğrenme sürecine dikkat çeker.<sup>255</sup> Bu noktada insanın eğitim süreçlerini gelişim dönemlerine göre bölümlere ayırır. 0-3 yaş arası bebeklik dönemidir ki bu aralığı içgüdü dönemi olarak tanımlar. Bu dönemde çocuk çok zayıf ve incinebilir olduğu için yardıma muhtaç durumdadır. Tüm gereksinimlerinin giderilmesi ve yaşamının devam edebilmesi ancak çevresindekilerinin yardımı ile gerçekleşebilir. Bu dönemde doğal zorunluluklar nedeniyle çocuğun hareketleri iradesinin dışında mekaniktir. Rousseau çocuğun bu aşamada vücudunu hareket ettirme ihtiyacının doğal bir gereksinim olduğunu ancak çocuğun kundaklanarak hareket özgürlüğünün engellenmesini eleştirir. Çünkü kundaklama ile çocuğun hareket özgürlüğü elinden alındığı gibi aynı zamanda çocuğun güçlenmesi, büyümesi de engellenerek vücut yapısının bozulacağına dikkat çeker.<sup>256</sup> Bu durum çocukta hem fiziksel hem de psikolojik olarak olumsuz etkiler yaratır. Ona göre çocuğun ilk duyguları bu nedenle acı ve üzüntüdür. Anlayış ve iradeden yoksun olan çocuğun ilk duyularını ise duygu dünyası oluşturur.

Çocukluk dönemi olarak adlandırılan 4-12 yaş aralığı duyular dönemidir. Bu dönem ile birlikte bebeklik doğa çağı olarak tanımlanır. Rousseau için insan yaşamının en kritik ve en önemli evresidir. Çünkü tüm yanlışlıklar ve kötülükler bu dönemde oluşmaya başlar. Bu nedenle bu evrede negatif eğitim süreci benimsenir. Rousseau negatif eğitimle çocuğun ergenlik dönemine kadar ahlaki ve toplumsal alanla ilgi düşüncelerde akıl yürütebilecek bilince sahip olmadığını düşünür. Bu aşama çocuğun fiziksel yapısının ve duygularının gelişiminin doğal sürecini yaşaması açısından önemlidir. Çünkü çocuklar doğaları gereği hareket etme, aktif olma eğiliminde oldukları için çocuğa yaşama, nefes alma, gücünü hissetme özgürlüğü tanınarak, kendini keşfetmesi sağlanmalıdır. Bunun uygulanma yeri ise doğadır.

12-15 yaş aralığı akıl çağıdır. Bu dönem çocuğun bilincinin farkına vardığı süreci kapsar. Fiziksel yeteneklerin geliştiği ve çevresi ile baş etme yeteneğinin kazanıldığı bu dönemde çocuğun deneyimler yoluyla yaparak yaşayarak öğrenmesi önemlidir. Rousseau'ya göre aklın gelişmeye başladığı bu süreçte çocuk henüz ahlaki değerleri anlayabilecek olgunlukta değildir. Dolayısıyla bu evrede önemli olan çocuğun yaşamında yararlı olanı öğrenmesidir. 16-20 yaş aralığı çocuğun ergenlik

---

<sup>255</sup> Serpil Durgun, "Kamusal ve Özel: Rousseau'nun Eğitim Anlayışı Üzerinden Bir Değerlendirme", *FLSF, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 2020, s. 23.

<sup>256</sup> Rousseau, *Emile*, s. 14.

dönemi olarak canlı, heyecan uyandıran duyguların tutkuların yaşandığı dönemdir. Çocuğun kendisi haricinde bir başkasına ilgi duymaya başladığı bu süreçte ilişkilerin ve duyguların kontrolü öğretilir. Bu aşamada çocuğun kişiliğinin oluşmaya başladığı, özsevgi, tutkular, ahlak, vicdan, mutluluk, suç ve ceza gibi kavramların öğrenildiği, bireysel görevlerinin yanı sıra toplumsal görevlerinin de öğretildiği, ergenlikten yetişkinliğe geçiş aşamasının tamamlandığı dönemi kapsar.

Gelişimin 20-25 yaş aralığı ise olgunluk dönemidir. Bu dönem çocuğun yetişkinliğe geçtiği kendi yaşam alanı dışında toplumlar hakkında bilgi edindiği, insan ilişkilerini, kültürleri, siyaseti tanımaya başladığı vatandaşlık eğitimini içeren dönemdir. Tüm bu evrelerde Rousseau, çocuğun eğitimini fiziksel, duygusal ve bilişsel yapısındaki gelişimine uygun bir şekilde uygulamaya çalışır.<sup>257</sup>

Doğanın masumiyeti ve sadeliğinden yola çıkan Rousseau insanın masumiyetinin ilk halini çocukluk dönemiyle eşleştirir. Çünkü “insan doğasının en saf halinin çocuklarda gözlemlenebileceğini”<sup>258</sup> düşünür. Rousseau’ya göre doğal eğitim öncelikle çocuğun haklarının temele yerleştirilmesiyle başlar. Nedeni ise genel eğitimin yanlışlıklarından biri çocuğun haklarından önce ödevlerinin gelmesidir. Oysa ilk görevlerimiz kendimize yöneliktir ve ilk duygularımız da kendi içimizde etkindir. Dolayısıyla tüm doğal davranışlarımız öncelikle yaşamımızı sürdürmemize ve rahatımıza yöneliktir.

Bunun aksine çocuklara haklarından önce ödevlerinin öğretilmesi onların anlayabilecekleri bir durum olmadığı gibi ilgi alanları dışındadır.<sup>259</sup> Rousseau bu aşamada çocuğun ilk temel duygusunun yalnız kendine yönelik, içgüdüsel olarak varlığını ve iyiliğini korumak olduğunu belirtir. Bu doğal temel duygu öncelikle çocuğun benlik sevgisidir.<sup>260</sup> Doğal insanın davranışlarında belirleyici iki temel

---

<sup>257</sup> Adnan Akan, *Jean Jacques Rousseau’da İnsan ve Toplum Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s.103.

<sup>258</sup> Bakır, *Eğitim Felsefesi*, s. 16.

<sup>259</sup> Rousseau, *Emile*, s. 100.

<sup>260</sup> Rousseau, *Emile*, s. 91. *Kişilik* üzerine bilimsel inceleme yapan Grdner Murphy *Benlik* kavramını, bireyin kendi algısının nesnesi olarak kendisini görmesi olarak değerlendirir. Benlik duygusunun gelişimini ise bireyin kendi bedeninin ilk muğlak algılarından geliştiğini ifade eder. Philip K. Bock, *İnsan Davranışlarını Kültürel Temelleri, Psikolojik Antropoloji*, çev. N. Serpil Altuntek, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 364.

Kişilik gelişimini benliğin gelişimiyle açıklayan Carl Rogers’a göre bireyde benlik kavramının gelişimi, yaşamın ilk günlerinden itibaren çevre ile etkileşim dâhilinde, hareketli bir aşamada gerçekleşir. Rogers bireylerde olumlu benlik gelişimi ve kendini gerçekleştirmelerinde üç önemli unsur olduğunu belirtir. Bunlar koşulsuz olumlu saygı, empatik anlayış ve içtenliktir. Koşulsuz

duygunun benlik sevgi ve merhamet olduğunu belirten Rousseau'ya göre bu duygulardan kaynaklanan davranışlar bireyin iyiliğine ve mutluluğuna yöneliktir. Çünkü ben sevgisi başkalarının aleyhine karşı bireyin kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesi değildir. Ona göre benlik sevgisi, bireyin kendini bir başkası ile kıyaslama yapmadan yalnız kendi varlığı ile ilgilenmesidir.

Diğer bir ifade ile “kişinin kendisini algılama biçimidir”<sup>261</sup> Rousseau'ya göre çocuğa saygı duymak, onu sevmek ve ona karşı şeffaf olmak sağlıklı bir benlik oluşumunda belirleyici etkenlerdir. Bu nedenle “çocuğa saygı gösterin”<sup>262</sup> ve “çocukları sevin; oyunlarını, zevklerini, sevimli içgüdülerini destekleyin”<sup>263</sup> der. Bireyde güçlü bir benlik duygusu çocuğun kişilik gelişiminin temel altyapısını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bireyin özgürce kendini gerçekleştirebilmesi, kendi kendine yetebilmesi, yaşamda karşılaştığı zorluklar karşısında kendi çözümünü üretebilmesi ve iyi bir insan olabilmesinde belirleyici özelliğe sahiptir.

Rousseau, doğal olarak iyi olan insanın yüreğinde kötülük bulunmadığını tüm kötülüklerin dış kaynaklı yani toplumdan gelebileceğini düşünür. Bu noktada çocuğun toplumun olumsuz etkilerinden arındırılması gerektiğini ve kendi potansiyeli doğrultusunda doğal gelişimi temelinde yetiştirilmesi önemlidir. İnsan hayatının en tehlikeli dönemi Rousseau için doğumdan itibaren on yaşına kadar geçen zamanı kapsar. Çünkü tüm yanlışlar ve kötülükler bu süreç içerisinde meydana gelir. Bu nedenle de ilk eğitimin olumsuz olması gerektiğini belirtir.<sup>264</sup> Rousseau'nun olumsuz eğitim ile belirtmek istediği çocuğun öncelikle yüreğini kötülüğe karşı zihnini yanlışla karşı koruması üzerine eğitilmesidir. Diğer bir ifade ile ilk eğitimin negatif olması çocuk için koruyucu bir işlevselliği öne çıkararak herhangi bir müdahalenin olmamasıdır.

---

olumlu saygı bireylerin duygularını kabul etmek ve sürekli sevgi göstermektir. Koşulsuz olumlu saygının gösterilmesi bireyin davranışlarının sorumluluğunu almasını, potansiyelini gerçekleştirmesini ve içsel çatışmalarından uzaklaşmasını, beceri ve ilgilerini ortaya koyabileceği benlik kavramı geliştirmesini sağlayacaktır. Empatik anlayış, bireyin ilişkilerinde karısındaki duygu ve düşüncelerini anlamayı, içtenlik ise bireyin kendini olduğu gibi şeffaf bir şekilde ifade edebilmesidir. Esra Ceyhan, “Kişilik Gelişimi”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Gürhan Can, Anadolu Üniversitesi Yayını, 3. bs., Ankara 2013, s. 106.

<sup>261</sup> Kurtman Ersanlı, *Benliğin Gelişim ve Görevleri*, DH Basın Yayın, 3. bs., Ankara 2012. s. 9.

<sup>262</sup> Rousseau, *Emile*, s. 115.

<sup>263</sup> Rousseau, *Emile*, s. 68.

<sup>264</sup> Rousseau, *Emile*, s. 93.

Rousseau negatif eğitim ile doğrudan doğruya bilgiyi vermeden önce bilginin araçları olarak düşündüğü organların en iyi şekilde gelişimini etkinleştirmeye çalışır.<sup>265</sup> Bu süreçte çocuğu denetlemekten, yönlendirmekten, zorlamaktan ya da öğüt vermekten kaçınılmalıdır. Yapılması gereken öncelikle çocuğun bedeni, kavrayışı ve duygularının gelişiminin doğal bir şekilde sağlıklı ve düzenli bir süreçte gerçekleşmesidir.<sup>266</sup> Burada belirtmek gerekir ki olumsuz eğitim, pozitif eğitim ve öğretimden tamamen kaçınmak değil, eğitimde doğru zamanda uygun olanı yani çocuğun fiziki, duygusal ve entelektüel gelişim aşamalarında uygun olan eğitim yöntemlerini belirleyebilmektir.<sup>267</sup> Bu noktada eğitimciler için önemli bir hatırlatmada bulunur: “Doğayı gözlemleyin ve size çizdiği yolu izleyin. O çocuklara durmadan alıştırmaya yaptırın.”<sup>268</sup> Bu sözlerinden hareketle doğal eğitim kurallarıyla temellendirilen bir yapıdan ziyade doğanın içinde uygulamalara dayanarak özgür bir ortamda gerçekleştirilmelidir. Bu durumda çocuğa müdahale etmek yerine ona rehberlik yapılması önemlidir.<sup>269</sup>

Rousseau’ya göre bu noktada eğitimcilerin yapması gereken derslerin sözlü olarak değil eylem içerikli olmasıdır. Çünkü “çocuklar söylemiş olduklarını ve kendine söylenmiş olanları kolayca unuturlar, ama yapmış olduklarını ve kendilerine yaptırılmış olanları unutmazlar.”<sup>270</sup> Dolayısıyla çocukların yaparak, yaşayarak ve hissederek öğrenmelerini doğal eğitimin merkezine yerleştirir. Ona göre bu süreç duygusal ya da çocuksu akıl olarak açıklanır.<sup>271</sup> Çocuksu aklı birçok duyumun bir araya gelmesiyle birlikte ortaya çıkan basit düşünceler oluşturma yetisi olarak tanımlar. Tüm yetiler içinde en güç ve en geç gelişen yeti akıldır dolayısıyla çocukluk aklın uykusudur.

Rousseau doğal eğitimin bireyin özgürce kendini gerçekleştirebilmesi noktasında çocuğun potansiyelinin ortaya çıkarılmasında doğal yeti ve duyguların belirleyici özelliğine dikkat çeker : “çocukların ilk duyuları yalnızca duygusaldır; yalnızca hazzı ve acıyı seçerler. Ne yürümeyi ne de tutmayı bildiklerinden, onlara

---

<sup>265</sup> Gönül Öktem, Murat Korkmaz, “Rousseau’nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1, 2014, s.180.

<sup>266</sup> Dent, *Rousseau Sözlüğü*, s. 163.

<sup>267</sup> Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, s. 99.

<sup>268</sup> Rousseau, *Emile*, s. 20.

<sup>269</sup> Vildan Burkaz, “Platon ve Rousseau’da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2014, s.106.

<sup>270</sup> Rousseau, *Emile*, s. 104.

<sup>271</sup> Rousseau, *Emile*, s. 197.

kendilerinin dışındaki nesnelere gösteren tasarımla ilgili duyuların yavaş yavaş oluşması için çok zamana gereksinimleri vardır.”<sup>272</sup> Bireyin hem psikolojik hem de fizyolojik gelişim süreçleri doğal olarak belirlenmiştir ve bu süreç belirli bir gelişme aşamasını içinde barındırır. Eğitimde bu doğal gelişim süreci göz önüne alınarak gerçekleştirilmelidir. Rousseau’nun ifadesiyle:

Doğa çocukların büyüüp yetişkin olmadan önce çocuk olmalarını istiyor. Bu düzeni bozmaya kalkarsak, ne olgunluğu ne de tadı olan ve çürümekte gecikmeyecek turfanda meyveler üretiriz: Genç bilginlere ve yaşlı çocuklara sahip oluruz. Çocukların kendilerine özgü görme, düşünme biçimleri vardır; bunların yerine kendimizinkileri koymak istemekten daha akılsızca bir şey olamaz.<sup>273</sup>

Rousseau’nun bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi doğanın düzenine göre öncelikle çocuğun çocukluğunu yaşaması önemli bir başlangıçtır. Ona göre çocukluk yaşamın neşe çağı olarak adlandırıldığı dönemdir. Bu dönemde çocuklar yalnız duyu organları ile algılayabildikleri, vücutlarını hareket ettirebilecekleri ve kendileri için yararlı olabilecek yaşına uygun bilgileri öğrenebilirler. Bu nedenle dönemin eğitim anlayışını eleştirerek bu evrede çocuğa aşırı bilgi verilmesini yanlış bir yaklaşım olarak değerlendirir: “neşe çağı, ağlamalar, cezalar, tehditler, kölelik içinde geçiyor.”<sup>274</sup> Ona göre çocukluk evresinin en önemli gereksinimi fiziksel gelişimdir. Bu açıdan çocuğun fiziksel gelişimi için özgürce hareket edebileceği bir çevreye ihtiyacı vardır.

Bu ihtiyacın giderileceği yer ise doğadır. Çocuğun rehberi ise yalnızca doğa olmalıdır.<sup>275</sup> Rousseau’ya göre “Doğa vücudu güçlendirmek ve geliştirmek için birtakım olanaklara sahiptir ki bunları hiçbir zaman engellemek gerekir.”<sup>276</sup> Çocuklar istediklerinde özgürce hareket edebilmelidir çünkü vücutlarının güçlenmeye ihtiyacı vardır. Bu durum güçlü bir irade gelişiminin de belirleyici özelliğidir. Çünkü “iradesini gerçekleştiren insan, bunun için başkasının yardımına gereksinimi olmayan insandır.”<sup>277</sup> Dolayısıyla iradesini gerçekleştiren aynı zamanda özgür bir insandır. Gerçekten özgür olan birey sadece yapabileceklerini ister ve hoşuna gideni

---

<sup>272</sup> Rousseau, *Emile*, s. 44.

<sup>273</sup> Rousseau, *Emile*, s. 87.

<sup>274</sup> Rousseau, *Emile*, s. 68.

<sup>275</sup> Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, 3. bs., Ankara 2013, s. 110.

<sup>276</sup> Rousseau, *Emile*, s. 79.

<sup>277</sup> Rousseau, *Emile*, s. 76.

gerçekleştirir. Bu çerçevede eğitimde uygulamak istediği temel yöntem özgürlüktür. Diğer bir ifade ile özgürlük doğal eğitimin yasasıdır.

Doğal eğitimin ilkesi olan özgürlük Rousseau'nun din konusundaki düşüncelerinde de görülür. Çocuğun herhangi bir dine ya da mezhebe yönlendirilmesini doğru bulmaz.<sup>278</sup> Ona göre doğru olan çocuğun aklını etkin bir şekilde kullanarak kendi seçimini yapabilecek duruma getirilmesidir.<sup>279</sup> Öyle ki on sekiz yaşından önce çocuğa din eğitimi verilmesi doğanın eğitimi ile çelişmektedir. Bu yaştan önce çocuğa anlamayacağı ya da anlamlandıramayacağı düşünceler benimsetilmeye çalışılması onun Tanrı hakkında yanlış fikirler edinmesine neden olabilir.<sup>280</sup> Bu açıdan Rousseau'nun din konusunda önemle üzerinde durduğu nokta inanç özgürlüğüdür. "Emile'in başka bir dini olması gerekiyorsa, artık bu konuda onun rehberi olma hakkım kalmaz; bu dini seçmek ona düşer."<sup>281</sup> Rousseau için çocuğun eğitiminde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ölçülülüktür. Aşırı katılık da aşırı hoşgörü de sonuçları itibariyle çocuğun mutsuzluğuna neden olur. Aynı şekilde aşırı ilgi göstermek ya da hiç ilgilenmemek de doğru bir davranış değildir.

Çocukların acı çekmelerine aldırış etmezseniz, onların sağlığını, yaşamını tehlikeye atarsınız, onları fiilen mutsuz kılarırsınız; çok özen göstererek onları her türlü huzursuzluktan, tedirginlikten uzak tutarsanız, onlara büyük mutsuzluklar hazırlarsınız, onları dayanıksız, hassas kılarırsanız; onları insani durumların dışına çıkarırsınız.<sup>282</sup>

Dolayısıyla çocukları aşırı derecede koruma altına almakla onlara yarardan çok zarar vereceğini bu nedenle çocukların belli ölçülerde acıyı, kötülüğü tanınması gerektiğini düşünür. Ona göre acının ne olduğunu bilmeyen bir insanın "yüreği hiçbir şey karşı duyarlı olmaz."<sup>283</sup> Bu durumda ne kendisine ne de topluma faydası olacaktır.

---

<sup>278</sup>Rousseau'nun eğitimde özgürlük kavramı üzerinde yoğunlaşmasını dönemin toplumsal yapısındaki hakim düşünceler karşısında bir eleştiri olarak görülebilir. Öyle ki eski rejim döneminde kilise eğitimin belirleyici özelliği olarak ilk sırada yer alır. Okulların yönetimi, giderlerin karşılanması kilise tarafından yapıldığı için dini uygulamalar önceliğinde gerçekleşir. Dolayısıyla eğitim Kilisenin yönlendirmeleri doğrultusunda belirlenir. Felix Ponteil, Saffet Bilhan, "Fransa'da 1789 Öncesi Eğitim", *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 11/1, 2019, s.143.

<sup>279</sup> Rousseau, *Emile*, s. 359.

<sup>280</sup> Devrim Kabasakal Badamchi, "Immanuel Kant'ın Jean Jacques Rousseau'dan Çıkaradıkları: Eğitim Üzerine," *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 2016, ss. 161-180.

<sup>281</sup> Rousseau, *Emile*, s. 444.

<sup>282</sup> Rousseau, *Emile*, s. 81.

<sup>283</sup> Rousseau, *Emile*, s. 82.

Aslında Rousseau'nun ölçülülük ile anlatmak istediği doğanın işleyiş düzenindeki dengenin doğal eğitim ile bütünsellik taşımasıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Rousseau'nun doğal eğitim anlayışı bir takım temel ilkeler çerçevesinde şekillenir. Bu ilkeler doğa, deneyimleyerek öğrenme, hümanizm, ölçülülük ve özgürlüktür. Bu kapsamda doğal eğitim kuramının üç önemli noktası öncelikle bireyin toplumsal koşulların yarattığı davranışlardan bağımsız bir ortam, doğal yetilerin ve duyarların gelişimine olanak sağlayan özgür bir ortam ve doğanın bütünselliği ile uyumlu bir fiziksel ortam belirleyici özelliklerdir.

Doğal olandan yola çıkan Rousseau doğal eğitimin kriterini insanın doğasına dayandırır. Tüm bunlardan hareketle doğal eğitim kuramını özgürlük üzerine yapılandırır. Özgürlük temelinde gerçekleştirilen eğitimin yöntemi ise çocuğun bireysel ve gelişim özelliklerine göre şekillenir. Bu nedenle çocukluk eğitimin başlangıç noktası olarak önemli bir aşamadır. Bu çerçevede eğitimin bir süreç olduğunu düşünen Rousseau'nun doğal eğitimi, doğaya uygun, bireyin gelişimsel özelliklerinin dikkate alındığı, deneyimlemeye dayalı, ölçülülük ve özgürlük temel alt yapısında gerçekleşen bir süreç olarak değerlendirebiliriz.

*“İyi bir eğitimin başyapıtı akıllı bir insan yaratmak”*

Jean Jacques Rousseau<sup>284</sup>

### **2.3.1. Eğitim ve İnsanın Bilişsel Gelişimi**

Bilişsel gelişim, bireyin zihinsel etkinliklerinde (algı, bellek, düşünme, problem çözme, akıl yürütme, dil vb) meydana gelen değişimleri içerir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünebilme yetisidir. İnsanın gelişimsel sürecinde yaşamı şekillendirmek ve anlamak için zihinsel eylemlerin nasıl kullanıldığı önemli bir aşamadır. Dolayısıyla Rousseau'nun bireyin bilişsel gelişim evresinde eğitimi nasıl yapılandığı eğitim anlayışının bütünselliği açısından önemli bir aşamadır.

Rousseau'ya göre düşünmenin temel alt yapısını duyarlar oluşturur. Çünkü insanın anlama yetisi öncelikle duyarlar aracılığı ile başladığı için ilk düşünme yetisi de duyarlıdır. Duyular aynı zamanda bilişsel gelişimin de başlangıcıdır.<sup>285</sup> Çocuğun

---

<sup>284</sup> Rousseau, *Emile*, s. 85.

<sup>285</sup> Rousseau, *Emile*, s. 145.

çevresini anlaması ve öğrenmesi duyu organlarıyla gerçekleşir. Bu noktada çocuk edilgen bir yaklaşım içinde değil aktif olarak eylemlerde bulunarak çevresini keşfeder ve öğrenir.<sup>286</sup> Dışarıdan gelen uyarılar duyu organları ile algılanır. Bu nedenle çocuğun duyu organları ve duysal gelişimi yaşamın belirleyici özelliği olması açısından önemli bir aşamadır. Bu açıdan çocuğun düşünme yetisinin gelişimini duyuların etkin kullanıma dayandırır. Ona göre duyuları etkin olan çocuk aynı zamanda iyi akıl yürütmeyi de öğrenir. Rousseau çocuğun düşünmeyi öğrenebilme noktasında zekâ ve beden ilişkisine dikkat çeker: “İlk felsefe öğretmenlerimiz ayaklarımız, ellerimiz, gözlerimizdir.”<sup>287</sup> Bir becerinin uygulanabilirliği onu gerçekleştirecek olan araçların kazanımına dayanır. Dolayısıyla güçlü ve sağlıklı bir beden yapısı aynı zamanda zekânın araçlarıdır. Bu noktada Rousseau çocuğun düşünme becerisini güçlü bir vücut yapısı ile birlikte düşünür. Öyle ki “zihnin etkinliklerini kolay ve güvenli kılan da, vücudun sağlam yapısıdır.”<sup>288</sup> Bu çerçevede dikkat çekmeye çalıştığı çocuğun yalnız fiziksel olarak ya da yalnız zihinsel olarak gelişmesi değildir. Bir bütün oluşturması açısından çocuğun

fiziksel gelişimine uygun olarak zihinsel gelişiminin de sağlanması gereklidir.<sup>289</sup> Rousseau için bellek ve akıl yürütme farklı iki yeti olsa dahi aslında ikisi birbirine bağlı olarak birlikte gelişir. Çocuk olgunlaşma evresine geçmeden önce düşüncelerin yerine görüntüleri algılar.<sup>290</sup> Düşünce ile görüntü arasındaki farklılığı Rousseau “görüntüler algılanabilir nesnelerin mutlak resimleridir yalnızca, düşüncelerse

---

Rousseau'nun çocuğun gelişim dönemlerine göre zihinsel gelişim süreçlerini içeren düşüncelerini Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında da görürüz. Piaget çocuğun bilişsel gelişim süreçlerini dört temel dönem içerisinde değerlendirir. Duyusal Motor Dönemi bebeklik ile iki yaş aralığı, doğuştan gelen duysal özelliklerin kullanıldığı duyular yoluyla çevrede yaşanan deneyimleri içerir. İşlem Öncesi Dönem iki yaş ile yedi yaş aralığını sezgiler yolu ile işlem yapılan dönemi, Somut İşlemler Dönemi yedi ile on iki yaş aralığı somutlaştırma koşuluyla zihinsel işlemlerin yapıldığı dönemi, Soyut İşlemler Dönemi on iki ile yetişkinlik arası ise düşüncelerle ilişkili düşünebilme becerisinin yer aldığı dönemdir. Piaget çocuğun işlem öncesi ve somut işlem döneminde somut nesnelere ilgili olarak zihinsel işlevler yapabileceğini, soyut düşünebilme yetisini ise ancak ergenlik döneminde etkinleştirebileceğini düşünür.

<sup>286</sup>Gülseren Günce, “Jean Piaget ve Temel Kuramsal Fikirler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4/2, 1971, ss. 19-32.

<sup>287</sup> Rousseau, *Emile*, s. 145.

<sup>288</sup> Rousseau, *Emile*, s. 145.

<sup>289</sup> Mehmet Maboçoğlu, *Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi Emile'nin Bir Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 65.

<sup>290</sup>Olgunlaşma, sistemli bir şekilde birbirini izleyen biyolojik temelli değişimlerdir. Bireyin organlarının gelişiminin işlevsel olmasını belirtir. Diğer bir ifade ile olgunlaşma, “genetik olarak programlanmış olan ve zamanla kendiliğinden düzenli bir sıra içerisinde ortaya çıkan biyolojik temelli değişikliklerdir.” Esra Ceyhan, “Gelişimin Temelleri”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Gürhan Can, Anadolu Üniversitesi Yayını, 3. bs., Ankara 2013, s. 28.

nesnelere hakkındaki ilişkilerle belirlenmiş bilgiler”<sup>291</sup> olarak belirtir. Ona göre çocuğun anlama becerisi gelişmediği için tüm bilgileri duyuları içindedir. Bu süreçte yalnız seslerle, şekillerle düşünebildikleri için zihinleri resmederek öğrenmeye uygundur. Bu nedenle çocuklar yalnız duyu organlarının göstergeleri olarak somut nesnelere algılayabilirler. Rousseau çocukların usavurma yetisi olmadığı için belleklerinin gelişmediğini söyler. Bu düşüncesinin dayanağını ise çocukken öğrenilen sözcüklerin büyüdüğünde unutulduğuna dikkat çekerek “Çocukken sözcüklerini öğrendikleri şeyleri büyüdüklerinde hemen her zaman yeniden öğrenmeleri gerekir.”<sup>292</sup> Bu nedenle çocuklar için sözcükler bir şey ifade etmez ancak şekiller zihinlerinde aktif olarak etkindir. Dolayısıyla çocuğun düşünme yetisi ilgi alanları doğrultusunda etkinleşir. Çocukları kendi haline bırakmak kendisini etkileyen, ilgisine yönelik dikkatini canlı tutmak, onun algısını, belleğini aynı zamanda düşünme becerisinin gelişimini etkiler.

Bilişsel gelişimin içerisinde kavrama yetisi çocuğun kendi kendine yaparak, yaşayarak öğrenmesi açısından Rousseau için önemli bir ölçüttür. Çünkü çocuğun öğrenme sürecinde kendi deneyimlerini gerçekleştirmesi onun başkalarının aklını değil kendi aklını kullanmasına işlerlik kazandırır. Bu durum aynı zamanda çocuğun gücü ölçüsünde ilerlemesine neden olur. Bu nedenle “zihin, vücut gibi, ancak taşıyabildiğini alır. Kavrayış, şeylere sahip olup ondan sonra belleğe taşındığında, şeylerden edindikleri kendinin olur.”<sup>293</sup> Çocuğun kavrayarak öğrenmesi aynı zamanda güçlü bir bellek gelişiminin kılavuzudur. Rousseau çocuğun kavrayabileceğinden fazla belleğine bilgi yüklenilmesini anlamsız bulur. Çünkü bu durumda çocuk kendi düşüncesinin gelişiminden çok başkalarının düşünceleri etkisinde başkalarının aklını kullanacaktır.

Ona göre akıl en güç ve en geç gelişen yeti olması bakımından tüm yetilerin gelişiminin birleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Aklı kıyaslama yapma becerisi olarak tanımlayan Rousseau’ya göre akıl yürüterek diğer yetilerin gelişiminde kullanmak “işe son dan başlamak demektir.”<sup>294</sup> Bu nedenle çocukluk aklın uykusu olarak değerlendirilir. Bu noktada Lock’un çocuklarla birlikte akıl yürütme düşüncesini doğru bulmadığı için eleştirir.

---

<sup>291</sup> Rousseau, *Emile*, s. 116.

<sup>292</sup> Rousseau, *Emile*, s. 117.

<sup>293</sup> Rousseau, *Emile*, s. 277.

<sup>294</sup> Rousseau, *Emile*, s. 86.

Çocukları otoriteye bağlı kılmak onların düşünme becerisinin gelişimini engellemektir. Ona göre çocuğun zihninde aklın yerine otoriteyi yerleştirmek onun düşünme eylemini işlev dışı bırakmaktır.<sup>295</sup> Bu durum çocuğun sorun çözebilme becerisinin gelişimini de engellemektir. Çocuğun sorun çözme yeteneğini geliştirmek onun düzeyine uygun problem yaratılarak kendi çözümünü bulmasına olanak sağlayacak koşulların gerekliliğine dayanır. Bu duruma örnek olarak Rousseau Emile ile birlikte “ormana giriyor, tarlaları dolaşıyoruz, kayboluyoruz, artık nerede olduğumuzu bilmiyoruz.”<sup>296</sup> Bu süreçte çocuğun yön duygusunu deneyimleyerek öğrenmesi sağlanır. Böylelikle çocuk bilme eylemini başkalarının söylemleri doğrultusunda değil kendisi anladığı için gerçekleştirmiştir. Ona göre öğrencinin doğa olaylarına karşı dikkatini çekmek aynı zamanda merakını da aktif hale getirmesine neden olur. Sonuçta merak duygusu bilişsel bir etkinlik olarak gelişir.

Dil çocuğun bilişsel gelişiminde önemli bir zihinsel işlevdir. Rousseau için bütün diller birer sanat eseridir. Ancak tüm insanlar için ortak ve doğal olan tek bir dil vardır o da çocukların konuşmayı öğrenmeden önceki dilleridir. Bu dil bağlantılı olmayan vurgulu, titreşimli ve anlaşılabilir bir dildir. Bu dönemde çocuklarla konuşulması önemlidir. Ona göre ilk öğrenilmesi gereken kolay, açık ve sık tekrarlanan somut nesnelere ilgili sesler olmalıdır. Bu nedenle çocuklarla konuşurken her zaman doğru ve kurallara uygun bir şekilde konuşulmasını önemli bir başlangıç olarak görür. Çocukları erken konuşturmaya çalışmak onların daha geç ve anlaşılacak biçimde konuşmalarına neden olur. Bu davranış şekli Rousseau için yanlıştır. Çünkü çocuğun her söylediğine gösterilen aşırı ilgi onların düzgün dil kullanımını engellemektedir.

Çocuğun “konuşmasını istemekte acele etmek de çok daha az gereken bir şeydir; yararını hissettikçe kendiliğinden iyi konuşabilecektir.”<sup>297</sup> Çocukların yaptıkları dil yanlışları önemli değildir Rousseau için çünkü düzeltilebilir. Önemli olan “söyleyiş özelliklerini boğuk, anlaşılmaz, çekingence kılarak, ses tonlarını durmadan eleştirerek, tüm sözcüklerini didikleyerek onlara yaptırılan yanlışlar hiçbir zaman düzeltilemez.”<sup>298</sup> Dolayısıyla çocuklara yalın bir şekilde basit konuşmayı, iyi

---

<sup>295</sup> Rousseau, *Emile*, s. 212.

<sup>296</sup> Rousseau, *Emile*, s. 233.

<sup>297</sup> Rousseau, *Emile*, s. 62.

<sup>298</sup> Rousseau, *Emile*, s. 61.

eklelemeyi, doğru ve yapmacıksız söylemi, dilbilgisine uygun vurguyu, her zaman duyulacak kadar ses çıkarmayı öğretmek çocuğun dil yetisinin gelişiminde belirleyici özelliktir.

Sonuç olarak çocuğun bilişsel gelişimi Rousseau için öncelikle duyuşal aşamadan başlayarak somut olandan soyut düşünce süreçlerinde gelişim düzeyine uygun olarak gerçekleşir. Duyuların etkin kullanılmasıyla başlayan süreç aynı zamanda çocuğun fiziksel gelişimiyle doğru orantılı olarak gelişir. Öğrenme süreçlerinde çocuğun algı, kavrama, bellek, akıl yürütme, sorun çözebilme ve dil yetilerinin gelişiminin odak noktası çocuğun özgür bir şekilde gelişim düzeyine uygun olarak kendi deneyimleri sonucunda yaşamı keşfetmesini sağlamaktır. Dolayısıyla çocuğun bilişsel gelişiminde eğitim öncelikli olarak öğrenmenin yaparak, yaşayarak, deneyimler yoluyla, çocuğa bilginin aktarılmasından ziyade özgür bir ortamda kendi aklını kullanmayı öğrenmesi çocuğun bilişsel gelişiminin odak noktasıdır.

*“İnsanın ya da vatandaşın, hangisinin olursa olsun, topluma katabileceği kendisinden başka bir malı yoktur.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>299</sup>

### 2.3.2. Eğitim ve Toplumsal Koşullar

Bireyin toplum hayatına hazırlanması eğitimin önemli işlevlerinden biridir. Öyle ki birey toplum ilişkisinde sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi noktasında toplumsal yaşamın gerektirdiği kurallar ve değerler eğitim süreci ile birlikte kazanılır. Birey içinde yetiştiği toplumsal ve doğal çevrede biçimlenir. Her toplumun kendine özgü insan ideali, insanın kültürel boyutunun yanı sıra fiziksel ve ahlaki bakış açısından da nasıl olması gerektiğini belirten bir ideal oluşturmaktadır. Bu ideal bütün yurttaşlar için aynı olmakla birlikte toplumların kendi içlerinde yer alan belirli çevreler doğrultusunda farklılıklar göstermektedir. Eğitim ile gerçeğe dönüştürülmeye çalışılan bu ideali belirleyen toplum ve toplumsal koşuldur.<sup>300</sup> Bu nedenle Rousseau'nun toplumsal koşullar ile eğitim arasındaki ilişkide belirleyici özelliklerin neler olduğu ve nasıl yapılandırıldığını incelemeye çalışacağız.

<sup>299</sup> Rousseau, *Emile*, s. 257.

<sup>300</sup> Emile Durkheim, *Eğitim ve Sosyoloji*, çev. Pelin Ergenekon, Pinhan Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2020, s.53.

Rousseau'nun eğitim anlayışı toplum anlayışıyla birlikte şekillenir. Onun toplum felsefesinin temelinde yer alan eşitsizlik kavramı eğitim düşüncesinin de şekillenmesinde belirleyici özelliğe sahiptir. Nitekim toplumsal koşulların yarattığı sosyal eşitsizliğin eğitimdeki göstergesini Rousseau “Zengin soyluların ve yoksul soyluların farklı ve ayrı biçimde eğitilmeleri sonucunu doğuran kolej ve akademi ayırımından hiç hoşlanmıyorum”<sup>301</sup> sözleriyle açıkça belirtir. Ona göre devlet nezdinde herkes eşit olduğuna göre çocukların birlikte ve aynı şekilde eğitilmeleri gerekir.

Rousseau çocuğu olgunlaşma sürecine kadar toplumun dayattığı değerlerden, önyargılardan uzak tutarak kendi doğasını yaşamasına olanak sağlasa da onu yaşamı boyunca toplumdaki soyut bir şekilde yetiştirilmemesi gerektiğinin bilincindedir. Nitekim Emile tek başına yaşamak için dünyaya gelmemiştir toplum içinde insan ve yurttaş olarak türdeşleriyle birlikte yaşama sanatını öğrenmesi gereklidir.<sup>302</sup>

Rousseau'ya göre tüm toplumların temel yasası, hem insanlarda hem de şeylerde yazılı bir eşitlik oluşturur. Çünkü “hiçbir toplum değiş tokuş olmaksızın, hiçbir değiş tokuş ortak ölçü olmaksızın ve hiçbir ortak ölçü de eşitlik olmaksızın var olamaz.”<sup>303</sup> Dolayısıyla ile insanlar arasında var olan yazılı eşitlik pozitif hukuku yani yönetim ve yasaları oluşturur. “Ahlaka uygun düzene ve toplumun alışkanlıklarına bağlı olan her şey onlara hemen verilmemelidir, çünkü onlar bunları anlayacak durumda değildirler.”<sup>304</sup> Bu nedenle çocuğun politika bilgisinin basit ve sınırlı olması gerektiğini düşünür. Dolayısıyla öncelikli olarak bilmesi gereken yalnızca mülkiyet hukukudur. Yani çocuğun emek vererek, çalışarak elde edebileceği şeyi bir hak olarak isteyebileceğini öğrenmesidir. Böylelikle bireyin toplumsal koşullar içerisinde emek

---

<sup>301</sup> Rousseau, *Anayasa Projeleri*, s. 102.

<sup>302</sup> Rousseau, *Emile*, s. 467.

Bireysel ve toplumsal gereksinimler bireyin toplumsallaşmasını gerekli kılar. Toplumsallaşma süreci ise, bireyin doğumundan itibaren tüm yaşamı boyunca devam eden bir dönemi kapsar. Bu süreç içerisinde toplumun davranış biçimleri bireyin kişiliği ile bütünleşerek yaşadığı topluma ait bir birey olarak şekillenmesinde belirleyicidir. Dolayısıyla toplumsallaşma birey ve toplum açısından ele alındığında özne ve nesnel açıdan değerlendirilebilir. Bireyin içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması toplumsallaşmanın özne boyutunu yani bireyin toplumsal hayatta herkes tarafından benimsediği ve onayladığı davranış biçimlerine uyarlanmasıdır. Toplumun birey üzerindeki etkisi ise toplumsallaşmanın nesnel boyutunu ifade eder. Yani toplum birlikte onayladığı beklenti ve isteklerini, değerlerini, ideallerini bireye aşılıyarak toplumsal rolün öğretilmesini sağlar. Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 4. bs., Ankara 1985, s. 37.

<sup>303</sup> Rousseau, *Emile*, s. 248.

<sup>304</sup> Rousseau, *Emile*, s. 228.

vererek kazandığı hakkına sahip çıkarak kimseye kendini ezdirmemesi gerektiğinin bilincine varmasını sağlar.

Ona göre toplumun üyesi olan bireyin topluma karşı görevleri vardır ve bunları yerine getirmelidir. Bireyin toplum içinde yaşamasının koşullarından biri çalışmaktır. Hem kendisi hem de toplum için bu onun temel görevidir. Bu nedenle işsiz bir insan Rousseau'ya göre dolandırıcı olarak nitelendirilir. Çocuğun bir meslek öğrenmesini ister ancak temel ilkesi hile ve entrikalardan uzak dürüst bir meslek edinmesidir. Dürüstlük Rousseau'nun düşüncesinde halka sağladığı yarar ile ölçülür: “Yararı olmayan hiçbir dürüstlük yoktur.”<sup>305</sup> Ona göre tüm toplumsal konumlar içinde bireyin özgürlüğünü etkin kılan meslek zanaatkârlıktır. Çünkü zanaatkâr kimseye bağımlı olmadığı için sadece işine bağlı olarak çalışır. Nitekim bireyin özgür, dürüst ve hak bilir biri olarak toplumda yaşamasını ister. Bu nedenle meslek eğitiminde öncelikli olan bireyin hem kendinde hem de toplumsal yaşamda artı değer üretirken insani değerlere uygun olarak yetiştirilmesi önemli bir noktadır. Eğitim ve toplum ilişkisinde Rousseau toplumsal erdemlerin çocuklara uygulamalarla öğretilmesini ister. Çünkü bu süreçte çocukların yüreklerine insanlık sevgisi yerleşir. İnsanın içindeki insanlık sevgisi aynı zamanda adalet sevgisidir. Tüm erdemler içinde adalet, insanların ortak iyiliğini koruyucu özelliğe sahiptir. Bu nedenle Rousseau insanın iyilik yaparak iyi olacağını belirtir: “Öğrencinize kendi düzeyinde tüm iyi işlerle uğraştırın; yoksulların çıkarını her zaman kendi çıkarı gibi görsün; onlara yalnızca parasıyla değil, göstereceği özenle yardım etsin.”<sup>306</sup> Bu süreçte çocuğun dürüst, adaletli ve iyiliksever bir insan olarak yetiştirilmesi Rousseau için toplumsal değerlerin kazandırılmasında belirleyici özelliktir. Dolayısıyla iyilik ile adalet birbirine paralel olarak gelişir. Çünkü düzeni üreten iyilik düzeni koruyan ise adalettir.<sup>307</sup>

Sonuç olarak diyebiliriz ki Rousseau eğitim ve toplumsal koşullar arasındaki ilişkinin boyutunu eşitsizlik üzerinden yapılandırır. Çocuğun eğitimini toplumsal yaşamın eşitsizlikleri karşısında onu insani değerlerle güçlendirerek doğal olanın gücünü uygulamaya çalışır. Onun yapmaya çalıştığı ortak yaşamın zorunluluklarını kendini gerçekleştirmenin zorunluluklarıyla dengeleme girişimidir.<sup>308</sup> Bu çerçevede

---

<sup>305</sup> Rousseau, *Emile*, s. 262.

<sup>306</sup> Rousseau, *Emile*, s. 343.

<sup>307</sup> Rousseau, *Emile*, s. 393.

<sup>308</sup> Nel Noddings, *Eğitim Felsefesi*, çev. Raşit Çelik, Nobel Akademik Yayıncılık, 3. bs., Ankara 2020, s. 14.

eğitimin sosyal boyutunda çocuğa kazandırılması gereken temel ilkeleri özgürlük, dürüstlük, adalet, iyilik ve insan sevgisi olarak belirler. Dolayısıyla eğitim bireyin kendisi için yararlı olmasını gerçekleştirirken aynı zamanda toplum içinde yararlı olmasını etkinleştirir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için toplumsal koşullar çerçevesinde eğitimde her çocuk için fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir.

*“Hangi öğrenim için olursa olsun, betimlenmiş şeyler hakkında düşünce sahibi olmadan, betimleyen işaretler bir şey anlatmaz.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>309</sup>

### 2.3.3. Eğitimin İçeriği

Eğitim programı açısından bakıldığında eğitimin nasıl bir içeriğe sahip olduğu, bu içerik üzerinden hangi yöntem ve tekniklerin uygulanması gerektiği, öğrenilenler ile sürecin hangi kritere göre nasıl değerlendirileceği eğitim sürecinin önemli bir aşamasıdır. Biz bu başlık altında Rousseau'nun natüralist eğitim anlayışında eğitimin içeriğini hangi kriterler üzerine yapılandırdığını incelemeye çalışacağız.

Natüralist eğitimin konu ve ders içeriğinin odak noktası insanın doğayı anlama ve doğal gelişime katkı sağlaması üzerine yapılandırılır. Çocuğa yetişkinlik sürecine kadar hiçbir inanç ve değer benimsetilmemesi, eğitimin içeriğinin bireyin doğa ile uyumunu kolaylaştıracak biçimde oluşturulması önemlidir. Öğretim programlarında çocuğun dürtülerini ve duygularını temele alarak, algılarının gelişiminde ezberci olmayan yöntemlere sahip olmalıdır. Rousseau eğitimin içeriğini çocuğa özgü eğitim anlayışı temelinde yapılandırır. Bu düşüncesinin açılımı çocuğun bireysel ve gelişim özelliklerinin dikkate alınarak gerçekleştirilmesidir.

Ona göre eğitimin içeriği öncelikle çocuğun doğal gelişimiyle uyumlu, yaşına ve düzeyine uygun olarak şekillendirilir. Yaşamın başlangıç sürecinde çocuk yalnız duygularının etkisindedir ve duyuları bilgisinin araçlarıdır.<sup>310</sup> Dolayısıyla ilk olarak çocuğun öğreneceği bilgi duyuların gelişimini güçlendirmeye yöneliktir. Bu aşamada çocuğa duyuları ile ilgili nesnelere ilişkin somut olarak öğretilmesi önemli bir noktadır. Nitekim çocuk ilgisini çeken her şeyi eline almak dokunmak ister. Ona göre bu süreçte çocuğun merakının engellenmesi yanlış bir yaklaşımdır. Çocuk “cisimlerin

<sup>309</sup> Rousseau, *Emile*, s. 119.

<sup>310</sup> Rousseau, *Emile*, s. 47.

sıcaklığını, soğukluğunu, sertliğini, yumuşaklığını, ağırlığını, hafifliğini hissetmeyi, bunların büyüklüğünü, şeklini ve tüm ayırt edilebilir niteliklerini değerlendirmeyi, bakarak, elle dokunarak, dinleyerek, özellikle de görmeyi dokunmayla karşılaştırarak, parmaklarıyla hissedeceği duyumu gözüyle kestirerek öğrenir.”<sup>311</sup> Bu durum aynı zamanda çocuğun öngörüsünün gelişimini de destekler. Dolayısıyla çocuğun yaşına uygun istek ve ihtiyaçlarının karşılanması eğitimin içeriğinde belirleyici bir özelliktir. Çocuğun öğrenme sürecinden önce hazırbulunuşluğu eğitim sürecinin önemli bir aşamasıdır. Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için çocuğun bu sürece hazır olması gerekir. Ona göre çocuğun hazır olmasının koşulu ise öncelikle öğrenme isteğinin kazandırılmasına dayanır. Böylelikle çocukta öğrenme zorlayarak değil zevk alarak severek gerçekleştirilen diyalektik bir süreci başlatır. Çocuğun isteyerek öğrenmesi ise onun ihtiyaçları doğrultusunda kendisi için yararlı olmasına bağlıdır.

Rousseau’ya göre öğretilecek bilgiler öğrenme zamanına göre verilmelidir. Çünkü “her yanlış önermenin karşıtı bir gerçek olduğuna göre, gerçeklerin sayısı, yanlışların sayısı gibi tükenmezdir.”<sup>312</sup> Bu nedenle çocuğa kendisi için yararlı olacak bilgilerin ona uygun zamanda verilmesi gerektiğini düşünür. Örneğin “Coğrafya derslerinin ilk iki bölümü, oturduğu kentle ve babasının kır eviyle ilgili olacaktır; sonra sıra çevredeki yerlere, daha sonra yakındaki ırmaklara, son olarak da güneşin görünüşüne ve gökyüzündeki yönelişine gelecektir.”<sup>313</sup>

Bu aşamada Rousseau çocuk için yararlı olan bilgiyi yakından uzağa ilkesiyle yaşayarak gözlemleyerek öğretir. Böylelikle çocuk bilgiyi deneyimleyerek öğrendiği için daha iyi kavrayacaktır. Burada belirtmek gerekir ki Rousseau’nun eğitim düşüncelerinin etkisini John Dewey’in eğitim felsefesinde görebiliriz. Dewey’e göre eğitim yaşamın kendisidir. Dolayısıyla öğrenme yaparak yaşayarak yapay olandan ayrılır. Bu süreçte bilginin kaynağını yaşantı ve deneyimler oluşturur.<sup>314</sup> Ayrıca Piaget’in bilişsel kuramında da görülmektedir ki bilginin yapılandırılma sürecinde çocuk yaşamda edilgen bir alıcı olarak değil yaşamı algılamada etkin rol oynar.<sup>315</sup>

---

<sup>311</sup> Rousseau, *Emile*, s. 47.

<sup>312</sup> Rousseau, *Emile*, s. 209.

<sup>313</sup> Rousseau, *Emile*, s. 217.

<sup>314</sup> Kemal Bakır, *Demokratik Eğitim John Dewey’in Eğitim Felsefesi Üzerine*, Pegem Akademi, 3. bs., Ankara 2014, s.27.

<sup>315</sup> Hasan Aydın, “Öğrenme Öğretme Sürecine Yeni Yaklaşımlar”, *Öğrenme Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama*, ed. Necdet Aykaç ve Hasan Aydın, Natürel Yayınları, Ankara 2006.

Rousseau'nun düşüncesinde eğitimde çocuğa gerçekleri öğretmek yerine gerçeği bulmasına yardımcı olacak davranış şeklinin öğretilmesi önemlidir. Çünkü çocuğun düşünce yürütebilmeyi öğrenmesinde belirleyici bir özellik taşır. Bu noktada eğitimcinin sabırlı ve ölçülü olması çocuğun doğru yargıya ulaşabilmesi açısından önemlidir. Rousseau bu düşüncesini baston örneği üzerinden açıklar: “eğer kırık bastonun görünüşü öğrenciyi yanıltıyorsa, ona yanlışlığı göstermek için bastonu çabucak sudan çeker, böylece onu yanılgıdan kurtarırsınız”<sup>316</sup> ancak çocuk bir şey öğrenemez. Bu durumda yapılması gereken çocuğun yanlış bir yargıya ulaşmasını engellemek için öğrenmenin içeriğini adım adım aşamalı bir süreç içerisinde çocuğa kazandırmaktır. Bunun için öncelikle çocuğu bastonun çevresinde dolandırarak iyi bir gözlem yeteneğini ortaya çıkartır. Daha sonra bastonun suyun dışında kalan kısmına tepeden bakmasını sağlayarak bastonun kırık görünmediğini anlamasını ve suyun yüzeyini dalgalandırarak bastonun hareketlerinin değişimini gösterir. Son aşama olarak suyu boşalttığında bastonun kırık olmadığını anlamasını deneyimlerle anlamasını sağlar. Çocuğun kendi kendine deneyimleyerek öğrenmesi aklını kullanmayı öğrenmesini etkinleştirecektir. Dolayısıyla çocuğa gerçeği öğretmekten çok gerçeği bulmasını sağlayacak davranışların öğretilmesi, çocuğun kendi aklını kullanma becerisinin kazandırılmasında önemli bir ölçüttür. Bu nedenle eğitimde aşamalı bir süreç izlenmesi Rousseau için önemlidir.

Ona göre çocuğun bilgiye ulaşma yollarını öğrenmesi bilgiyi edinmekten daha önemli ve yararlıdır. Aksi halde çocuğun bilgiye hazır bir şekilde ulaşması onu ezberci bir şekilde öğrenmesine neden olacaktır. Bu nedenle Rousseau çocuğun kendi kendine yaparak, yaşayarak, keşfederek öğrenmesini ister. Çünkü çocuğun yaşamda karşılaştığı problemler karşısında kendi çözüm yolunu bulma becerisinin kazandırılması noktasında bilgiyi söylenildiği için değil anladığı için edinmesini ister.

Rousseau çocukların sınava tabi tutularak bilgilerinin ölçülmesini doğru bir yöntem olarak değerlendirmez. Ona göre çocuklara sık sık sorular sorulması oldukça sıkıcı ve usandırıcı bir durumdur. Nihayetinde bunun yetişkinler için de aynı duyguyu hissettirdiğini düşünür. Bu durum çocuğun dikkatinin dağılmasına neden olduğu gibi sorulan sorular karşısında ezbere dayalı, kalıplaşmış cevaplar vermesini zorunlu kılacaktır. Oysa “çoğu zaman çabucak, havada yakalanmış bir sözcük onların

---

<sup>316</sup> Rousseau, *Emile*, s. 274.

duyularını ve düşüncelerini uzun söylemlerden daha iyi ortaya çıkarabilir.”<sup>317</sup> Bu nedenle Rousseau, çocukta düşünme becerisinin değerlendirilmesini zorla ya da gelişigüzel olmamasına dikkat çekerek çocuğun doğal ortamında gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünür. Bu kapsamda eğitim yalnız öğrenme faaliyetine dayalı bir yöntem anlayışı yerine öncelikle bilgiyi sevdirmek ve sonra da bireyin kendi kendine öğrenmesini sağlayacak bir metot çerçevesinde gerçekleşmelidir. Bu metot ile çocuğun doğal gelişimi göz ardı edilmeden, yaparak, yaşayarak öğrenmesini sağlayacak aynı zamanda faydalı olan bilgiyi kendi çabalarıyla keşfetmesini olanaklı hale getirecektir. Bu sebeple eğitimin içeriği de metodu da doğallık çerçevesinde şekillenir.<sup>318</sup> Bu anlatılanlar doğrultusunda Rousseau için eğitimin içeriğinin belirlenmesinde öncelik çocukların ihtiyaçları ve duyguları temelinde şekillenmesidir. Çocukların algılarını geliştirmeye yönelik ezberci olmayan, kendi aklını kullanabilecek yöntemlerin kullanılması belirleyici olduğu gibi aynı zamanda öğretmenin öğrenciyi zorlamadan onun çevresiyle etkileşimini geliştirmeye çalışmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için öğretmenin çocuğa seçenekler sunması önemlidir. Dolayısıyla Rousseau’ya göre öğrenme, çocuğun deneyimleri sonucunda gerçekleşen, eylemlerinin sonuçlarına paralel olarak aynı zamanda davranışlarının sonuçlarından da ihtiyaç duyulan çözümler yapabilme becerisini geliştirecek içerikte yapılandırılır.

*“Benim eğitimimin asıl amacının çocuğa çok şey öğretmek değil kafasına yalnızca doğru ve açık düşüncelerin girmesine izin vermek.”*

Jean Jacques Rousseau<sup>319</sup>

#### **2.3.4. Eğitimin Amacı**

Tarihsel gelişim süresince toplumların geçmişten bugüne dek eğitimin hangi amaçla, kim için, nasıl gerçekleştirileceği konusu her zaman üzerinde düşünce yürütülen konular olmuştur. Natüralist eğitim düşüncesinde eğitimin amacı çocuğa bir şey öğretmek yerine ona doğru ve açık düşünce oluşturmaya katkı vermek ve doğal

---

<sup>317</sup> Rousseau, *Emile*, s. 205.

<sup>318</sup> Kemal Bakır, “Jean Jacques Rousseau’nun Natüralist Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakülte Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 2007, s. 116.

<sup>319</sup> Rousseau, *Emile*, s. 217.

bir şekilde öğrenmesini sağlamaktır.<sup>320</sup> Rousseau'nun düşünce sistematüğinde doğal eğitim ile nasıl bir amaç hedeflediğini ve bu amaç doğrultusunda hangi noktaların belirleyici özelliğine dikkat çekmeye çalıştığını incelemeye çalışacağız.

Rousseau'ya göre “bir insan ya da bir yurttaş oluşturma arasında bir seçim yapmak gerekir: Çünkü ikisini aynı zamanda oluşturamayız.”<sup>321</sup> Buradan hareketle eğitimde öncelikli amaç çocuğun kendisi için eğitilmesidir. Eğitim sürecinde çocuğa kendini tanımasını, kendi yeteneklerini keşfetmesini ve yeteneklerinden yararlanmasını, yaşamayı öğrenmesini ve kendini mutlu etmesini öğretmektir. Çünkü dönemin eğitim sistemi Rousseau'ya göre çocuğa bu özellikler haricinde her şeyi öğrettiği için özgürlükten yoksun, vicdansız, yetenekli ancak duygudan yoksun, hem fiziksel hem de ruhsal açıdan zayıf insanlar yetiştirmektedir. Bu nedenle eğitimi özgürlük temelinde, çocuğun aktif olarak yer aldığı bir ortamda deneyimleyerek, deneyimleri sonucunda düşünce yürütmeyi öğrendiği ve karşılaştığı sorunlar karşısında aklını kullanarak çözüm üretebilmeyi, her koşulda vücudu ve ruhu güçlü bir bireyin yapılandırılması üzerine yoğunlaşır. Bunun için belirleyici özellik özgür olmaktır.

Rousseau'ya göre özgür bir ortamda gerçekleştirilen fiziksel eğitim ile çocuk güçlü ve sağlam bir vücuda sahip olacaktır. Böylece kendi kendine daha fazla hareket etme aktif hale geldiğinde çocuğun başkalarına olan gereksinimi azalır. Dolayısıyla çocuk güç kazandıkça bu gücünü yönetebilecek bilgileri de paralel olarak geliştirecektir. Bu durumda çocuk bir bütün olarak kendi bilincine ulaşır.<sup>322</sup> Bu nedenle doğru ve sağlıklı bir fiziksel gelişim için çocuğun özgürlüğünü her şeyin üzerinde tutar. Öyle ki eğitimde öncelikli amacı özgürlüktür.

Rousseau, çocuğun kendine özgü yaşam şeklinin doğal seyrini anlamadan, onlara yetişkinlerin düşünce dünyasının ilkeleri doğrultusunda eğitim verilmesinin karşısında yer alarak döneminin geleneksel düşüncelerini eleştirmiştir: “kendimizi çocukların yerine koymayı hiçbir zaman bilmiyor, onların düşüncelerine girmiyor, onlara kendi düşüncelerimizi ödünç olarak veriyor ve her zaman kendi usamlamalarımıza göre, gerçekler diye onların aklına yalnızca saçmalıklar ve

---

<sup>320</sup> Turan Akman Erkılıç, “Felsefi Akımlar ve Eğitim”, *Eğitim Felsefesi*, ed. Adnan Boyacı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara 2013, s. 34

<sup>321</sup> Rousseau, *Emile*, s. 8.

<sup>322</sup> Rousseau, *Emile*, s. 67.

yanlılıklar yığıyoruz.”<sup>323</sup> Bu durumda çocuğun yanlış öğreneceği bilgiler yerine hiçbir şey bilmemesi daha önemlidir. Çünkü akıl ve yargı aşamalı olarak yavaş yavaş geliştiği için çocuğun bu süreçte önyargılardan korunması daha öncelikli bir durumdur. Dolayısıyla Rousseau için iyi bir eğitimin temel unsuru çocuğa öğrenmesi için yöntemlerin gösterilmesidir. Bu noktada kuramsal bilgilerin çocuk için uygun olmadığını düşündüğü için deneysel fiziği öne çıkarır. Ancak bu öğrenim laboratuvar ortamında değil doğada uygulanır.

İlk statik dersim için gidip terazi arayacak yerde bir sandalyenin arkalığı üstüne enlemesine bir baston koyar, bastonun dengede olan iki bölümünün uzunluğunu ölçerim; her iki yana kimi zaman eşit, kimi zaman eşit olmayan ağırlıklar ekler ve dengenin, gerektiği ölçüde bastonu çekerek ya da iterek sonunda ağırlığın miktarı ile kolların uzunluğu arasındaki karşılıklı orandan meydana geldiğini bulurum. İşte benim küçük fizikçim daha önce terazi görmediği halde şimdiden dengeleri ayarlayabiliyor.<sup>324</sup>

Rousseau çocuğun kendi kendine öğrenmesi sonucunda bilgiyi başkalarından öğrenilenlerden daha basit ve daha güvenli temel bilgi sahibi olacağını düşünür. Deneyle ilgili tümdengelim yoluyla parçaların birleştirilmesinin öğretilmesi çocuk için daha yararlıdır. Çünkü bütündeki sistemi iyi gören bir çocuk her bir parçanın bulunması gereken yeri de görür. Bu durumda parçaların bağlantısını zihninde daha iyi yerleştirerek hafızasını daha iyi kullanarak düşünce yürütme becerisini kazanacaktır.<sup>325</sup> Rousseau’ya göre çocuğun başkalarının düşüncelerine kapılmaması, her şeyi gözleriyle görmesi, yüreğiyle hissetmesi, kendi aklı dışında hiçbir gücün onu yönetmesine izin vermeyecektir. Böylece çocuk aklını başkalarına bağlamadan, ilişkiler bulmak, düşünceler arası bağlantı kurabilmek, aletler icat edebilmek için yeteneğini geliştirecektir.<sup>326</sup> Dolayısıyla çocuğun aklını geliştirip etkinleştirilmesi Rousseau’nun eğitimde ulaşmak istediği amaca yani doğru ve açık fikirleri edinmesi noktasında çocuğun aklını kullanmayı öğrenmesine dayanır. Rousseau’nun uyguladığı ahlak eğitiminde çocuğun iyi ile kötünün ayrımını yapabilmesi hedeflenir. İyi ile kötü olanın ayrımı ancak akıl ile gerçekleşir. Çocuklar bu olgunluğa ulaşmadıkları için iyi kötü kavramlarını anlayamazlar. Bu nedenle çocuğa toplumda insanlar arası ilişkileri anlayabilecek olgunluğa erişmeden ahlak eğitiminin verilmesini doğru bulmaz. Ancak çocuklar için uygun olan ve her yaşta verilebilecek tek ahlak dersi kimseye kötülük

---

<sup>323</sup> Rousseau, *Emile*, s. 216.

<sup>324</sup> Rousseau, *Emile*, s. 226.

<sup>325</sup> Rousseau, *Emile*, s. 253.

<sup>326</sup> Rousseau, *Emile*, s. 226.

yapmamaktır. Çünkü kötü bir davranış zarar verme düşüncesine dayanır. Bu nedenle Rousseau ahlak konusunda öğretimi ne çok yavaş ne de her adımda güçlendirilebilir olarak değerlendirir.<sup>327</sup> Çocuğa öğretilecek en basit ve doğru ahlak dersi hiç kimseye zarar vermemesi Rousseau'nun ahlak eğitiminde öncelikli amacıdır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle Rousseau'nun eğitimde amacı, insanın bir bütün olarak yetenekleri doğrultusunda olanaklara sahip olarak büyüyerek, onları kendi yararına olduğu gibi diğerlerinin yararına da kullanacak bir insan yetiştirmektir. Nitekim o bireyin kendisi için en iyi olan yaşamı, hem özgür bir varlık olarak hem de toplumda ve devlette diğerleri ile birlikte yaşamasını olanaklı hale getiren araçları belirlemektir. Özgürlük, akıl ve ahlak bu araçların belirleyici özelliğidir. Dolayısıyla Rousseau'nun eğitimde ulaşmak istediği amacın çıktısı, çocuğun kendini başkalarının düşüncesinden değil kendi kendisini değerlendirmeyi, aklını kullanan, olabildiğince başkasına az gereksinim duyan, kendi kendine yetebilen, vücudu sağlam, zihni iyi çalışan önyargıları olmayan, yüreği özgür, kimseye zarar vermeyen, doğa bilgisine sahip, mutlu ve özgür bir insandır.

---

<sup>327</sup> Rousseau, *Emile*, s. 104.

## SONUÇ

Rousseau insan, toplum ve eğitim düşüncelerini özgürlük kavramı üzerinden açıklayarak insanın doğa durumunda mevcut olan özgürlüğünü gerçek özgürlük olarak ifade eder. Toplumsallaşma süreciyle birlikte insanın özgürlüğünde eşitsizliğin temel bir sorun olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle toplumsal yaşamda eşitsizliğin kaynağına ulaşmak için insanı bütün olarak tanımanın önemini vurgulamıştır. İnsana dair tüm çözümlerinin başlangıç noktası ise doğa durumu tasviridir.

Doğa durumu medeniyet öncesi ilkel dönem olarak özgürlük ve eşitliğin hâkim olduğu bir durumdur. Doğa durumunda bozulmaz bir özgürlük ve eşitlik vardır çünkü insan yalnız fiziki olarak konumlandırılır. Nitekim doğal insan fiziksel olduğu için yalnız fiziksel ortamına tabidir ve çevresi ile uyum içerisindedir. Herhangi bir otorite, baskı, zorunluluk olmadığı için tam bir özgürlük ve eşitlik durumu yaşanır. Dolayısıyla doğal insan iyi, mutlu ve barış içerisinde yaşar. Diyebiliriz ki doğa durumunda insan doğa ilişkisi tam anlamıyla bütünselliğin yaşandığı uyumun göstergesidir. Çünkü doğal insanın ihtiyaçları ile sahip olduğu kaynaklar arasında tam bir denge vardır.

Bu noktada Rousseau'nun Hobbes'un ve Locke'un doğal durum görüşlerinin karşısında yer aldığı görülmektedir. Hobbes'a göre bencil bir yapıya sahip olan doğal insan, doğası gereği kötüdür ve sürekli bir savaş ortamına tabidir. Locke'un düşüncesinde ise doğa durumu aklın doğrultusunda şekillenen özgürlük ve eşitliğin olduğu barış ortamı olarak değerlendirilir. İleri sürülen bu düşünceler Rousseau'ya göre doğa durumu insanı hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanır. Bu nedenle doğa durumu hakkında yapılan çıkarımların doğru bir düşünce sistematiği ile yapılmadığı için gerçeği yansıtmadığını düşünür. Bize göre Rousseau'yu diğer düşünürlerden farklı kılan yöntemsel içeriği ve bakış açısındaki değerlendirmeleridir. Yani doğa durumu ve doğal insan toplumsal edinimlerden tamamen soyutlanmış bir şekilde doğal yaşama dayandırılarak ele alınır. Diğer bir farklılık ise doğal insanın yapısı gereği iyi olması ve barış ortamında yaşamasıdır.

Doğal insanın nitelikleri ise yaşadığı çevrenin koşullarına göre şekillenir. İnsani yetilerin ortaya çıkmadığı doğal insanda konuşma, düşünme ve akıl henüz gelişmediği için fark etmek ve hissetmek onun için hayatı bir işlevselliğe sahiptir. Yaşamını devam ettirebilmek amacıyla yalnız saldırı ve savunma yetilerini geliştirdiği için fiziksel

açından kaba bir görünümüdür. Ancak çok iyi derecede görme, işitme ve koku alma duyularına sahip olduğundan daha güçlüdür. Zekâsı ise yalnız ihtiyaç duyduğu gereksinimleri gidermek için bedenini en iyi şekilde kullanmaktan ibarettir. Bu nedenle doğal insanın bilişsel özelliği duyuların etkin kullanımıyla ilişkilendirilir.

Rousseau insanın ayırt edici özelliklerini doğal insan ve hayvanlar arasındaki benzer özelliklerden hareketle açıklar. Doğal insanda ve hayvanlarda ortak iki duygu vardır. Bu duygular içgüdüsel olarak kendi varlığını korumakla ilişkilendirilen ben sevgisi ve merhamet duygusudur. Bu konuda ileri sürdüğü fikirler bazı düşünürler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Ancak Rousseau insanı hayvanlardan ayıran iki önemli yetiye dikkat çekmeye çalışır. Bu yetiler özgür irade ve kendi kendini geliştirebilme yani yetkinleşebilme yetisidir.

Rousseau için insanın kendini geliştirebilmesinde dışsal etkiler belirleyici bir işlevselliğe sahiptir. Öyle ki rastlantı sonucu etki eden dış nedenler (doğal felaketler), insanın gelişim sürecinde köklü bir değişimin göstergesidir. Bu durumu insanın doğa durumundan çıkış sürecinin gerekçesi olarak değerlendirebiliriz. Her değişim belli bir zaman sürecini kapsadığı gibi doğa durumunun son bulması da bir anda gerçekleşmez. Bu süreç belirli evrelerden geçerek netlik kazanır. Rousseau'ya göre bu evreler fiziki ortamın yarattığı zorluklar karşısındaki ihtiyaçlar sonucunda insanların bir araya gelmesi, mülkiyet fikrinin oluşması, maden, sanayi, tarımın bulunması ve sınıf farklılıklarının ortaya çıkması olarak değerlendirilir. Denilebilir ki ortak yaşamın getirdiği alışkanlıklar insanın doğal yapısında ve yaşam şeklinde değişimi de beraberinde getirmektedir.

Rousseau'ya göre doğa durumunda yalnız yaşayan insanın doğal felaketler karşısında yaşamına devam edebilmesi için diğer insanlarla bir araya gelmesi bir takım kuralları zorunlu kılmaktadır. Birlikte yaşamaya başlayan insanlar arasındaki karşılıklı uzlaşmaya dayanan ilk topluluğun aile olarak şekillendiği görülmektedir. Bu durumda aile, ilk bağımlılık ilişkilerinin ve mülkiyet fikrinin doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla aileler kurarak toplum aşamasına geçen insanlar aynı zamanda mülkiyet fikri ile birlikte doğal durumun yarattığı eşitlik ve özgürlükten de vazgeçmişlerdir.

Doğa durumundan toplum durumuna geçiş sürecinde insanın yaşam şekli de değişmiştir. Toplulukların oluşması beraberinde mülkiyetin ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasıyla birlikte güçlü güçsüz, zengin fakir, efendi köle ayrımını meydana getirerek

bir kaos ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Rousseau'ya göre toplum durumunda yaşanan bu kaos sonucunda insanların güvenli bir şekilde yaşayabilmesi için aralarında sözleşme yapma ihtiyacını zorunlu kılmıştır. Fakat bu sözleşmenin hileli olduğunu iddia eder. Hileli olmasının altında yatan gerçek ise sözleşmenin karşılıklı olarak iki taraf için ortak yararı sağlaması gerekirken yalnız güçlü olan tarafın lehine göre şekillendirilmesidir. Bu nedenden dolayı insanlar arasındaki bu uzlaşmayı hileli sözleşme kavramı ile tanımlamıştır. Dolayısıyla eşitsizlik toplumsal bir gerçekliğe dönüşmektedir.

Hileli sözleşmenin yarattığı adaletsizlik karşısında insanı köleleştiren sistemin zincirlerinden kurtaracak çözüm Rousseau'ya göre gerçek sözleşmedir. Hileli sözleşme ile insanın kaybettiği eşitliği ve özgürlüğü yeniden kazanabilmesi ancak toplumun her bir üyesinin katıldığı gerçek bir toplum sözleşmesiyle hayata geçirilebilir. Böylelikle tüm insanlar için güvenilir, eşit ve özgür bir yaşam şekli gerçek sözleşme ile yeni bir politik bütünün içinde toplum birey uyumu gerçekleşir. Anlaşılan o ki Rousseau, gerçek sözleşme ile insanın toplumsallaşmasıyla birlikte kaybettiği eşitliği ve özgürlüğü yine toplum vasıtası ile bireye yeniden kazandırır.

Toplumsallaşma ile birlikte doğal insan toplumsal insana dönüşmüştür. Rousseau'ya göre bu değişim süreciyle uygarlaşan insanın doğası da bozulmaya başlar. Toplumsal yaşamda insanın hırs, rekabet, servet, güç ve çıkar ilişkilerinin öne çıkması sonucunda Rousseau insanın kendine ve topluma yabancılaşma sorununu görmüştür. Bu durum insan ile uygarlık arasındaki ilişkiyi sorgulamasına neden olmuştur. Ona göre uygarlık insanın gelişimi için hem gerekli hem de birçok olumsuzlukları beraberinde getiren bir süreç olarak değerlendirilir. Sermaye gücünün yarattığı eşitsizlikler, insanın kendine yabancılaşması aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki değer yitimi, Rousseau'nun düşüncelerinde eleştirel bir bakış açısı yarattığını görüyoruz. Bu nedenle bilim ve sanatlar üzerinden uygarlık eleştirisi yapmıştır. İçinde bulunduğu ortamın koşullarına göre şekillenen bilim ve sanat yapıtlarını topluma sağladığı yararlar açısından irdelemiştir. Bu çerçevede bilimin ne amaçla yapılacağı önemli bir etik sorun olarak eleştirilerinin merkezinde yer alır. Rousseau toplumcu bakış açısıyla dönemin düşünce ikliminde kişisel çıkarlar amacıyla yapılan her türlü çalışmaların karşısında yer almıştır. Dolayısıyla uygarlığa yönelttiği toplumsal eleştirisi aynı zamanda yeni toplum kuramının çıkış noktasını

oluşturmaktadır. Rousseau'nun toplum kuramı, insanların eşit, bireysel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, yurttaş ayrımı olmadan adalet temelinde ortak yararı sağlayacak bir toplumsal yapı inşa etmektir. Ona göre toplumu zorunlu kılan çıkarlar arasındaki dengesizliktir. Oysa çıkarlar arasında uzlaşma sağlanabilirse ancak toplum kurulabilir. Dolayısıyla toplumun kurulmasını olanaklı hale getiren çıkarların karşılıklı uzlaşısı sonucunda ortaya çıkan sözleşmedir. Böylelikle toplumsal birlikteliğin sağlanması çıkarların ortak dengesine bağlanır. Bu açıdan baktığımızda toplum sözleşmesi kolektif bütün içinde ortak bir irade ile egemenliğe dayalı olarak yasalarla temellendirilir.

Rousseau'ya göre halkın egemenliği olarak tanımlanan genel irade ortak yarar ilkesi altında kurulan politik toplumun temel unsurudur. Çünkü insanların eşitliği, özgürlüğü ve bireysel haklarının güvence altına alınmasında en önemli noktadır. Genel iradenin uygulanma zemini ise egemenliktir. Bu nedenle kolektif bütünün iyiliği açısından egemenlik devredilemez ve bölünemez. Ancak toplum düzeninin sağlam bir temelde yapılandırılması için genel irade ve egemenlik yeterli değildir. Ona göre sözleşme ile var olan politik düzenin işlevsellik kazanması ise yasalarla etkinleştirilir. Dolayısıyla yasalar, toplum düzeninde bir araya gelebilme şartları açısından toplumsal bütün ile bireyler arasındaki bağın oluşmasında etkin rol almaktadır. Bu bağlamda Rousseau'nun genel irade, egemenlik ve yasa doğrultusunda eşitlik, özgürlük, adalet kavramlarını toplumsal yaşamın merkezine yerleştirdiği görülmektedir.

Eşit, özgür ve adil bir yaşam modelini toplum sözleşmesi ile hayata geçiren Rousseau için bireyin eğitimi önemli bir konudur. Doğal olan eşittir, özgürdür felsefesinden hareketle eğitim felsefesini doğal eğitim anlayışı üzerine yapılandırır. Doğal eğitimin kriterini ise insanın doğasına dayandırır. Bu anlayış doğrultusunda çocuğun doğal yapısının bozulmadan gelişebileceğini iddia etmiştir. Nitekim doğal eğitim kapsamında negatif eğitim süreci çocuğun bireysel gelişimi ile birlikte ele alınmaktadır. Bu bağlamda çocuğun toplumsal koşulların yarattığı davranışlardan bağımsız bir ortamda, doğal yetilerin ve duyuların gelişimine olanak sağlayan, özgür bir çevre olarak doğanın içinde eğitim alması doğal eğitimin çerçevesini belirlemektedir. Görüyoruz ki insanın doğa ile arasındaki ilişkinin uyumu önemli bir ölçüt olması açısından doğa eğitimin merkezindedir. Çünkü çocuk doğada özgürce hareket ederek, yaşayarak, hissederek kendini ve çevresini öğrenecektir. Bu durumda

çocuğun fiziksel ve zihinsel açıdan birlikte gelişeceğini savunmuştur. Çocuğun eylem içerikli öğrenme süreci içinde özgür olması eğitim düşüncesinin ana çatısını oluşturmaktadır. Ona göre özgür olan çocuk aynı zamanda güçlü bir iradeye sahip olarak kimseye ihtiyaç duymadan yaşam becerileri geliştirebilecektir. Bu açıdan bakıldığında diyebiliriz ki Rousseau'nun eğitim anlayışında özgürlük doğal eğitimin yarasıdır.

Çocuğun bilişsel gelişim sürecinde eğitim öncelikle duyuşal aşama ile birlikte çocuğun gelişim düzeyine uygun olarak somut olandan soyuta doğru bir süreç izlediği görölmektedir. Duyuların etkin kullanılmasıyla başlayan sürecin aynı zamanda çocuğun fiziksel gelişimiyle doğru orantılı olarak gelişeceğini düşünür. Öğrenme sürecinde algılama, kavrama, bellek, dil, akıl yürütme, sorun çözebilme yetilerinin gelişiminde çocuğun gelişim dönemleri önemli bir ölçüttür. Rousseau için kavrama yetisinin gelişiminde bireyin ilgisi doğrultusunda kendi kendine yaparak, yaşayarak öğrenmesi önemli noktalardan biridir. Çocuğun kavrayarak öğrenmesi aynı zamanda güçlü bir bellek gelişimi için de belirleyici özelliğe sahiptir. Anlaşılan o ki çocukları özgür bırakmak, kendisini etkileyen ilgisine yönelik dikkatini canlı tutmak, onun algısını, belleğini aynı zamanda düşünme yetisini geliştirir. Dolayısıyla Rousseau için önemli olan çocuğun başkalarının değil kendi aklını kullanabilmeyi öğrenmesi bilişsel gelişim sürecinde eğitimin en önemli çıktısıdır.

Rousseau doğal eğitimin içeriğini çocukların ihtiyaçları ve duygularının gelişimine göre belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Öğrenme çocuğun ilgisi ile doğru orantılı olarak gerçekleşir. Bu nedenle öğrenme sürecinde çocuğun ilgisinin canlı tutulması başlangıç olarak oldukça önemlidir. Ona göre çocuğun bilgiye ulaşma yollarını öğrenmesi bilgiyi edinmekten daha yararlıdır. Çünkü çocuğun bilgiye hazır bir şekilde ulaşması onun ezberci bir şekilde öğrenmesine neden olacaktır. Bu nedendir ki çocukların algılarını geliştirmeye yönelik ezberci olmayan, kendi aklını kullanabilecek yöntemlerin kullanılması eğitimin içeriğinde belirleyici özellikler olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede çocuğa gerçekleri öğretmek yerine gerçeği bulmasına yardımcı olacak davranış şeklinin öğretilmesi önceliklidir. Bu süreci çocuğun düşünce yürütebilmeyi öğrenmesinin gerekçesi olarak yorumlayabiliriz. Diyebiliriz ki öğrenme çocuğun deneyimleri sonucunda gerçekleşen, eylemlerinin sonuçlarına paralel olarak aynı zamanda davranışlarının sonuçlarından da ihtiyaç

duyulan çıkarımlar yapabilme becerisini geliştirecek içerikte yapılandırılır. Bu doğrultuda eğitimin amacı çocuğun potansiyelini ortaya çıkaran, kendi aklını kullanan, kendi kendine yetebilen, önyargıları olmayan, kimseye zarar vermeyen, doğa bilgisine sahip, mutlu, erdemli ve özgür bir insan yetiştirmektir. Dolayısıyla Rousseau'nun doğal eğitim anlayışını, doğaya uygun, bireyin gelişimsel özelliklerinin dikkate alındığı, deneyimlemeye dayalı, özgürlük temel alt yapısında gerçekleşen bir süreç olarak değerlendirebiliriz.

Eğitimin toplumla ilişkisini sorgulayan Rousseau, eğitim ve toplumsal koşullar arasındaki ilişkinin boyutunda eşitsizliği temel bir sorun olarak görür. Bu nedenle toplumsal koşulların yarattığı sosyal eşitsizliğin eğitime yansması olarak sınıf farklılıkları üzerinden eğitimin ayrıştırılarak konumlandırılması eleştiri odağında yer alır. Çünkü devlet nezdinde herkes eşit olduğuna göre çocukların birlikte ve aynı şekilde eğitim alması gerektiğini düşünür. Ona göre eğitiminin sosyal boyutunda çocuğa kazandırılması gereken temel ilkeler özgürlük, dürüstlük, adalet, iyilik ve insan sevgisidir. Eğitimi insanın doğası ile özdeşleştiren Rousseau, çocuğun bu ilkeler çerçevesinde yetiştirildiğinde toplumsal yaşam içinde kendisi ve toplum için ortak iyinin gerçekleşeceğini düşünür. Bu bağlamda eğitim, bizi içindeki beni yapılandırma sürecinde bireyin kendisi için yararlı olanı gerçekleştirirken aynı zamanda toplum içinde yararlı olan etkileşimli bir süreç olarak gerçekleşir.

Sonuç olarak Rousseau'nun insan, toplum ve eğitim düşünceleri arasındaki bağlantısal bütünselliği özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları üzerinden yapılandığı görülmektedir. Genel olarak söylebiliriz ki insanın özgürlüğüyle var olmasının değerini yaşamsal bir gereklilik olarak vurgulamıştır.

## KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus- Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. bs., Ankara 2010.
- Akan, Adnan, “Jean Jacques Rousseau’da İnsan ve Toplum Sorunu”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Aydın, Hasan, “Öğrenme Öğretme Sürecine Yeni Yaklaşımlar”, *Öğrenme Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama*, ed. Necdet Aykaç ve Hasan Aydın, Naturel Yayınları, Ankara 2006, ss. 113-117.
- Badamchi, Devrim Kabasakal, “Immanuel Kant’ın Jean Jacques Rousseau’dan Çıkaradıkları: Eğitim Üzerine”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 2016, ss. 161-180.
- Bakır, Kemal, *Eğitim Felsefesi*, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- \_\_\_\_\_, *Demokratik Eğitim John Dewey’in Eğitim Felsefesi Üzerine*, Pegem Akademi, 3. bs., Ankara 2014.
- \_\_\_\_\_, “Jean Jacques Rousseau’nun Natüralist Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 2007, ss.103-122.
- Bal, Metin, “Rousseau ve Şiddetin Kaynağı Olarak Eşitsizlik”, *Doğu- Batı Düşünce Dergisi*, 43, 2007, ss. 87-98.
- Bock, K. Philip, “İnsan Davranışlarının Kültürel Temelleri, Psikolojik Antropoloji” çev. N. Serpil Altuntek, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Burkaz, Vildan, “Platon ve Rousseau’da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 2014, ss. 101-112.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık, C. 19, 1986, ss. 9930-9931.
- Cevizci, Ahmet, *Eğitim Felsefesi*, Say Yayınları, 6. bs., İstanbul 2018.
- \_\_\_\_\_, *Aydınlanma Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2017.
- \_\_\_\_\_, *Felsefe*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012.
- Ceyhan, Esra, “Kişilik Gelişimi” *Eğitim Psikolojisi*, ed. Gürhan Can, Anadolu Üniversitesi Yayını, 3. bs., Ankara 2013, ss. 84-112.
- Çilingir, Lokman, “İnsan Doğa İlişkisinin Etik Temeli”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 2018, ss. 449-450.
- \_\_\_\_\_, *Pratik Felsefe*, Elis Yayınları, Ankara 2018.
- Dent, Nicholas, *Rousseau Sözlüğü*, çev. B. Gözkan, N. Ilgıoğlu, Sarmal Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Duane, P. Schultz and Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.
- Durgun, Serpil, “Kamusal ve Özel: Rousseau’nun Eğitim Anlayışı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 2020, ss.17-32.
- Durkheim, Emile, *Eğitim ve Sosyoloji*, çev. Pelin Ergenekon, Pinhan Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2020.
- \_\_\_\_\_, *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*, çev. Özge Bilge Kara, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019.

- \_\_\_\_\_, *Sosyolojinin Öncüleri Montesquieu ve Rousseau*, çev. Mustafa Gültekin, Büşra Aycan, Büşra Uçar, Dedalus Kitap, İstanbul 2019.
- Erkılıç, Akman Turan, “Felsefi Akımlar ve Eğitim”, Eğitim Felsefesi, ed. Adnan Boyacı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara 2013, ss. 21-42.
- Ersanlı, Kurtman, *Benliğin Gelişimi ve Görevleri*, DH Basım Yayın, 3. bs., Ankara 2012.
- Felix, Ponteil ve Saffet Bilhan, “Fransa'da 1789 Öncesi Eğitim”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 2019, ss.143-164.
- Fromm, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak, İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aydın Arıtan, Say Yayınları, 7. bs., İstanbul 2019.
- \_\_\_\_\_, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, Say Yayınları, 12. bs., İstanbul 2019.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.
- Günce, Gülseren, “Jean Piaget ve Temel Kuramsal Fikirler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1971, 19-32.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 19. bs., İstanbul 2019.
- \_\_\_\_\_, *De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri*, çev. Deniz Cihan Zarakolu, Belge Yayınları, 3. bs., İstanbul 2018.
- Kayhan, Aslı, “Jean Jacques Rousseau'nun Birinci Söylev'inde (Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev) Genel İnsan Kavrayışı, Doğal Durum ve Uygarlık Düşüncesi”, İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Locke, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Serbest Kitaplar, 5. bs., Ankara 2019.
- Maboçoğlu, Mehmet, “Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi, Emile'nin Bir Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2017.
- Noddings, Nel, *Eğitim Felsefesi*, çev. Raşit Çelik, Nobel Akademik Yayıncılık, 3. bs., Ankara 2020.
- Oskar, Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.
- Öktem, Gönül, Korkmaz Murat, “Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Journal of Research in Education and Teaching*, 3(1), 2014, ss.174-184.
- Pierre Bovet, Ferrier Adolphe, Mustafa Şekib Tunç, “Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri”, *Dört Öğe*, 9, 2016, ss.157-158.
- Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XXXV. bs., İstanbul 2018.
- Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, 16. bs., İstanbul 2019.
- \_\_\_\_\_, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VIII. bs., İstanbul 2019.
- \_\_\_\_\_, *Yalnız Gezerin Hayalleri*, çev. Hasan Fehmi Nemli, Alfa Basım, İstanbul 2018.

- \_\_\_\_\_, *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, X. bs., İstanbul 2018.
- \_\_\_\_\_, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Hasan Ali Yücel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVI. bs., İstanbul 2017.
- \_\_\_\_\_, *İçimizde Gezinen Sessizlik*, çev. Rabia Elif Özcan, Zeplin Kitap, İstanbul 2016.
- \_\_\_\_\_, *Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- \_\_\_\_\_, *İtirafklar*, çev. Kenan Somer, Işık Yayınları, İstanbul 2016.
- \_\_\_\_\_, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- \_\_\_\_\_, *Anayasa Projeleri*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2008.
- \_\_\_\_\_, *Ekonomi Politik*, çev. İsmet Berkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- Savran, Gülnur Acar, *Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx*, Belge Yayınları, 3. bs., İstanbul 2013.
- Störig, Hans Joachim, *Dünya Felsefe Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, 2. bs., İstanbul 2013.
- Tezcan, Mahmut, *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 4. bs., Ankara 1985.
- Turhanoglu, Feryal Aysın Koçak, "Modernite ve Kapitalizm", *Toplumsal Değişme Kuramları*, ed. Hatice Yeşildal, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, ss. 1-25.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, 3. bs., Ankara 2013.
- Wokler, Robert, *Rousseau Düşüncenin Ustaları*, çev. Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003.

## ÖZ GEÇMİŞ

Fotoğraf

Özgür ÖZCAN 22.07.1974 tarihinde Samsun/Alaçam'da doğdu. Alaçam Şehit Erdal Bolat Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden 2007 / Açıköğretim Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. 2018 yılında OMÜ LEE Eğitimin Felsefi Sosyal Tarihi ve Temelleri Yüksek Lisans programına girdi.(8.04.2021).

### **İletişim Bilgileri**

E mail : ozcan742016@hotmail.com

Telefon :

ORCID ID: 0000-0003-1353-4733